

GEOGRAFIE

SBORNÍK
ČESKÉ GEOGRAFICKÉ SPOLEČNOSTI

2006/4
ROČNÍK 111

GEOGRAFIE
SBORNÍK ČESKÉ GEOGRAFICKÉ SPOLEČNOSTI
GEOGRAPHY
JOURNAL OF CZECH GEOGRAPHIC SOCIETY

Redakční rada – Editorial Board

BOHUMÍR JANSKÝ (šéfredaktor – Editor-in-Chief),
VÍT JANČÁK (výkonný redaktor – Executive Editor), JIŘÍ BLAŽEK,
RUDOLF BRÁZDIL, ALOIS HYNEK, VÁCLAV POŠTOLKA, DAVID UHLÍŘ,
VÍT VOŽENÍLEK, ARNOŠT WAHLA

OBSAH – CONTENTS

HLAVNÍ ČLÁNKY – ARTICLES

Jeleček Leoš, Chromý Pavel, Martínek Jiří: Vývoj geografie na Univerzitě Karlově v kontextu české geografie od poloviny 19. století	343
Development of geography at Charles University in the context of Czech geography since the middle of the 19th century	
Přibyl Václav: Fyzická geografie na Univerzitě Karlově v Praze	368
Physical geography at Charles University in Prague	
Hampel Martin: Sociální geografie: proměny tematické orientace i přetrvávání výchozích problémů studia	382
Human geography: changes in thematic orientation and remaining initial problems of study	
Pavlík Zdeněk: Vývoj demografie v kontextu poznávání objektivní reality	401
Development of demography in the process of cognition of objective reality	
Mucha Ludvík: Kartografie na Univerzitě Karlově	426
Cartography at Charles University in Prague	
Kupčík Ivan: České země na mapách střední Evropy do poloviny 17. století a jejich typologické členění	436
Czech countries in maps of Central Europe up to the middle of the 17th century and their typological classification	

Vážení členové České geografické společnosti, čtenáři nejstaršího českého geografického časopisu, předkládáme vaši pozorností mimořádné číslo, které je věnováno 150. výročí založení geografie na Univerzitě Karlově v Praze.

V roce 1856 přednesl Jan Křtitel Palacký, syn nejvýznamnějšího českého historika a politika 2. poloviny 19. století Františka Palackého, první českou přednášku z geografie na půdě Univerzity Karlovy. Do té doby vyučovali geografické disciplíny na Filozofické fakultě především historikové, biologové, matematici a fyzikové. Jan Křtitel Palacký se po zrovnoprávnění češtiny a rozdelení univerzity na českou a německou část stal prvním, nejdříve mimořádným (1885), a poté i prvním řádným profesorem geografie (1891). Tehdejší počátky české geografie byly spojeny zejména s přednáškami z regionální geografie Afriky a Austrálie, fyzické geografie (zejména biogeografie) a dějinami oboru. Výrazný personální i tematický rozvoj geografie však nastal až po vzniku samostatné Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v roce 1920. Další etapa všeestranného rozvoje oboru přišla až po změně politického režimu v roce 1989.

V průběhu roku 2006 bylo na geografické sekci Přírodovědecké fakulty uspořádáno několik slavnostních akcí, odborných výstav, vědeckých konferencí i jednotlivých přednášek, vždy za hojně účasti odborné geografické veřejnosti. Rok oslav byl zahájen dne 23. března odhalením portrétů nejvýznamnějších pražských geografů minulosti na půdě nově zrekonstruované Základní geografické knihovny (tzv. Galerie Otců zakladatelů geografie). Slavnost otevřel rektor Univerzity Karlovy, prof. RNDr. Václav Hampl, DrSc., za přítomnosti řady významných hostů z akademických i politických kruhů včetně úspěšných absolventů geografie.

Součástí oslav bylo rovněž uspořádání vědecké konference ke stému výročí narození prof. dr. Karla Kuchaře, významného českého kartografa, dne 17. května. Na konferenci bylo předneseno osm odborných přednášek mapujících jeho život a dílo. Vybrané příspěvky z konference jsou součástí tohoto čísla. Od 3. května do 16. června uspořádala Geografická knihovna PřFUK ve spolupráci s Mapovou sbírkou UK na počest Karla Kuchaře výstavu s názvem „Pevnou půdu pod nohama“.

V režii vedoucí Geografické knihovny Mgr. et Mgr. Evy Novotné byly uspořádány ještě dvě další výstavy. V průběhu července a srpna se uskutečnila výstava s názvem „Čeští jezuité, cestovatelé a objevitelé“, věnovaná 450. výročí příchodu jezuitů do Čech. Současně byla uspořádána přednáška doplněná filmem, věnovaná významnému českému jezuitovi Samuelovi Fritzovi, který se proslavil jako autor první kvalitní mapy Amazonky.

Od září do konce roku 2006 byla v prostorách geografické sekce na Albetově instalována hlavní výstava „150 let geografie na Univerzitě Karlově“, která byla součástí mezinárodní konference o stejném názvu, konané ve dnech 10. a 11. listopadu 2006.

Vážení členové české geografické obce, redakční rada našeho časopisu záradila mezi hlavní články příspěvky, které mapují nejen vznik geografie na nejstarší české univerzitě, ale analyzují její další vývoj na základě vědeckého přínosu nejvýznamnějších fyzických, sociálních a regionálních geografů, kar-

tografů a demografů uplynulých sto padesáti let. Věříme, že nejen pražští geografové ocení množství zajímavých historickogeografických poznatků uvedených v tomto čísle Geografie. Přeji nám všem, abychom se z bohaté a plodné historie české geografie, kartografie a demografie dokázali poučit a byla nám dobrou inspirací i pro řešení současných výzkumných projektů. Věřím, že i v současné generaci geografů vyrostou takové osobnosti, jako byli naši otcové zakladatelé.

Za redakční radu
Bohumír Janský, šéfredaktor

LEOŠ JELEČEK, PAVEL CHROMÝ, JIŘÍ MARTÍNEK

VÝVOJ GEOGRAFIE NA UNIVERZITĚ KARLOVÉ V KONTEXTU ČESKÉ GEOGRAFIE OD POLOVINY 19. STOLETÍ

L. Jeleček, P. Chromý, J. Martínek: *Development of geography at Charles University in the context of Czech geography since the middle of the 19th century.* – Geografie–Sborník ČGS, 111, 4, pp. 343–367 (2006). – The article informs readers of the monothematic issue of Geografie journal devoted to the 150th anniversary of geography at Charles University in Prague about historical roots of geography at Prague University in the context of its development in Czechia during the last 150 years. The aim of the contribution is not to assess either the history of geographical thinking or the latest history of geography, but to present above all the development of personal and institutional backing of scientific and pedagogical activities in Czech geography. When assessing this development, the authors take account of the fact that Czech geography, as a discipline of science at Charles University, was developing in relatively frequently changing and sensibly different constitutional and political systems, socio-economical and socio-cultural conditions and also in different geopolitical situations and links of the Czech state. Besides external conditions that have been determining the changes of geography, the authors stress also the role of internal (subjective) factors – existence of key personalities of the discipline (fathers founders), their capacity to get recognition in the international context and to form their continuators.

KEY WORDS: history of Czech geography – Charles University – Czechia

Příspěvek vznikl v rámci řešení výzkumného zámeru geografické sekce PřF UK v Praze MSM 0021620831 „Geografické systémy a rizikové procesy v kontextu globálních změn a evropské integrace“.

Úvodem

Rok 2006 byl na Univerzitě Karlově v Praze, Přírodovědecké fakultě ve znamení oslav 150 let geografie na UK. Cílem příspěvku je informovat čtenáře o historických kořenech pražské univerzitní geografie v kontextu vývoje geografie v průběhu uvedených 150 let. Autoři si nekladou za cíl hodnotit dějiny geografického myšlení ani nejnovější dějiny geografie, nýbrž představit zejména vývoj personálního a institucionálního zajištění vědecko-pedagogických aktivit v geografii na UK. Vývoj současné geografie (po roce 1989) pak reflekтуjí ostatní články tohoto čísla (např. Hampl 2006, Mucha 2006, Pavlásek 2006, Přibyl 2006). Pražská (albertovská) geografie posledních desetiletí je zde proto představena pouze prostřednictvím přehledu habilitací a doktorských disertací, které byly v tomto období obhájeny. Autoři vycházejí a v jistém smyslu i navazují především na práce k dějinám geografie na Univerzitě Karlově (Häufler 1967) a k dějinám České geografické společnosti (Trávníček 1994).

Při posuzování vývoje české geografie je třeba přihlížet k tomu, že se jako vědecký obor vyvíjela v poměrně často se měnících a výrazně odlišných stá-

toprávních a politických systémech, socioekonomických a sociokulturních podmírkách a v neposlední řadě také v rozdílných geopolitických situacích a vazbách českého státu. Počátky české vědecké geografie spadají do poloviny 19. století. Tedy do období, kdy byly země Koruny české součástí mnohonárodnostní habsburské monarchie. Druhá významná etapa vývoje geografie na Univerzitě Karlově spadá do období meziválečného Československa. Třetí etapa je spjata s obdobím komunistického režimu a čtvrtá s vývojem po roce 1989.

Etapa počátků české univerzitní geografie (začátek 19. století až do roku 1918)

Osvícenectví druhé poloviny 18. století a začínající obrozenec období první poloviny 19. století bylo v oblasti naší vědy spojeno především s tvorbou české vědecké terminologie. Zpracováním česko-německých slovníků – všeobecných (Josef Jungmann, 1773–1847) a přírodovědných (Jan S. Presl, 1791–1849) – badatelé navazovali na činnost nejvýznamnějšího osvícence, jazykovědce, historika a zakladatele české slavistiky Josefa Dobrovského (1753–1829). V té době začal v Česku také zápas o zrovnoprávnění češtiny s němčinou, neboť jen ta se používala v úředním styku (šlo při tom vlastně jen o uznání češtiny za druhý úřední jazyk ve státní správě); i tak bylo větších úspěchů v této věci dosaženo až koncem 19. století. Zeměpis jako předmět se začal objevovat na středních školách, a to již od reforem v roce 1805.

Střediskem vědeckého bádání v Česku byla pražská univerzita, založená císařem římským a králem českým Karlem IV. již v roce 1348 jako nejstarší univerzita ve střední Evropě. V roce 1654 byla přejmenována na Karlo-Ferdinandovu univerzitu a postupně germanizována; čeština se na ní však objevila až v polovině 19. století. Počet českých studentů i pedagogů narůstal tak rychle, že zákonem z 28. 2. 1882 došlo k jejímu rozdělení na dvě samostatné instituce – českou (v roce 1920 nazvána opět Univerzitou Karlovou) a německou (od 1920 název Německá univerzita v Praze; její existence skončila v roce 1945).

Věda se však začala rozvíjet i mimo univerzitu. V roce 1818 bylo v Praze založeno Museum království českého (nynější Národní muzeum), které mělo značný vliv na rozvoj české národní vědy, kultury a vzdělanosti. K jeho významným aktivitám patřilo i vydávání Časopisu Národního muzea. Časopis byl založen v roce 1827 (je nejdéle vycházejícím českým vědeckým periodikem vůbec) a zpočátku jej redigoval zakladatel moderního českého dějepisectví a později významný politik František Palacký (1798–1876). Ten spolu s jazykovědcem J. Jungmannem a slavistou Pavlem J. Šafaříkem (1795–1861, Slovák působící v Praze) do svého plánu rozvoje české vědy zahrnul jako samostatný obor i geografiu. V tomto časopise se začaly objevovat první příspěvky informující o geografii v zahraničí. Podobnou funkci měly dodnes vycházející Časopis matice moravské (založen 1869) a Slezský sborník (1878), geografické příspěvky přinášel i pod redakcí bratří Preslů vydávaný Krok (od 1821), později také Živa (1853) či Vesmír (1872). Obrozencké období se vyznačovalo také vydáváním četných topografických slovníků (Schaller, Sommer, Wolný aj.) či překládaných geografických děl, především zeměpisu italského učence A. Balbiho. Z domácích prací vynikly třídílný Všeobecný zeměpis K. V. Zapa (z let 1846–48) či Zeměpis Království českého od J. A. Dundra.

Revoluce 1848/49 urychlila proces národního obrození, tj. především ekonomickou a následně politickou emancipaci českého národa vůči ekonomicky a politicky silnějším českým Němcům. Utvářely se ekonomicky silné české podnikatelské vrstvy nejen ve městech, ale i na venkově. Do měst rozvíjejících se rozmachem tovární průmyslové výroby přicházelo obyvatelstvo z národnostně českého venkova. Z těchto nižších společenských vrstev se začala rodit početná vrstva české inteligence. I ve městech v pohraničí se zvyšoval podíl Čechů. V těchto souvislostech se začala rozvíjet i česká věda a vysoké školství.

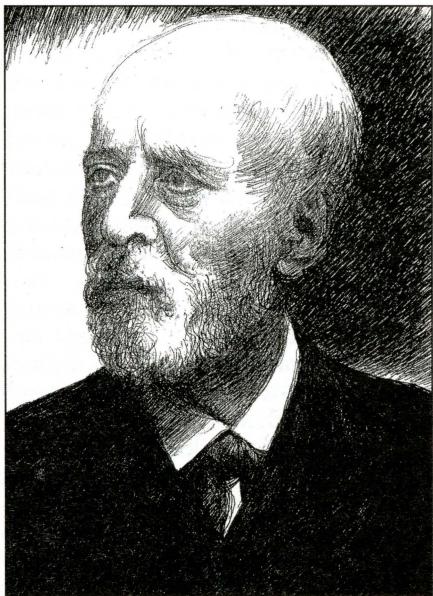
Pro geografii mělo tehdy rozhodující úlohu její sepětí (i institucionální) s historií, která se vyučovala na filozofické fakultě pražské univerzity. Tehdejší česká historiografie vedla na pozadí česko-německého politického soupeření vědecký diskurz s historiografií německou hlavně o vývoji osídlení českých zemí ve středověku, tj. hlavně v období velké kolonizace, ale i o dalších otázkách (mj. problematice husitství). Právě historikové vedli většinu přednášek, které lze označit za geografické, až do počátku 20. století. Byly také často členy geografických zkušebních komisí; z nich zvláště vynikli C. von Höfler a K. J. Vietz, později např. W. W. Tomek a V. Novotný. Počátky obrozenecke geografie byly více než skromné, zaostávala za úrovni historiografie, jazykovědy a řady přírodních věd (např. geologie). V návaznosti na zaměření tehdejšího studia dějin (vývoj osídlení, vlastivěda, místní dějiny) lze mnohé geografické práce z druhé poloviny 19. století označit spíše za vlastivědné a jen dílem historickogeografické. Vývoj světové geografie byl reflektován nesoustavně, spíše náhodně.

Prvním univerzitním geografem se stal syn historika a politika Františka Palackého Jan Kašpar Palacký¹ (1830–1908), který se v roce 1856 habilitoval prvním českým docentem geografie (obr. 1). Působení Wilhelma Volkmanna a Eduarda Bruny, kteří geografii přednášeli jako nehabilitovaní docenti již v letech 1847–48, bylo záležitostí pouze epizodickou. J. K. Palacký přednášel především regionální geografii (často však zaměřenou na příliš exotická téma – již v prvním roce to byla Afrika a Austrálie) a biogeografii. V té vynikal, byť jeho práce s četnými encyklopédickými výčty faktů a seznamů obvykle nepřesáhly vědecké poznání jeho generace a záhy zastaraly. Jako první – inspirován K. Ritterem, u něhož studoval v Berlíně, a jeho historickou školou – se však pokusil o napsání syntetické práce o obecném zeměpisu (Palacký 1857–1860).

V roce 1866 Palacký ukončil své pedagogické působení a věnoval se spíše podnikání (po matce zdědil velkostatek Lobkovice na Mělnicku) a politice. Proto byl po několika letech – roku 1872 – do Prahy povolán rodák z Přerova Dionys W. Grün (1819–1896), v té době profesor zeměpisu na jednom z vídeňských gymnázií a také domácí učitel korunního prince Rudolfa. Krátce poté, kdy skutečně v Praze začal přednášet (1875), se Grün stal prvním řádným profesorem geografie nejen na pražské univerzitě, ale i v českých zemích vůbec.

V očekávání rozdělení univerzity na českou a německou část, obdobně, jako k tomu došlo již v roce 1869 na technice, obnovil Palacký roku 1878 svou docenturu a skutečně při rozdělení univerzity (1882) přešel Grün na německou, zatímco Palacký na českou nástupkyni. V té době však už Palacký vědecky zaostával za svými kolegy, jakými byli geolog a geomorfolog Jan Krejčí (1825–1887) či fyzik a meteorolog František Josef Studnička (1836–1903). V důsledku postoje některých mladších vědců a historiků, mezi nimiž v kritice vynikal T. G. Masaryk, proto získal Jan K. Palacký mimořádnou profesu-

¹ Blíže viz Švambera (1908) a Trávníček (1954)

Obr. 1 – Jan Kašpar Palacký
(10. 10. 1830 – 22. 2. 1908)

Autorka: akad. mal. Z. Landová

ru až roku 1885 a řádnou teprve v roce 1891 (podrobněji viz Häufler 1967).

Pro rozvoj české geografie bylo rozhodující vybudování její institucionální základny na Univerzitě Karlově. Na filozofické fakultě se formovalo při součinnosti s historiky a přírodovědci úsilím J. K. Palackého a D. W. Grüna středisko geografického výzkumu a výuky geografie. Druhé centrum kolem sebe vytvárel Karel Kořistka (1825–1906), který však působil na německé technice v Praze, neboť působení na české technice mu nebylo umožněno. Přeměnou jím řízené Stastnické kanceláře království Českého (založena 1897) vznikl v roce 1905 Zemský statistický úřad království Českého, předchůdce dnešního Českého statistického úřadu. Kořistka již v roce 1872 publikoval první regionalizaci zemědělství Čech vycházející z homogenity oblastí z hlediska přírodních podmínek a přihlížející k jejich výrobnímu zaměření (Kořistka 1872). Spolu s J. Krejčím a A. Fričem stál Kořistka také u vzniku „Komis

tetu pro přírodovědný výzkum Čech“ (1862), který vykonal velký kus práce při popisu zejména orografie a přírody českých zemí.

Dalším přelomem byla devadesátá léta 19. století, období vyvrcholení politických, národnostních a sociálních zápasů v ekonomicky vyspělých českých zemích, s upevňující se strukturou politických stran a spějících k všeobecnému volebnímu právu (1907). Vedle národnostně nevyhraněné Královské české společnosti nauk (byla založena již v roce 1784) byla v roce 1890 založena národnostně vymezená Česká akademie věd a umění. Ta sice byla společností významných vědců, vlastní vědecká pracoviště však neměla. Badatelskou instituci vybavenou ústavy navrhl zřídit již v roce 1861 významný lékař, fyziolog a filozof Jan E. Purkyně (1787–1869). Ten na univerzitě ve Vratislavě založil první fyziologický ústav v Evropě, pro založení Akademie však ještě nedozrál čas... Ve druhé polovině 19. století vznikaly také četné nové vědecké časopisy, v roce 1895 Český časopis historický, v roce 1897 Národopisný sborník českoslovanský (dnes vychází s názvem Český lid), v roce 1899 Slovanský přehled aj. Tyto časopisy vycházejí dodnes a zpočátku sloužily i geografii. Rovněž byly zakládány vědecké spolky jako Historický klub (1872), Jednota českých matematiků a fyziků (1862), Jednota filozofická (1881) apod.

Také pro českou geografii nazrálá potřeba ustanovit kolektivní organizátoru oboru a platformu pro vědecké diskuze, tj. vědecký časopis a k zajištění jeho vydávání svou vědeckou společnost. Hybatelem příprav založení geografické společnosti byl středoškolský profesor Jindřich Metelka (1854–1921). Společnost byla založena 1. května 1894 na ustavující schůzi v Praze, již předsedal již výše zmíněný Karel Kořistka (1825–1906). Prvním předsedou České společnosti zeměvědné, která působí dodnes, se stal nikoliv geograf, ale geolog Jan N. Woldřich (geologové byli jedněmi z hlavních činitelů společnosti až do dvacátých let 20. století). Již v létě 1895 se J. Metelka a J. K. Palacký

ký zúčastnili jako delegáti pražské Společnosti 6. Mezinárodního geografického kongresu v Londýně.

Hlavním cílem Společnosti bylo vydávání vědeckého časopisu (více např. Trávníček 1994). S názvem *Sborník České společnosti zeměvědné* začal vycházet s vročením 1895 (první číslo však vyšlo již v listopadu 1894). Jeho prvními redaktory byli J. Metelka a záhy zesnulý Josef Frejlach. Až na krátké přerušení na konci druhé světové války sborník vychází pravidelně a jeho rozsah se postupně stabilizoval na čtyři čísla ročně. V roce 2006 tak vychází již jeho 111. ročník, a to pod názvem *Geografie – Sborník české geografické společnosti*.

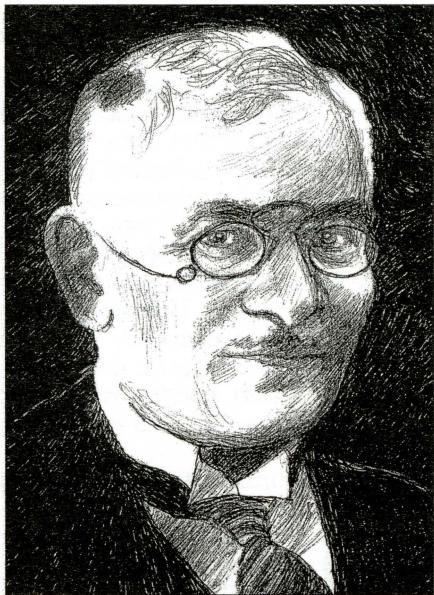
Od rozdělení univerzity se v Česku vyvíjely česká a německá geografie spíše vedle sebe než koordinovaně. Vývoj německé geografie na Univerzitě Karlově v tomto období je charakterizován např. ve stručné práci W. Ludwiga (1934); z významných osobností, působících na pražské německé univerzitě, vynikli africký badatel Oskar Lenz (1848–1925), fyzičtí geografové Alfred Grund (1875–1914) a Fritz Machatschek (1876–1957), později – za druhé světové války – tu působil i např. Hans Spreitzer.

V roce 1888 Jan K. Palacký zřídil geografický seminář a tzv. geografický kabinet, v roce 1891 přejmenovaný na Geografický ústav. Ten byl ovšem „vybaven“ jen třemi místnostmi a jedním neplaceným asistentem. Jím byl jeho žák Václav Švambera² (1866–1939), který studoval jeden čas i u F. von Richthofena v Berlíně. Palacký se Švamberou v roce 1902 založili ediční řadu „*Travaux géographiques tchèques*“. V. Švambera (obr. 2) byl později, v roce 1908, jmenován ředitelem tohoto ústavu. Snahy vedení fakulty o získání srbského geografa evropského formátu Jovana Cvijiće (zejména v roce 1907) na tento post neuspěly, zřejmě na zásah Palackého, který ústav „bránil“ pro svého chránence Švamberu. (Cvijić ovšem na Prahu a českou geografii nezanevřel, jako učitel ovlivnil celou řadu českých vědců další generace, mj. Daneše, Dvorákého, ale i Korčáka).

Vývoj české geografie v 19. století v tomto období metodologicky nejvíce ovlivnil Karl Ritter, méně již spoluzařadatel moderní geografie Alexander von Humboldt, který spíše oslovil české „ryzí“ přírodovědce (např. chemika a astronoma V. Šafaříka). Ritterova tzv. srovnávací geografie a jeho historický přístup korespondovaly s dosavadní průpravou českých geografů, kteří často studovali zároveň historii. Fyzičtí geografové byli dědici Humboldtových přístupů a tím zůstávali spíše v rámci věd matematicko-přírodovědných. Humboldtovy „Ansichten der Natur“ byly přeloženy i do češtiny (1906). Matematik F. J. Studnička napsal a vydal třídilnou fyzickogeografickou syntézu (Studnička 1880–1883) jako první české dílo tohoto druhu. Na jeho dílo navázel další meteorolog, profesor UK a krátce také předseda České společnosti zeměvědné, František Augustin (1846–1908).

V celém období do I. světové války bylo formování české geografie v důsledku politických poměrů a polohy českých zemí dominantně ovládáno německou geografií. Ať již to byl již zmíněný vliv zakladatelů moderní geografické vědy A. von Humboldta a K. Rittera, tak i navazujícího geografického determinismu F. Ratzela, jednoho ze spolutvůrců klimatologie Julia von Hahna a dalších. Až v posledních předválečných letech nabyla na větším významu koncepce francouzské školy geografie člověka, jejichž zprostředkovatelem ve vztahu k české geografii byl v prvé řadě Emmanuel de Martonne (1931), spíše než Vidal de la Blache, jehož dílo bylo u nás ale také známé – mj. i prostřednictvím Cvijićovým. Především to však bylo dílo Američana Williama M. Davise, jehož u nás propa-

² Z hlavních prací o něm: Šalamon (1936), Nikolau (1939), Dvořáčková (1966).

Obr. 2 – Václav Švambera
(10. 1. 1866 – 27. 9. 1938)

Autorka: akad. mal. Z. Landová

geografie. Bylo to dáno především jak počtem jednotlivých geografických disciplín na ní zastoupených, tak rozsahem vědecko-organizační agendy. Geografický ústav UK, který se stal jednou z jejích hlavních součástí, byl již od roku 1914 umístěn v rozestavěné moderní budově v Praze na Albertově, v níž byl také umístěn děkanát nově zřízené fakulty (obr. 3). Z geografů v meziválečném období se v úřadu děkana vystřídali Václav Švambera (1922/23), Jiří V. Daneš (1925/26) a Bedřich Šalamon (1939/40).

V. Švambera se především soustředil na řízení ústavu, vědeckému výzkumu se věnoval méně (byť jeho obří monografie o Kongu, které sám nikdy nespatril, byla oceňována i mezinárodně, a dodnes jsou oceňovány i jeho výzkumy šumavských jezer), ale vytvářel dobré podmínky k vědecké kariéře nové generaci. Tak se již před první světovou válkou habilitoval Jiří Viktor Daneš³ (1880–1928; obr. 4), ve světové geografii patrně dodnes nejznámější český geograf, který se jako žák Jovana Cvijiće specializoval na geomorfologii, ale nevyhýbal se ani tématům sociogeografickým. Zakladatelem české sociálněekonomické a politické geografie (tehdy označované jako antropogeografie) byl Viktor Dvorský⁴ (1882–1960; obr. 5). V. Švambera podporoval i rozvoj geografické kartografie, v tom zejména dějin kartografie, např. založením edice starých map Monumenta Cartographica Bohemiae, v níž pokračovali výborný učitel Bedřich Šalamon⁵ (1880–1967; obr. 6) a Karel Kuchař (1906–1975). V. Švambera byl v roce 1930 jmenován, jako jediný český geograf, čestným členem britské Royal Geographical Society.

goval zejména Jiří V. Daneš, jenž se s Davisem osobně poznal na geografickém sjezdu ve Washingtonu v roce 1904.

Období meziválečného rozmachu

Fundamentálním mezníkem českých dějin a vědy byl vznik samostatného Československa v roce 1918 jako jednoho z nástupnických států zhroucené habsburské monarchie. Rychlejší rozvoj vědy podnítilo založení nových univerzit: Masarykovy univerzity v Brně (1919) a Univerzity Komenského ve slovenské metropoli Bratislavě (1919). Na té zpočátku vypomáhali čeští vědci, neboť vrstva slovenské národní inteligence byla tehdy (po letité maďarizaci) velmi slabá.

Pro českou geografii bylo významným momentem založení Přírodovědecké fakulty UK v Praze dne 24. 6. 1920. Nová, v pořadí vzniku pátá fakulta Univerzity Karlovy se stala hlavní základnou institucionálního rozvoje české vysokoškolské

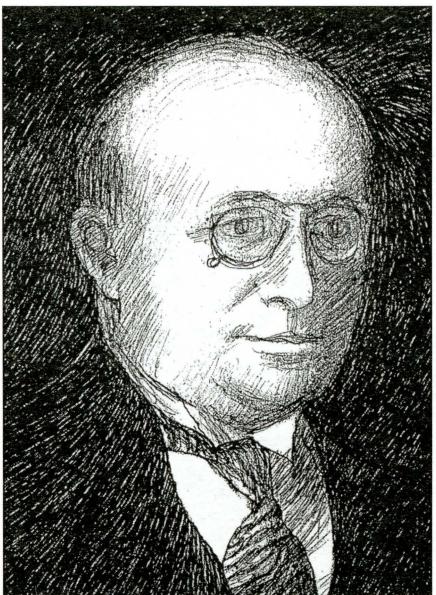
³ O Danešovi asi nejpodrobněji: Život a dílo J. V. Daneše, Praha 1928.

⁴ Srv. Stěhule (1945), Korčák (1953).

⁵ Jeho vědecké dílo ovšem poněkud devaluje nízká publikační činnost. Podrobněji Kašpar (1956) a Zátopek (1956).

Obr. 3 – Děkanát Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze na Albertově. Foto P. Chromý.

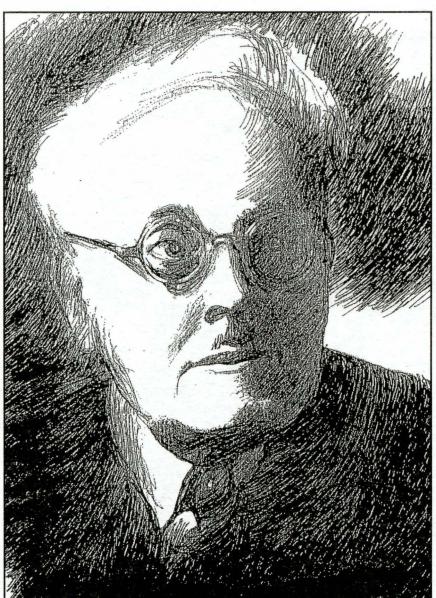

Obr. 4 – Jiří V. Daneš
(23. 8. 1880 – 12. 4. 1928)
Autorka: akad. mal. Z. Landová

Druhá vlivná geografická škola se ve 20. a 30. letech zformovala na Masarykově univerzitě. Tu reprezentovali jednak historický geograf Bohuslav Horák (1881–1960), ale především odchovanci pražské univerzitní geografie: fyzičtí geografové František Koláček (1881–1942), František Vitásek (1890–1973), později Bohuslav Hrudička (1904–1942) a František Říkovský (1901–1942). F. Koláček byl autorem první česky psané syntézy geografie Československa (Koláček 1934). Jiní geografové vychovaní v Praze, např. Jiří Daneš, František Štula (1883–1943) a Jiří Král (1893–1975) pomáhali budovat slovenskou vysokoškolskou geografii na Univerzitě Komenského v Bratislavě, kde se záhy uplatnil především „otec“ slovenské geografie, původem Jihočech Jan Hromádka (1886–1968).

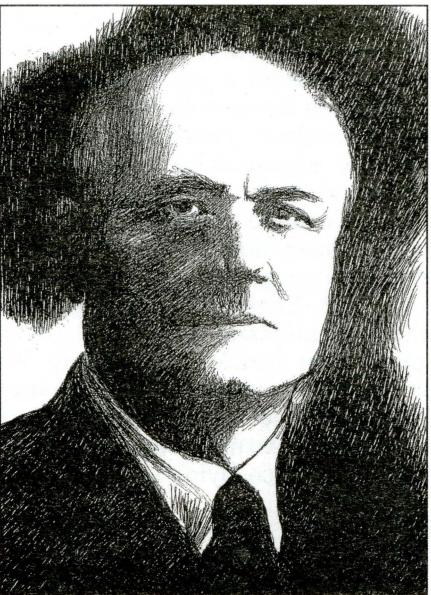
V tomto období postupně končila součinnost a zejména vliv historiků z filozofických fakult. Na filozofické fakultě UK v Praze někteří vědci pokračovali v zaměření na vlastivědu a historickou geografii, např. Josef V. Šimák (1870–1941) a František Roubík (1890–1971).

Vznik Československa podnítil i rozvoj české aplikované geografie. Geografický ústav UK zpracovával totiž geografické a kartografické podklady např. pro československou delegaci na poválečných mírových jednáních v Paříži. To mělo nemalý vliv na další tematické směřování české geografie. Do těchto prací byli zapojeni i jiní geografové působící mimo univerzitu. Vůdčí, koncepční i obsahovou roli zde měl zejména sociální geograf V. Dvorský, z dalších badatelů se tu uplatnili např. geodet Jaroslav Pantoflíček (1875–1951) či štábní kapitán Ladislav Beneš (1882–1969) z čerstvě zřízeného Vojenského zeměpisného ústavu v Praze. Jednalo se tu i o zdůvodňování nových hranic státu, tj. jižních hranic Slovenska a zejména celé Podkarpatské Rusi, jakož i o potvrzení a korekce tisíciletých hranic Česka. Dvorský tím položil

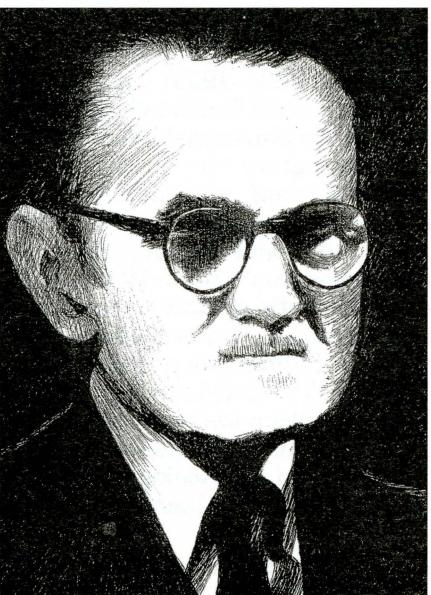
Obr. 5 – Viktor Dvorský
(22. 9. 1882 – 26. 11. 1960)
Autorka: akad. mal. Z. Landová

základy české politické geografie a geopolitiky (srov. Dvorský 1918, 1923b, resp. Galandauer 2003). V ní Dvorský navázal na své předválečné inspirace F. Ratzelem v tom smyslu, že jeho přístupy využíval ke zdůvodňování geopo-

Obr. 6 – Bedřich Šalamon
(16. 7. 1880 – 26. 7. 1967)

Autorka: akad. mal. Z. Landová

Obr. 7 – Václav Dědina
(6. 12. 1870 – 30. 11. 1956)

Autorka: akad. mal. Z. Landová

Přírodovědecké fakultě v Praze, zejména Jan Auerhan (1880–1942) a Antonín Boháč (1882–1950), z mladší generace pak vynikl především Jaromír Korčák

litické polohy a obraně historické přirozenosti Československa jako nového státu, vzniklého spojením Česka, Slovenska a Zakarpatské Ukrajiny.

Výše zmíněný J. V. Daneš byl v roce 1919 jmenován po V. Švamberovi druhým řádným profesorem geografie, záhy ale na několik let z fakulty odešel, když se stal prvním československým konzulem v australském Sydney (1920–22). Jeho slibně rozvinutá vědecká kariéra byla v roce 1928 náhle ukončena úmrtím při autonehodě během studijní cesty po USA. Po Danešovi byl jmenován mimořádným profesorem geomorfologie Václav Dědina (1870–1956; obr. 7), známý především jako hlavní redaktor monumentální Československé vlastivedy, vědecky však nedosahující Danešových kvalit. Geografický ústav UK se ve dvacátých letech personálně a tím i odborně rozvíjel četnými habilitacemi zejména v oborech fyzickogeografických a kartografických, jichž dosáhli např. Bedřich Salamon (1880–1967), Karel Absolon (1877–1960), Vladimír J. Novák (1882–1951), Jiří Král (od roku 1929 působil na UK v Bratislavě), Josef Pohl-Doberský (1888–1967), František Štúla aj. Viktor Dvorský přešel v roce 1920 na Vysokou školu obchodní a na svém dosavadním pracovišti působil jako externista. V té době napsal dve vícesvazkové učebnice geografie obchodu (Dvorský 1921, 1922–1923), jimiž položil základy české ekonomické geografie. V roce 1929 jej bohužel záхват mrtvice prakticky vyřadil z tvůrčí vědecké činnosti. Spory o obsazení míst po Danešovi a Dvorském, namnoze motivované spíše osobně, pak „zaměstnávaly“ českou geografiu až do druhé světové války.

V. Dvorský byl ve svém výzkumném zaměření spíše individuální výjimkou, počátek výraznějšího rozvoje socioekonomické geografie byl však již na obzoru. Ve třicátých letech tomu napomohla skupina geograficky orientovaných demografů působících ve Státním úřadě statistickém. Mnozí z nich se habilitovali na

Obr. 8 – Julie Moschelesová
(21. 8. 1892 – 7. 1. 1956)

Autorka: akad. mal. Z. Landová

mání jejich interakcí. J. V. Daneš aplikoval na naše poměry zejména teorii geografického cyklu W. M. Davise a rozvíjel učení J. Cvijiće o vývoji krasu; v tom na něj navázali i další badatelé, např. Jiří Čermák (1884–1955) a později moravský geograf Jan Krejčí (1907–1993). Na některé další fyzické geografy měly vliv zejména koncepce W. Pencka a následně E. de Martonna⁶. Německá geografie postupně ztrácela svůj převažující metodologický vliv na českou geografii, i když v některých oborech byla stále silná (např. v klimatologii – W. Köppen). Nahrazovala ji geografie francouzská a její posibilismus: Paul Vidal de la Blache, Jean Brunhes, Albert Demangeon⁷ aj., méně pak geografie anglická a americká u nás propagovaná Julii Moschelesovou⁸ (1892–1956; obr. 8).

Na konci dvacátých let 20. století byla česká geografie připravena podílet se na zpracování a vydání našeho prvního národního atlasu (*Atlas republiky Československé* 1935); jeho hlavními redaktory byli J. Pantoflíček a Václav Láska (1862–1943), účast pražských univerzitních geografů však byla poměrně slabá. Atlas byl dílem na svou dobu faktograficky a technicko-kartograficky reprezentativním, vybavený dobrou textovou přílohou, které na 55 dvoulistech velkého formátu zdařile podalo kartografický obraz přírodní a socioekonomické sféry území Československa v období mezi oběma světovými válkami.

⁶ Jovan Cvijić se stal v roce 1907 čestným členem České společnosti zeměvědné, William Morris Davis a Emmanuel de Martone v roce 1926 čestnými členy Československé společnosti zeměpisné. (Trávníček 1994, s. 73).

⁷ Jean Brunhes a Albert Demangeon se stali čestnými členy Československé společnosti zeměpisné v roce 1927. (Trávníček 1994, s. 73)

⁸ Julie Moschelesová se svým vědeckým zaměřením, šíří studia (ovládala fyzickou a sociální geografií i kartografií) i odborného rozhledu do značné míry vymyká z řad českých geografů. To, že je převyšovala, jí ale řada lidí nemohla odpustit... Z literatury k ní, poříčku velmi skromné, zmiňme aspoň: Kettner a kol. (1952), Hůrský (1992).

(1895–1989). Své vědecké práce mohli podložit kvalitními a rozsáhlými statistickými databázemi a jejich matematicko-statistickým zpracováním. V té době tam vzniklo zřejmě významnější vědecké pracoviště v ekonomické geografii než bylo na pražské nebo brněnské univerzitě. Časopis Českého úřadu statistického, Statistický obzor, publikoval více článků z ekonomické geografie a geografie obyvatelstva než Sborník Československé společnosti zeměpisné, který byl „ovládán“ především fyzickými geografy. Na druhou stranu je ovšem nutno poznamenat, že statistikové v té době do jisté míry stáli mimo vlastní geografii a např. v univerzitní výuce bylo jejich zapojení spíše okrajové.

Tehdejší česká geografie se hlásila ke koncepci jednotné geografie (jak tomu bylo vcelku i ve světě), avšak teorii geografie se téměř nevěnovala. Obdobně jako zahraniční se specializovala na řešení výzkumných témat jednotlivých disciplín bez větší snahy o jejich integraci a zkou-

V roce 1936 V. Švambera ukončil svou činnost ředitele Geografického ústavu Přírodovědecké fakulty UK a jeho nástupcem se stal jen o málo mladší V. Dědina. Teoreticky a aplikačně nejvýznamnější z Dědinových děl byly práce zabývající se od dvacátých let fyzicko- a ekonomicko-geografickou regionalizací Československa (Dědina 1925, 1927). Spolu s významnou studií J. Korčáka (1934) byly výsledky jejich regionalizace Československa využity i při přípravě poválečných reforem územní správy. V tragickém období před mnichovským diktátem v září 1938 dokázal J. Korčák reagovat jako politický geograf na nově vzniklou situaci ojedinělým způsobem. Vycházeje z prací V. Dvorského a obecných koncepcí geopolitiky vypracoval významnou publikaci, v níž zdůvodnil nejen geopolitickou oprávněnost existence Československa (Korčák 1938). Marně...

Již v roce 1938 musela Prahu pro svůj židovský původ opustit Julie Moschelesová, která našla druhý domov až v australském Melbourne; na fakultě ji nahradil Jiří Král, vyhnáný z bratislavské univerzity. Samotná okupace neznameňala pro pedagogický sbor výraznější katastrofu; avšak v odpověď na studentský odpor a v souladu se záměry politiky nacistického Německa při „konečném řešení“ existence českého státu a národa byly 17. listopadu 1939 české vysoké školy až do konce druhé světové války zavřeny. Postupně byla paralyzována i činnost České společnosti zeměpisné, koncem roku 1944 bylo (spolu s mnoha dalšími periodiky) zastaveno i vydávání jejího Sborníku. Vedoucí osobnosti brněnské a české geografie, B. Hrudička, F. Ríkovský a F. Koláček, zahynuly v roce 1942 v koncentračním táboře, v době tzv. Heydrichiády byl popraven i J. Auerhan.

Souhrnně lze konstatovat, že obecným rysem meziválečného vývoje naší geografie bylo nepochybně hlubší sblížení s celosvětovými tendencemi výzkumu při rozhodujícím ovlivnění francouzskou školou geografie člověka. Přednostně byla rozvíjena fyzická geografie a kartografie, položeny však byly základy pro formování sociální geografie v moderním slova smyslu. Navzdory tradiční převaze popisnosti v regionální geografii byly i v ní vytvořeny moderně koncipované studie s teoretickým i aplikačním zaměřením (zejména o regionalizaci Československa). Integrálním geografickým a rovněž interdisciplinárním počinem byl pak zmíněný národní atlas Československa z roku 1935. Z dnešního pohledu je oprávněné vyzdvihnout zejména tři (dodnes často citované) studie J. Korčáka: o regionálním členění Československa (Korčák 1934), o jeho geopolitických základech (Korčák 1938) a o dualistické struktuře hromadných jevů (Korčák 1941) – ta významně ovlivnila českou teoretickou geografii ve druhé polovině 20. století (Hampl 1971, 1989, 1998a, 2000).

Vývoj po druhé světové válce: počáteční konsolidace a následné deformace

K obnově činnosti univerzit došlo hned po osvobození Československa v květnu 1945, když se jinde působící či předčasně penzionovaní učitelé mohli vrátit do univerzitního prostředí. Vysoké školy byly pochopitelně zavaleny obrovskými počty studentů, jimž bylo na několik let studium přerušeno nebo znemožněno, a proto se musely soustředit především na výuku. Obě hlavní česká univerzitní pracoviště byla posilována mladými geografy; pražské (albertovské) pracoviště i návratem J. Hromádky z univerzity v Bratislavě. V roce 1946 byla založena Palackého univerzita v Olomouci, na níž vznikla další katedra geografie. Svou činnost obnovila i Československá společnost zeměpisná, v roce 1946 (s vročením 1945) začal znova vycházet její Sborník. Obsa-

hově navazoval na předchozí trend, tj. převažovaly v něm články fyzickogeografické, poměr s tematikou ekonomicko-geografickou se začal vyrovnávat až v průběhu padesátých let.

Nástup komunistické strany k moci v únoru 1948 byl zásadním zlomem v novodobém dějinném vývoji Česka (Československa). Tvrď aplikace komunismu sovětského typu zejména v období padesátých let poznamenala i českou geografiu, a to hlavně ve dvou směrech. Jednak personálním oslabením o odborníky politicky „nevyhovující“ (i když např. v Praze to postihlo prakticky jen Jiřího Krále, který navíc již v té době měl i řadu problémů spíše osobního charakteru), jednak – a to hlavně – téměř úplnou izolací od geografií západních států. Ta způsobila teoreticko-metodologické zaostávání české geografie. Následovalo podřízení metodologického rozvoje české vědy, zejména společenských věd, výhradně marxismu, přesněji jeho deformované odnoži, tzv. filozofii marxismu-leninismu. Souběžně byl přebírána i organizační model sovětské vědy.

Hlavní proud základního geografického výzkumu byl v padesátých letech tehdejším tuhým stalinistickým režimem zúžen na ideologicky méně „nebezpečnou“ fyzickou geografii (V. J. Novák, J. Kunský; blíže viz Přibyl 2006), z té hlavně na speleologii a geomorfologii (např. geomorfologické členění Československa, zpracované J. Hromádkou a kol.), v kartografii na její dějiny (B. Šalamon, K. Kuchař; blíže viz Mucha 2006), v ekonomické a regionální geografii hlavně na geografii sídel a obyvatelstva (J. Korčák; blíže viz Hampl 2006). Přesto se geografické metody začaly postupně uplatňovat při ekonomickém, regionálním a územním plánování jak na centrální, tak na regionálních úrovních při stále větším zapojením k tomu vyškolených mladých geografů, neboť poptávku po nich vyvolal extenzivní rozvoj ekonomiky. Po celé období až do současnosti tento trend chvályhodně narůstal.

Geografický ústav UK byl v roce 1950 zrušen a nahrazen katedrou geografie, která byla následně (v roce 1953) rozdělena na katedru ekonomické a regionální geografie a katedru kartografie a fyzické geografie.

Značný vliv v období komunistického režimu na vývoj celé české či československé vědy, v tom zejména základního výzkumu, mělo zřízení Československé akademie věd v roce 1952. Ta byla institucí organizovanou podle sovětského vzoru, v níž každý významnější obor měl svůj ústav. Vznikem Akademie a jejího nakladatelství se zlepšily podmínky pro rozvoj české vědy, na druhé straně byly odčerpány lidské zdroje z vysokých škol, přičemž pracovníci Akademie se téměř vůbec nepodíleli na jejich pedagogické činnosti. Geografický ústav ČSAV byl po vleklém dohadování vedoucích osobností oboru založen až v roce 1963 (spojením několika již dříve vytvořených pracovišť – Kabinetu pro geomorfologii, Kabinetu pro kartografii apod.) se sídlem v Brně a pobočkou v Praze. Ústav vydával řadu publikací, nejvýznamnější výsledky výzkumu v řadě Studia Geographica. Od poloviny sedmdesátých let do začátku sedmdesátých let odpovídala za zpracování a vydání nového národního atlasu (1966), a kromě podílu na historickém a vojenském atlase byl též garantem hlavního výzkumného úkolu, jímž byla naléhavě potřebná fyzickogeografická (včetně klimatické) a ekonomicko-geografická regionalizace Českého.

V sedmdesátých a sedmdesátých letech česká geografie a kartografie vytvořily velká kolektivní díla a monografie. Především to byl prestižní, geografický a kartografický zpracováním a obsahovou náplní kvalitní národní atlas Československa (Atlas ČSSR 1966), dílo dosud nepřekonané. Na jeho zpracování se podílely desítky univerzitních geografů, jejich kolegů z akademických

ústavů Československé i Slovenské akademie věd i z jiných (kartografických aj.) pracovišť. Vedoucím redaktorem Atlasu se po Karlu Kuchařovi stal Antonín Götz (*1929) z Geografického ústavu ČSAV. Mnozí geografové se souběžně ve velké míře podíleli na zpracování a vydání unikátního (obsahem, rozsahem, kartografickým zpracováním, časovým záběrem atd.) Atlasu československých dějin (1965), který připravilo oddělení historické geografie Historického ústavu ČSAV. Svůj podíl měli čeští geografové i na velmi kvalitním Vojenském zeměpisném atlase světa (1975). Na něj navázalo vydávání edice sešitů *Poznáváme svět*, vybavených kvalitními mapami (včetně tematických) a stručnými informačními bohatými textovými přílohami, v nakladatelství Kartografie. Tamtéž vznikl i populární *Kapesní atlas světa* (z autorů a editorů zmiňme aspoň Jiřího Novotného, *1931), který se dočkal desítek vydání včetně mnoha cizojazyčných. K popularizaci geografie nezanedbatelně přispěl časopis *Lidé a Země*, založený v roce 1952 V. Häuflerem.

Z geografických syntéz dlužno uvést zdařilý *Zeměpis Československa* (Häufler, Korčák, Král 1960), dvoudílnou regionální geografii zahraničních zemí (Häufler, Král, Chroboková 1964). Většinou byly koncipovány jako univerzitní učebnice a příručky pro širší veřejnost. V anglickině vyšla i geografie Československa jako jediná práce tohoto druhu (Demek, Střída a kol. 1969). Ve výuce fyzické geografie měly významnou úlohu tři svazky Vitáskova „Fyzického zeměpisu“ (1952–1965), J. Kunského „zeměpisný nákres“ (1954) a fyzická geografie Československa (1974). Vedecký a aplikační význam v praxi měly další práce brněnských geografů z GGÚ ČSAV vzniklé při záslužné geografické regionalizaci Československa z konce 60. let. (Quitt 1971, Stehlík 1981, T. Czudek 1972) uskutečněné Geografickým ústavem ČSAV.

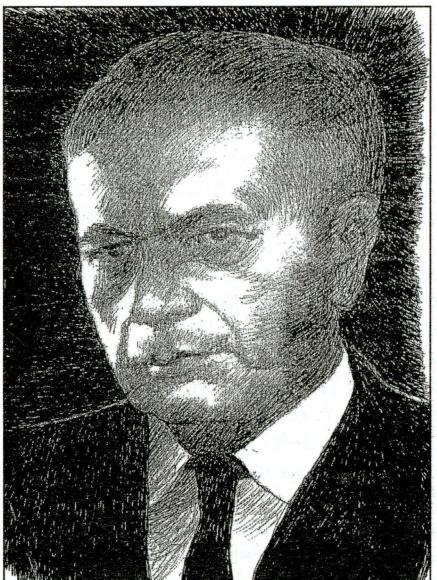
Dalším neblahým negativním zásahem do vývoje české geografie byla okupace Československa v roce 1968 a následná tzv. normalizace, která se promítla i do personálních otázek (např. rychlý vzestup ideologicky „vyspělého“ brněnského klimatologa M. Noska). Možnosti výzkumného úsilí byly tak opětne omezeny na ideologicky neutrální téma, závažné byly i mnohé personální „selekce“. Proti předchozímu období došlo i k většímu omezení publikačních aktivit zejména v případě rozsáhlejších monografií nebo atlasových děl. V oblasti sociální geografie přesto vyšla např. Ekonomická geografie Československa (Häufler 1978, 1984), práce o sociogeografické regionalizaci (Hampl, Ježek, Kühnl 1978), o regionalizaci ekonomickogeografické (Blažek 1977), nebo o systému osídlení (Hampl, Gardavský, Kühnl 1987).

Ve sféře fyzické geografie byla vedle tradičních témat věnována zvýšená pozornost zejména problematice životního prostředí (Demek a kol. 1978). Pokračoval dálé výzkum v oboru geomorfologie (např. řada prací B. Balatky a J. Sládka – říční terasy – srov. zejména Balatka, Sládek 1962; Rubín, Balatka a kol. 1986, A. Ivan aj.), klimatologie (klimatická regionalizace Československa – Quitt a kol.), řadou témat z fyzické geografie se zabýval J. Demek, V. Král a další (viz seznam literatury). Přínosné byly i fyzicko-geografické svazky Zeměpisného lexikonu Česka (Demek a kol. 1987, Vlček a kol. 1987, navazující na práce z fyzickogeografické regionalizace Československa. Jeho třetí díl se týká obcí a sídel (Nováková a kol. 1991). Syntetické práce ve fyzické geografii, včetně vysokoškolských učebnic, byly zpracovány zejména zásluhou brněnských geografů (Netopil a kol. 1984, Horník a kol. 1986, Brázdil a kol. 1988). Značný mezinárodní ohlas získala brněnská škola historické klimatologie budované v součinnosti s archiváři R. Brázdilem a J. Munzarem (Brázdil 2000) V této době byl také zahájen geografický výzkum polárních oblastí skupinou vědců kolem P. Proška. Obdobně začal I. Bičík vytvářet svou školu vý-

Obr. 9 – Karel Kuchař
(15. 4. 1906 – 16. 4. 1975)

Autorka: akad. mal. Z. Landová

Obr. 10 – Josef Kunský
(6. 10. 1903 – 21. 9. 1977)

Autorka: akad. mal. Z. Landová

zkumu dlouhodobých změn ve využití ploch statisticko-evidenční metodou, která se mohla plně rozvinout a dosáhnout mezinárodního uznání až po roce 1989 a od r. 1994 zásluhou podpory Grantové agentury ČR (Bičík 1988; Bičík, Jeleček, Štěpánek 2001). Za neúspěch lze považovat nedokončení projektu geografického výkladového slovníku.

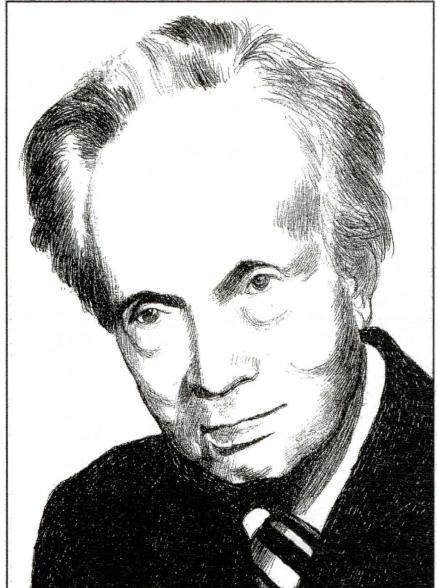
Geografii na Přírodovědecké fakultě UK v Praze v tomto období reprezentovali zejména sociální geografové Jaromír Korčák⁹ (1895–1989; obr. 11) a Vlastislav Häufler (1924–1985)¹⁰, fyzičtí geografové Josef Kunský (1903–1977; obr. 10) a Václav Král (1924–2005) a kartograf Karel Kuchař (1906–1975; obr. 9). Vědecky dozrávala také generace jejich žáků: Ivan Bičík (*1943), Josef Brinke (1934–2001), Václav Gardavský (*1932), Martin Hampl (*1940), Bohumír Janský (*1951), Libor Krajíček (*1932), Karel Kühnl (1936–1996), Hana Kühnlová – Fričová (*1941), Ludvík Mucha (*1927), Zdeněk Pavlík (*1931), Václav Přibyl (*1937), Jitka Rychtaříková (*1949), Jan Votýpka (*1938), kteří pak rozvíjeli pražskou univerzitní geografii (a demografii) i v 90. letech, za lepších společenských podmínek a řádově jiných možností svobody projevu, bádání i mezinárodní spolupráce.

V této éře existovalo na UK ještě jedno geografické pracoviště – katedra geografie na Pedagogické fakultě UK. Katedra byla založena v roce 1964 (tehdy vznikla síť pedagogických fakult, sídlících v každém krajském městě, které připravovaly učitele pro základní stupeň škol) a její činnost byla spojená především s osobnostmi Jaromíra Janky či Marie Riedlové a spočívala především v didaktice geografie a regionálním zeměpisu. Pedagogické fakulty byly po roce 1990 většinou transformovány v jádra regionálních univerzit.

⁹ Jaromír Korčák je považován za zakladatele tzv. „albertovské školy“ v české geografii, zaměřené především na otázky regionalizace a teorie regionální geografie. K jeho životu a dílu publikoval napsledy Hampl (2004).

¹⁰ Vlastislav Häufler byl v letech 1966–1970 dosud posledním děkanem Přírodovědecké fakulty UK v Praze z řad geografů.

Pražská geografie v postkomunistickém období

Obr. 11 – Jaromír Korčák
(12. 7. 1895 – 6. 10. 1989)

Autorka: akad. mal. Z. Landová

Čtvrtá etapa vývoje geografie, která začala pádem komunistického režimu v roce 1989, je z hlediska dějin etapou „přítomnosti“. Ta na své hodnocení, možné až s delším časovým odstupem, teprve čeká.

Z institucionálního hlediska došlo k ustavení samostatné geografické sekce v rámci Přírodovědecké fakulty UK a reorganizaci kateder. Geografie se stala (vedle biologie, geologie a chemie) jedním ze čtyř stejných vědních oborů Přírodovědecké fakulty. V rámci reorganizace byly transformovány stávající katedry (ekonomické a regionální geografie, kartografie a fyzické geografie), címž vznikla čtyři nová pracoviště: katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, fyzické geografie a geoekologie, demografie a geodemografie, kartografie a geoinformatiky (do roku 2003, pak aplikované geoinformatiky a kartografie). V čele geografické sekce stojí proděkan. Tuto funkci

postupně zastávali: Ivan Bičík (1990–1994), Jan Kalvoda (1994–1997), Bohumír Janský (1997–2003), Luděk Sýkora (2003–2006) a nyní jím je Vít Vilímek (od roku 2006).

Výrazný vliv na rozvoj pražské univerzitní geografie měl i zánik Geografického ústavu ČSAV v roce 1993 (necelý rok po vydání Atlasu životního prostředí a zdraví obyvatelstva ČSFR), jehož pracovníci z pražské pobočky většinou přešli na Přírodovědeckou fakultu UK. Geografie (a to nejen pražská) tím ovšem ztratila významnou vědeckou a vědecko-organizační základnu. Nové společenské podmínky v oblasti vědy a vysokého školství a absence geografic-

Tab. 1 – Přehled profesorských řízení na geografické sekci PřF UK (od konce 70. let; starší seznamy lze nalézt in Häufler 1967)

Jméno	Obor	Rok jmenování
prof. RNDr. Václav Král, CSc.	fyzická geografie	1979
prof. RNDr. Václav Gardavský, CSc.	ekonomická a regionální geografie	1986
prof. Ing. Zdeněk Pavlík, DrSc.	demografie	1990, 2003*
prof. RNDr. Martin Hampl, DrSc.	ekonomická geografie	1992
prof. RNDr. Jaromír Demek, DrSc.	fyzická geografie	1992
prof. RNDr. Miroslav Havrlant, CSc.	regionální geografie	1992
prof. RNDr. Jan Kalvoda, DrSc.	fyzická geografie	1993
prof. PhDr. Jiří Musil, CSc.	demografie	1995
prof. RNDr. Ing. Vladislav Kříž, DrSc.	fyzická geografie	1996
prof. Petr Dostál, M.A., Ph.D.	sociální geografie	1998
prof. RNDr. Anton Bezák, DrSc.	sociální geografie a regionální rozvoj	2003
prof. RNDr. Jitka Rychtaříková, CSc.	demografie	2005

* Jmenován emeritním profesorem.

Tab. 2 – Přehled habilitačních a jmenovacích řízení na geografické sekci PřF UK

Jméno	Obor	Rok jmenování
doc. RNDr. Václav Kašpar, CSc.	geografie	1982
doc. RNDr. Miroslav Havrlant, CSc.	regionální a ekonomická geografie	1982
doc. RNDr. Libor Krajíček, CSc.	ekonomická geografie	1983
doc. RNDr. Hana Fričová, CSc.	didaktika geografie	1983
doc. RNDr. Ludvík Mucha, CSc.	geografická kartografie	1983
doc. RNDr. Karel Kühnl, CSc.	ekonomická geografie	1985
doc. RNDr. Václav Přibyl, CSc.	fyzická geografie	1985
doc. RNDr. Josef Brinke, CSc.	regionální geografie	1987
doc. RNDr. Ivan Bičík, CSc.	sociální geografie a regionální rozvoj	1990, 2005
doc. RNDr. Martin Hampl, DrSc.	ekonomická geografie	1991
doc. PhDr. Dušan Trávníček, CSc.	regionální geografie	1991
doc. RNDr. Jan Kalvoda, CSc.	fyzická geografie	1991
doc. RNDr. Václav Zajíček, CSc.	fyzická geografie	1992
doc. RNDr. Bohumír Janský, CSc.	fyzická geografie	1992
doc. RNDr. Jitka Rychtaríková, CSc.	demografie	1993
doc. RNDr. Dušan Drbohlav, CSc.	sociální geografie	1998
doc. RNDr. Luděk Sýkora, Ph.D.	sociální geografie a regionální rozvoj	2001
doc. RNDr. Zdeněk Čermák, CSc.	sociální geografie a regionální rozvoj	2002
doc. RNDr. Jiří Blažek, Ph.D.	sociální geografie a regionální rozvoj	2002
doc. RNDr. Vít Vilímek, CSc.	fyzická geografie	2004
doc. RNDr. Daniela Řezáčová, CSc.	fyzická geografie	2005
doc. RNDr. Petr Pavlánek, Ph.D.	sociální geografie a regionální rozvoj	2006
doc. RNDr. Dagmar Dzúrová, CSc.	demografie	2007

kého výzkumného ústavu se již v průběhu devadesátých let promítly jak do rozšíření tradičních aktivit (zejména výuky), tak hlavně do výzkumné činnosti (realizované na bázi grantových projektů a výzkumných záměrů). Rozšířil se i regionální záběr výzkumných aktivit českých geografů, kteří své výzkumy provádějí např. v Latinské Americe (Peru – B. Janský, V. Vilímek ad.), USA, Kyrgyzstánu (B. Janský), velehorách Himálaje a Karakoramu (J. Kalvoda), dokonce i Antarktidě (zejména brněnští geografové, např. P. Prošek) ad. Vedle již zmíněných osobností z fakulty i z Geografického ústavu ČSAV (např. A. Götz či B. Balatka) byla geografie posilena i o odborníky z jiných ústavů Akademie – Jan Kalvoda (*1943), Vít Vilímek (*1959) i ze zahraničí – Petr Dostál (*1947). Současně své dílo završili i některí z geografů, patřících ještě k předešlému období, např. syntézou evropské fyzické geografie V. Král (1999).

V průběhu 90. let byla albertovská geografie také základnou a hybatelem činnosti České geografické společnosti. Do roku 1994 byl jejím předsedou Václav Gardavský, v letech 1994–2006 zastával funkci prezidenta Ivan Bičík. Od roku 2006 je jím T. Siwek z PřF Ostravské univerzity. Rok 1994 byl pro českou geografii významný i z hlediska světové geografie. Poprvé v dějinách se v Praze uskutečnila regionální konference Mezinárodní geografické unie. Druhou, počtem účastníků největší akcí, pak byla 2. Mezinárodní konference Evropské společnosti pro environmentální dějiny, kterou v roce 2003 organizoval tým historických geografů z katedry sociální geografie a regionálního rozvoje PřF UK v Praze.

Vedle vědecko-výzkumné činnosti a přípravy geografů pro odbornou praxi se albertovští geografové v průběhu 90. let dále (a pro albertovskou geografii tradičně) podíleli i na výchově pedagogů (učitelů zeměpisu). V roce 1991 vyšlo (zejména zásluhou I. Bičíka a H. Kühnlové) první číslo časopisu Geografické

Tab. 3 – Přehled doktorských disertací z geografie na PřF UK (podle nového vysokoškolského zákona z r. 1990, tj. držitelé titulu Dr., resp. Ph.D.)

1996	<i>Jiří Blažek</i> : Regional development in the Czech Republic under new conditions: agents, organization framework and regulatory mechanisms. – <i>Luděk Sýkora</i> : Contemporary transformations of physical, functional and social spatial structure of Prague. – <i>Milan Váňa</i> : Surface ozone on the regional level of the Czech Republic.
1998	<i>Vít Jančák</i> : Územní diferenciace českého zemědělství v období transformace. – <i>Jiří Stehlík</i> : Variabilita poklesové fáze odtoku.
1999	<i>Alena Chvátalová</i> : Horizontální a vertikální zakřivení reliéfu Lužických hor. – <i>Jakub Langhammer</i> : Vývoj kvality vody v Labi. Aplikace matematických modelů jakosti vody. – <i>Jiří Vágner</i> : Geografické aspekty druhého bydlení v České republice.
2000	<i>Pavel Červinka</i> : Antropogenní transformace přírodní sféry v povodí horního toku Sázavy. – <i>Jiří Šíp</i> : Problémy cestovního ruchu na příkladu okresu Tábor. – <i>Jan Vozáb</i> : Strategie plánování ve městech České republiky.
2001	<i>Dana Fialová</i> : Transformace druhého bydlení (v zázemí Prahy). – <i>Carole Pommois</i> : Les villes d'Europe Centrale et Orientale, du socialisme au libéralisme. Expertise ommerciale d'une capitale en mutation: Prague (République Tchèque). – <i>Petr Rumpel</i> : Teritoriální marketing jako koncept územního rozvoje.
2002	<i>Petr Daněk</i> : Strukturní a geografické předpoklady rozvoje místní samosprávy v pohraničí českých zemí. – <i>Blanka Hálková-Malá</i> : Tvorba kartografických modelů pod CAD systémy. – <i>Eva Janská</i> : Adaptace cizinců v České republice. – <i>Milan Jeřábek</i> : Přeshraniční spolupráce a rozvoj českého pohraničí. – <i>Martin Ouředníček</i> : Urbanizační procesy obyvatelstva v Pražském městském regionu.
2003	<i>Zbyněk Engel</i> : Vývoj pleistocenního zalednění české části Krkonoše. – <i>Renata Klufová</i> : Cestovní ruch Třeboňská. – <i>Miroslav Marada</i> : Dopravní hierarchie středisek Česka: vztah k organizaci osidlení. – <i>Milada Matoušková</i> : Ekohydrologický monitoring jako podklad pro revitalizaci vodních toků – modelová studie Rakovnického potoka. – <i>Martina Pásková</i> : Změny geografického prostředí vyvolané rozvojem cestovního ruchu ve světle kriticko-realisticke metodologie. – <i>Jaroslav Vávra</i> : Mikroregionální diferenciace okresu Semily: geografické, administrativní a mentální hodnocení. – <i>Lukáš Zemánek</i> : Vývoj, stav a perspektivy českého venkova (nejen) z hlediska lokální kultury.
2004	<i>Dagmar Bartoňová</i> : Domácnosti a rodiny v České republice a v evropských zemích v kontextu současného populačního vývoje. – <i>Pavel Chromý</i> : Historická a kulturní geografie a nové přístupy v regionálním studiu. – <i>Vladimíra Kantorová</i> : Family life transitions of young women in a changing society: First union formation and birth of first child in the Czech Republic, 1970–1997. – <i>Jan Kopp</i> : Ekohydrologické hodnocení povodí v příměstské krajině: Případová studie povodí Lučního potoka. – <i>Jan Kropáček</i> : Problematika stínů v družicových datech s vysokým rozlišením. – <i>Josef Novotný</i> : Společensko-ekonomická diferenciace světa se zvláštním důrazem k rozdílům regionálním. – <i>Pavel Ptáček</i> : Vývoj měst a jejich zázemí v transformačním období. – <i>Renata Štěpánková</i> : Vliv fyzicko-geografického prostředí na vznik a vývoj povodní v povodí Berounky. – <i>Kryštof Žeman</i> : Divorce and Marital Dissolution in the Czech Republic and in Austria – The Role of Premarital Cohabitation.
2005	<i>Jacques Celestin Moliba Bankanza</i> : Analyse de la variabilité pluviométrique et du caractère de la sécheresse au Congo. – <i>Radek Čekal</i> : Hydrosynoptická analýza povodňových situací v povodí horní Ohře. – <i>Jan Daňhelka</i> : Nejistota operativních hydrologických předpovědí. – <i>Tomáš Havlíček</i> : Pohraničí a periferie v regionálním rozvoji: příklad českého pohraničí. – <i>Jana Chalušová</i> : Vliv fyzickogeografických faktorů na časový a prostorový výskyt povodní v povodí Labe. – <i>Tomáš Chorvát</i> : Porovnanie postsocialistickej transformácie priestorových štruktúr Českých Budějovic a Banskej Bystrice. – <i>Marek Křížek</i> : Morfo-

Tab. 3 – pokračování

	struktury a morfoskulptury Rusavské hornatiny. – <i>Aleš Létal</i> : Aplikace GIS v geomorfologické mapové tvorbě. – <i>Václav Poštolka</i> : Geografické aspekty studia životního prostředí – obecná diskuse a případné studie. – <i>Robert Rölc</i> : Hierarchie osídlení a dopravní systémy: specifika měřítkové diferenciace na příkladě České republiky. – <i>Leona Stašová</i> : Vývoj reprodukčního chování a postojů k zakládání rodiny v České republice v 90. letech 20. století v kontextu působení masových médií. – <i>Michal Škop</i> : Statistická analýza přežívání s aplikací na proces odchodu od rodičů v České republice. – <i>Jana Temelová</i> : The role of high profile buildings in physical revitalization of inner city. The case of Golden Angel in Prague. – <i>Ondřej Vítěk</i> : Vliv cestní sítě na vegetaci subalpinského stupně Krkonoše.
2006	<i>Byambaa Enkhsetseg</i> : Asian fertility transition. – <i>Jiřina Kocourková</i> : Populační klima a rodinná politika v České republice po roce 1989 v evropském kontextu. – <i>Jaroslav Kraus</i> : Územní diferenciace demografického jevu: studie porodnosti. – <i>Jana Spilková</i> : Zahraniční investoři a jejich percepce investičního a podnikatelského prostředí v České republice: pilotní studie v behaviorální geografii. – <i>Lenka Tlapáková</i> : Návrh postupu analýzy území z hlediska krajinného rázu s využitím nástrojů GIS a shlukové analýzy. – <i>Veronika Tománková</i> : Evropská unie a proces rozšíření: napětí v evropské integraci ve výzkumech veřejného mínění. – <i>Bolormaa Tsogtsaikan</i> : Migration Gravity of Ulaanbaatar and Its Consequences.

rozhledy, na jehož tvorbě se redakčně i autorský podílejí geografové ze všech kateder geografické sekce (ve školním roce 2006/2007 vychází již 16. ročník). Geografové se také významně zapojili do kurikulární reformy českého školství a geografického vzdělávání, a to i formou výzkumných aktivit (Řezníčková 2006).

Změny po roce 1989 umožnily zesílení snah o nápravu tematického a metodologického opožďování české geografie vůči světové geografii, tematickou re-orientaci studia, o zesílení kontaktů se světem a o rychlé překonání ztrát z totalitního období. Jak se toto české geografii daří, může alespoň částečně naznačit např. sborník vydaný při příležitosti mezinárodního geografickému kongresu v Glasgow (Drbohlav, Kalvoda, Voženílek eds. 2004) či tento svazek Geografie.

Závěrečné shrnutí

Geografii na Univerzitě Karlově lze považovat za matku české (a v jistém smyslu i slovenské) geografie. Je na ni třeba nahlížet jako na vědecký obor, který se vyvíjel v poměrně často se měnících a výrazně odlišných státoprávních a politicko-společenských systémech, socio-ekonomických a socio-kulturálních podmínkách a v neposlední řadě také v čase rozdílných geopolitických situacích a vazbách českého státu.

Počátky české vědecké geografie spadají do poloviny 19. století a jsou svázaný především s Univerzitou Karlovou. Pro geografii mělo zpočátku rozhodující roli její sepětí s historiografií, která se vyučovala na filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Zrod české univerzitní geografie je spjat s jménem Jana Kašpara Palackého (1830–1908), který byl v roce 1856 jmenován prvním českým docentem geografie. Jmenování Palackého řádným profesorem geografie (1891), jakož i habilitace jeho pokračovatelů (zejména V. Švambery a J. V. Daňeše) pak tvoří z institucionálního hlediska součást první vývojové fáze, v níž se geografie etablovala do podoby samostatného vědního oboru. Tomu na přelomu osmdesátých a devadesátých let 19. století mj. napomohl vznik samostatného geografického pracoviště v rámci filozofické fakulty Univerzity Kar-

lovy i v roce 1895 založení oborového periodika – Sborníku České společnosti zeměvědné (dnešní Geografie – Sborník ČGS). V tomto počátečním období byla česká geografie v důsledku politických poměrů a polohy českých zemí pod dominantním vlivem německé geografie (zejména A. von Humboldta a K. Rittera, F. Ratzela a dalších). Později nabyl na významu také vliv idejí francouzské školy geografie člověka (E. de Martonne) a v závěru také teorie geografického cyklu W. M. Davise.

Druhou vývojovou fází lze vymezit vznikem Československa (1918), resp. vznikem Přírodovědecké fakulty UK (1920) a II. světovou válkou na straně druhé. Geografický ústav byl z filozofické fakulty přenesen na fakultu přírodovědeckou, kde se stal základem pro vznik relativně velkého geografického pracoviště. Přírodovědecká fakulta se stala hlavní institucionální základnou rozvoje české vysokoškolské geografie – jak počtem jednotlivých geografických disciplín na ní zastoupených, tak rozsahem vědecko-organizační agendy. Právě v tomto období lze hledat kořeny rozvoje české aplikované geografie (příprava geografických a kartografických podkladů pro státní orgány apod.). Personálně je toto období spjato zejména s činností V. Švamberky, J. V. Daneše, V. Dědiny, V. Dvorského ad. Řada pražských geografů se od roku 1919 podílela i na utváření geografických pracovišť nově vzniklých univerzit v Brně (F. Koláček, B. Horák) a v Bratislavě (J. V. Daneš, F. Štůla, J. Král). V tomto období byly také položeny, z větší části ovšem mimo Univerzitu Karlovu, základy české socioekonomické geografie a demografie (V. Dvorský, J. Auerhan, A. Boháč, J. Korčák aj.). Byl vydán také nás první národní atlas – *Atlas republiky Československé* (1935), geografové se zabývali fyzicko- a ekonomickogeografickou regionalizací Československa, podíleli se na vydávání Československé vlastivědy (V. Dědina), řešili geopolitické otázky (V. Dvorský, J. Korčák) apod. Česká geografie se hlásila ke koncepci jednotné geografie, avšak teorii geografie se téměř nevěnovala. Specializovala se na řešení výzkumných témat jednotlivých disciplín bez větší snahy o jejich kooperaci a zkoumání interakcí jimi zkoumaných složek krajiny. Vliv německé geografie byl postupně nahrazován vlivem francouzské geografie (possibilismus: P. Vidal de la Blache, J. Brunhes, A. Demangeon aj.), méně pak geografie anglické a americké. Třetí etapa vývoje je ohrazena nástupem a destrukcí komunistického totalitního režimu (1948–1989), přičemž uvnitř tohoto období lze vymezit dvě odlišné vývojové fáze (50.–60. a 70.–80. léta 20. století). V období komunistického režimu se pražská univerzitní i celá česká geografie ocitla v téměř úplné izolaci od geografií vyspělých západních států a její metodologický rozvoj byl podřízen výhradně marxismu. Základní geografický výzkum se věnoval zejména fyzické geografii, dějinám kartografie, v ekonomické a regionální geografii hlavně geografii sídel a obyvatelstva (tedy pro komunistický režim nekonfliktním tématům). Přesto se geografické metody začaly postupně uplatňovat při ekonomickém, regionálním a územním plánování jak v centrální tak regionálních úrovních při stále větším zapojení k tomu vyškolených mladých geografů. Z personálního hlediska došlo k oslabení univerzitní geografie jednak o odborníky politicky „nevyhovující“, jednak o odborníky, kteří našli uplatnění v nově zřízeném Geografickém ústavu Československé akademie věd a ve zřizovaných samostatných pedagogických fakultách.

I přes nepřízeň osudu čeští geografové vytvořili v šedesátých a sedmdesáty letech řadu velkých kolektivních děl a monografií. Významná byla zejména atlasová tvorba a tvorba geografických syntéz – např. z oblasti regionální (Häufler, Korčák, Král 1960; Hufner, Král, Chroboková 1964) a ekonomické geografie (Häufler 1978, 1984). Významným počinem byla komplexní

geografická regionalizace Československa. Z hlediska dalšího směřování albertovské geografie byly zásadní práce o sociogeografické regionalizaci (Hampl, Ježek, Kühnl 1978) nebo o vývoji systému osídlení (Hampl, Gardavský, Kühnl 1987). Ve sféře fyzické geografie byla vedle tradičních témat – geomorfologické a klimatické regionalizace (Czudek a kol 1972, Quitt 1971), studium říčních teras apod.), věnována zvýšená pozornost zejména problematice životního prostředí (Demek a kol. 1978).

Geografi na Přírodovědecké fakultě UK v Praze v tomto období reprezentovali zejména sociální geografové J. Korčák a V. Häufler, fyzičtí geografové J. Kunský, V. Král a kartograf K. Kuchař. Vědecky dozrávala také generace jejich žáků (I. Bičík, V. Gardavský, M. Hampl, B. Janský atd.), kteří rozvíjeli pražskou univerzitní geografii od počátku 90. let již v podmínkách svobodného pohybu myšlenek, mezinárodní spolupráce a kvalitativně i kvantitativně výrazně lepších poměrů.

Čtvrtá etapa vývoje geografie, která začala pádem komunistického režimu v roce 1989 je z hlediska dějin etapou „přítomnosti“. Ta na své hodnocení, možném jen s delším časovým odstupem, teprve čeká.

Z institucionálního hlediska ovlivnil novodobý vývoj albertovské geografie hlavně vznik geografické sekce v rámci Přírodovědecké fakulty UK (1990) a zánik Geografického ústavu AV ČR (1993). Z mezinárodního hlediska bylo významným počinem zejména organizování regionální konference IGU v Praze v roce 1994.

Literatura:

- BALATKA, B., SLÁDEK, J. (1962): Říční terasy v českých zemích. 2., přeprac. a rozš. vyd. Nakladatelství ČSAV, Praha, 578 s.
- BIČÍK, I., HAMPL, M. (2000): Czech Human Geography: Research and Problems. Geografie–Sborník ČGS, 105, č. 2, s. 118–128.
- BIČÍK, I. (1988): Areas Structure Development in the Northern Bohemia Region as the Reflection of Society – Environment Relation. In: Historická geografie – Historical Geography, 27, ICWH CSAS, Prague, s. 199–223.
- BIČÍK, I., JELEČEK, L., V. ŠTĚPÁNEK, V. (2001): Land-Use Changes and their Social Driving Forces in Czechia in the 19th and 20th Centuries. Land Use Policy, 18, č. 1, s. 65–73.
- BLAŽEK, M. (1977): Ekonomickogeografická regionalizace. GGÚ ČSAV, Brno, 60 s.
- BLAŽEK, M. (1958): Hospodářský zeměpis Československa. Orbis, Praha, 470 s.
- BOHÁČ, A. (1936): Obyvatelstvo v Československé republice. Čs. vlastivěda, II. řada, sv. 1, Sfinx, Praha, s. 1–96.
- BOUŠKA, V., FAJKUS, B., KARPENKO, V., MUCHA, L. (1998): Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy 1920–1998. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, PERES, Praha, 111 s.
- BRÁZDIL, R. (2000): Historical Climatology: Definition, Data, Methods, Results. Geografický časopis, 52, č. 2, s. 99–121.
- BRÁZDIL, R. a kol. (1988): Úvod do studia planety Země. SPN, Praha, 365 s.
- CZUDEK, T., ed. (1972): Geomorfologické členění ČSR. Studia Geographicá 23, GGÚ ČSAV, Brno, 137 s.
- ČECH, F. a kol. (1981): Přírodovědecká fakulta University Karlovy: Dějiny – současnost – perspektivy. Universita Karlova, Praha, 160 s.
- Československá vlastivěda. Hlavní vědecký redaktor V. Dědina, Sfinx, Praha, 1929–1936.
- DĚDINA, V. (1925): Tvář naší vlasti a její vývoj. Praha.
- DĚDINA, V. (1927): Přirozené kraje a oblasti v Československu. Sborník Čs. společnosti zeměpisné, 33, s. 21–25.
- DEMEK, J. a kol. (1978): Životní prostředí České socialistické republiky. SPN, Praha, 158 s.
- DEMEK, J., STŘÍDA, M. a kol. (1969): Geography of Czechoslovakia. Academia, Praha.

- DEMEK, J., STŘÍDA, M., eds. (1969): Geography of Czechoslovakia. Academia, Praha, 330 s.
- DEMEK, J., ed. et al. (1987): Zeměpisný lexikon ČSR. Hory a nížiny. Academia, Praha, 584 s.
- DRBOHĽAV, D., KALVODA, J., VOŽENÍLEK, V., eds. (2004): Czech Geography at the Dawn of the Millennium. Czech Geographical Society, Palacky University in Olomouc, Olomouc, 428 s.
- DVORSKÝ, V. (1918): Území českého národa. Český čtenář. Praha, 77 s.
- DVORSKÝ, V. (1920): Hranice československé republiky. Státovědecká společnost a Žižka. Praha.
- DVORSKÝ, V. (1921): Všeobecný zeměpis obchodní. Sv. 1–3, Praha, s. 43+57+42.
- DVORSKÝ, V. (1923a): Speciální zeměpis obchodní. Sv. 1–2 Praha, 31+92 s.
- DVORSKÝ, V. (1923b): Základy politické geografie a československý stát. Český čtenář, Praha, 71 s.
- DVOŘÁČKOVÁ, A. (1966): Václav Švambera. Zprávy Geografického ústavu ČSAV, č. 6, s. 1–15.
- GALANDAUER, J. (2003): Pokus českého vědce o překlenutí rozporu v českém politickém programu. In: Semináře a studie Výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2002–2003 (k vydání připravil Antonín Kostlán). Práce z dějin vědy; sv. 6, s. 89–95.
- HAMPL, M. (1971): Teorie komplexity a diferenciace světa (se zvláštním zřetelem na diferenciaci geografickou). Univerzita Karlova, Praha, 183 s.
- HAMPL, M. (1989): Hierarchie reality a studium sociálněgeografických systémů. Rozpravy ČSAV, řada matematických a přírodních věd, 99, č. 1, Academia, Praha, 70 s.
- HAMPL, M. (1998a): Realita, společnost a geografická organizace: hledání integrálního rádu. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Praha, 110 s.
- HAMPL, M. (1998b): Výzkumné trendy v sociální geografii. Geografie–Sborník ČGS, 103, č. 4, s. 437–444.
- HAMPL, M. (2000): Reality, Society and Geographical/Environmental Organization: Searching for an Integrated Order. Department of Social Geography and Regional Development, Charles University in Prague, Faculty of Science, Prague, 112 s.
- HAMPL, M. (2004): Geograf a demograf Jaromír Korčák. In: Šmahel, F. a kol.: Učenci očima učitelů a žáků, Academia, Praha, s. 18–22.
- HAMPL, M. (2006): Sociální geografie: proměny tematické orientace i přetrvávání východních problémů studia. Geografie – Sborník České geografické společnosti, 111, č. 4, s. 382–400.
- HAMPL, M., GARDAVSKÝ, V., KÜHNL, K. (1987): Regionální struktura a vývoj osídlení ČSR. Univerzita Karlova, Praha, 255 s.
- HAMPL, M., JEŽEK, J., KÜHNL, K. (1978): Sociálněgeografická regionalizace ČSR. VÚSEI a ČSDS při ČSAV, Praha, 304 s.
- HÄUFLER, V. (1967): Dějiny geografie na Universitě Karlově 1348–1967. Universita Karlova, Praha, 421 s.
- HÄUFLER, V. (1978, 1984): Ekonomická geografie Československa. 1. a 2. vydání. Academia, Praha, 639 s.
- HÄUFLER, V., KORČÁK, J., KRÁL, V. (1960): Zeměpis Československa. Nakladatelství ČSAV, Praha, 667 s.
- HÄUFLER, V., KRÁL, V., CHROBOKOVÁ, D. (1964): Zeměpis zahraničních zemí. Nakladatelství ČSAV, Praha.
- HORÁK, B. (1954): Dějiny zeměpisu. I. díl. Nakladatelství ČSAV, Praha, 158 s.
- HORÁK, B. (1958): Dějiny zeměpisu. II. díl. Nakladatelství ČSAV, Praha, 178 s.
- HORÁK, B. a kol. (1968): Dějiny zeměpisu III. díl. Nakladatelství ČSAV, Praha, 284 s.
- HORNÍK, S. a kol. (1986): Fyzická geografie II. SPN, Praha, 319 s.
- HROMÁDKA, J. (1949): Průručka zeměpisu Československé republiky. Bratislava, 260 s.
- HROMÁDKA, J. (1956): Orografické třídění Československé republiky. Sborník Československé společnosti zeměpisné, 61, s. 161–180 a 265–299.
- HŮRSKY, J. (1992): Vzpomínka na Julii Moschelesovou. Sborník ČGS, 97, s. 261–263.
- CHROMÝ, JELEČEK, L. (2005): Tři alternativní koncepce historické geografie v Česku. Historická geografie, 33, Historický ústav AVČR, Praha, s. 327–345.
- JELEČEK, L. (1983): Historická geografie v Československé akademii věd a v Československu 1952–1982. Sborník ČSGS, 88, č. 3, s. 213–222.
- JELEČEK, L. (2004): An Outline of Czech Geography Evolution since the Second Half of the 19th Century until 1980's. In: Drbohlav, D., Kalvoda, J., Voženílek, V. (eds.): Czech

- Geography at the Dawn of the Millennium. Czech Geographical Society, Palacky University in Olomouc, Olomouc, s. 11–22.
- KALVODA, J. (1976): The relief of the Himalayas and its recent modellation. *Rozpravy Československé akademie věd, Rada matem. a přírodních věd*, 86, č. 1, 52 s.
- KAŠPAR, J. (1956): Prof. dr. Bedřich Šalamon – kartograf a geodet. *Sborník ČSZ*, 61, s. 20–25.
- Katalog výstavy 150 let geografie na Univerzitě Karlově. Sestavila E. Novotná, Geografická knihovna PřF UK, Praha 2006, 85 s.
- KETTNER, R. a kol. (1952): K šedesátinám Julie Moschelesové. *Sborník ČSZ*, 57, s. 19–25.
- KOLÁČEK, F. (1934): Zeměpis Československa. Melantrich, Praha, 440 s.
- KORČÁK, J. (1934): Regionální členění Československa. *Statistický obzor*, 15, s. 416–434.
- KORČÁK, J. (1938): Geopolitické základy Československa. Jeho kmenové oblasti. *Orbis*, Praha, 171 s.
- KORČÁK, J. (1941): Přírodní dualita statistického rozložení. *Statistický obzor*, 22, s. 171–222.
- KORČÁK, J. (1953): K sedmdesátinám akademika V. Dvorského. *Sborník ČSZ*, 58, s. 6–13.
- KORČÁK, J. (1973): Geografie obyvatelstva ve statistické syntéze. Univerzita Karlova, Praha, 147 s.
- KORISTKA, K. (1872): Přirozené krajiny v Čechách vzhledem k pěstování plodin obilních. *Zprávy ÚV PSPLH království Českého za rok 1871*, Praha, s. 7–23.
- KRÁL, V. (1999): Fyzická geografie Evropy. Academia, Praha, 348 s.
- KUCHAŘ, K. (1946): Přehled kartografie. Praha, 173 s.
- KUCHAŘ, K. (1953): Základy kartografie. Praha, Nakladatelství ČSAV, 192 s.
- KUCHAŘ, K. (1959): Vývoj mapového zobrazení Československé republiky. 1. díl. Mapy českých zemí do 18. století. Ústřední správa geodésie a kartografie, Praha, 68 s.
- KUNSKÝ, J. (1950): Kras a jeskyně. Přírodovědné nakladatelství, Praha, 163 s.
- KUNSKÝ, J. (1954): Zeměpisný nákres. 2nd edition, Nakladatelství ČSAV, Praha, 263 s. (1. vyd. 1949).
- KUNSKÝ, J., LOUČEK, D., SLÁDEK, J. (1959): Praktikum fysického zeměpisu. Nakladatelství ČSAV, Praha, 266 s.
- KUNSKÝ, J. (1974): Československo fyzicky zeměpisně. SPN, Praha, 251 s.
- LUDWIG, W. (1934): Die Geographie an der Deutschen Universität seit der Begründung des geographischen Lehrstuhles (1872–1932). Arbeiten d. G. Institutes d. D. Universität (Neue folge 15), Praha, 82 s.
- MARTÍNEK, J. (2003): Česká geografie a vznik Československa. In: Semináře a studie Výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2002–2003 (k vydání připravil Antonín Kostlán). Práce z dějin vědy; sv. 6, s. 97–104.
- MARTÍNEK, J., MARTINEK, M. (1998): Kdo byl kdo – naši cestovatelé a geografové. Libri, Praha, 509 s.
- MARTONNE, E. de (1931): Tchéchoslovaquie. In.: Vidal de la Blache, P., Gallois, L.: Géographie Universelle, IV/2, Librairie Armand Colin, Paris, s. 534–620.
- MUCHA, L. (2006): Kartografie na Univerzitě Karlově. *Geografie–Sborník ČGS*, 111, č. 4, s. 426–435.
- NETOPIL, R. a kol. (1984): Fyzická geografie I. SPN, Praha, 272 s.
- NIKOLAU, S. (1939): Za profesorem Václavem Šemberou. *Sborník ČSZ*, 45, s. 82–84.
- NOVÁK, V. J. (1913): Fysikální zeměpis. I. díl., Praha.
- NOVÁK, V. J. (1947): Zeměpis Československa. Melantrich, Praha, 101 s.
- NOVÁKOVÁ, B., ed. et al. (1991): Zeměpisný lexikon ČSR. Obce s sídla. Stav k polovině 80. let. Díl I, II. Academia, Praha, 1–603, 609–1225 s.
- QUITT, E. (1971): Klimatické oblasti Československa. *Studia geographica*, 16, GGÚ ČSAV, Brno, 82 s., mapy.
- PAVLÍK, Z. (1964): Nástin populacního vývoje světa. Nakladatelství ČSAV, Praha.
- PAVLÍK, Z. (1977): Šetření populacního klimatu. Universita Karlova, Praha, 298 s.
- PAVLÍK, Z. (2006): Vývoj demografie v kontextu poznávání objektivní reality. *Geografie–Sborník ČGS*, 111, č. 4, s. 401–426.
- PAVLÍK, Z., RYCHTAŘÍKOVÁ, J., ŠUBROTOVÁ, A. (1986): Základy demografie. Academia, Praha, 732 s.
- PALACKÝ, J. (1857–1860): Zeměpis všeobecný, vědecky srovnávací. Praha.
- PŘIBYL, V. (2006): Fyzická geografie na Univerzitě Karlově v Praze. *Geografie–Sborník ČGS*, 111, č. 4, s. 368–381.
- RUBÍN, J., BALATKA, B. a kol. (1986): Atlas skalních, zemních a půdních tvarů. Academia, Praha, 385 s.

- ŘEZNÍČKOVÁ, D. (2006): Teoretické a metodologické otázky geografického vzdělávání. Díl závěrčí práce. UK v Praze, PřF, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, 63 s. + příl.
- ŘÍKOVSKÝ, F. (1939): Základy k sídelnímu zeměpisu Československa. Spisy odboru Čs. společnosti zeměpisné v Brně, F. Koláček, Brno.
- STEHLIK, O. (1970): Geografická rajonizace eroze půdy v ČSR. GGÚ ČSAV, Brno, 40 s.
- STEHLIK, O. (1981): Vývoj eroze půdy v ČSR. Studia Geographica, 72, GGÚ ČSAV, Brno, 37 s.
- STEHULE, J. (1945): Prof. dr. Viktor Dvorský – šedesátník. Sborník ČSZ, 50, s. 79–83.
- STUDNIČKA, F. J. (1880–1883): Všeobecný zeměpis, čili astronomická, mathematická a fysikální geografie I., II., III., Praha.
- ŠALAMON, B. (1936): Život a práce prof. V. Švambery. Sborník ČSZ, 42, č. 1, s. 1–6.
- ŠVAMBERA, V. (1908): O Janu Palackém. Geografický ústav UK, Praha, s. 24.
- TRÁVNÍČEK, D. (1954): J. Palacký, první český universitní profesor geografie. Lidé a země, č. 3, s. 15–17.
- TRÁVNÍČEK, D. (1994): Sto let České geografické společnosti. Nakladatelství České geografické společnosti, Praha, 95 s.
- TREML, V., CHROMÝ, P., eds. (2006): Mezinárodní geografická konference „150 let geografie na Univerzitě Karlově“ – Sborník abstraktů. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, geografická sekce, Praha, 52 s.
- VITÁSEK, F. (1952–1965): Fyzický zeměpis I–III. NČSAV Academia, Praha.
- VITÁSEK, F. (1966): Základy fyzického zeměpisu. Academia, Praha.
- VLČEK, V., ed. et al. (1984): Zeměpisný lexikon ČSR. Vodní toky a nádrže. Academia, Praha, 315 s.
- VITÁSEK, F. (1973): Vývoj moravské geografie. Academia, Praha.
- ZÁTOPEK, A. (1956): Prof. dr. Bedřich Salamon – geofyzik. Sborník ČSZ, 61, s. 25–27.

Atlasy:

- Atlas Republiky československé. Česká akademie věd a umění a Orbis. Praha 1935.
- Atlas československých dějin. USGK a Historický ústav ČSAV, Praha 1965.
- Atlas Československé socialistické republiky. Československá akademie věd a Ústřední správa geodézie a kartografie, Praha 1966.
- Atlas životního prostředí a zdraví obyvatelstva ČSFR. Geografický ústav ČSAV a Federální výbor pro životní prostředí, Praha a Brno 1992.
- Vojenský zeměpisný atlas. Ministerstvo národní obrany, Praha 1975.

S u m m a r y :

DEVELOPMENT OF GEOGRAPHY AT CHARLES UNIVERSITY IN THE CONTEXT OF CZECH GEOGRAPHY SINCE THE MIDDLE OF THE 19TH CENTURY

Geography at Charles University in Prague can be considered as “mother” of Czech (and to a certain degree also Slovak) geography and it has to be regarded as a discipline of science which has been developing in relatively frequently changing and sensibly different constitutional and political systems, socio-economical and socio-cultural conditions and, last but not least, in different geopolitical situations and links of the Czech state.

The beginnings of Czech scientific geography date from the middle of the 19th century and are connected above all with Charles University. Decisive for geography was at first its union with historiography which was taught at the Faculty of Arts of Charles University. The birth of Czech university geography is connected with the name of Jan Kašpar Palacký (1830–1908), who was in 1856 appointed the first Czech lecturer (docent, associate professor) of geography. His appointment full professor of geography (1891), as well as that of his successors (mainly of Václav Švambera) belongs, from the institutional point of view, to the first development stage, during which geography became an autonomous discipline of science. At the turn of the 1880's and 1890's, this was enabled also by formation of an independent geographical workplace within the Faculty of Arts of Charles University and by the birth of geographical journal *Sborník České společnosti zeměvedění* (Volume of the Czech Society of Earth Science, today's *Geografie*) in 1895. During this initial stage, Czech geography was strongly influenced, because of political and position conditions, by German geography (mainly by A. von Humboldt and K. Ritter, F. Ratzel and others). Later also ideas of the French school of man (E. de Martonne) gained importance.

The second development stage can be delimited by the birth of independent Czechoslovakia (1918), or by the founding of the Faculty of Science of Charles University (1920) on one side and by the World War II on the other side. The Faculty of Science became the principal basis of institutional development of Czech university geography – both due to the number of individual geographical disciplines represented at the Faculty and by the extent of its scientific and organizational agenda. Just in this period we can find roots of the development of Czech applied geography (preparation of geographical and cartographical information for state administration, etc.). The Institute of Geography was transferred from the Faculty of Arts to the new building of Faculty of Science, where it formed the basis of a relatively large geographical workplace. This period is marked above all by activities of V. Švambera as a head of Geographical Institute, J. V. Daneš, V. Dědina, V. Dvorský, and others. In addition, many Prague geographers participated, from 1919, on formation of geographical workplaces of the new universities in Brno (K. Absolon, V. J. Novák) and in Bratislava (J. Hromádka, F. Štúla). It was also in this period that were laid bases of Czech socio-economical geography and demography (V. Dvorský, J. Auerhan, A. Boháč, J. Korčák, K. Malík), nevertheless almost outside the Charles University. Also our first national atlas was published – *Atlas of the Republic of Czechoslovakia* (1935). The geographers were dealing with physical and economical geographical regionalization of Czechoslovakia, participated in publication of Czechoslovak national history and geography (V. Dědina), solved geopolitical issues (V. Dvorský, J. Korčák), etc. Czech geography advocated the concept of unified geography, but practically did not take interest in the theory of geography. It was specialized in solving research themes of individual disciplines without any deeper effort to their integration (or co-operation) and studying of interactions both natural and human spheres of landscapes. The impact of German geography was progressively substituted by that of French geography (possibilism: V. de la Blache, J. Brunhes, A. Demangeon and others), less by English and American geography.

The third development stage of Czech geography is limited by the beginning and the end of the communist totalitarian regime (1948–1989). Within this period, two different development stages can be found (the 1950's–1960's and the 1970's–1980's). During the period of the communist regime, Prague university geography as well as the whole Czech geography were practically entirely isolated from the geography of western countries and the methodological development was entirely subordinated to Marxism. Basic geographical research was aimed mainly at physical geography, at the history of cartography and in economical and regional geography mainly at the geography of settlements, population, and regionalisation of Czechia (i.e. non-confrontational themes for the communist regime). However, geographical methods were progressively applied in economical, regional and territorial planning both on national and regional levels with participation of young geographers trained in this discipline. As to the personal viewpoint, university geography lost specialists which were politically unacceptable for the regime as well as those who passed to the newly formed Institute of Geography of the Czechoslovak Academy of Sciences or newly established Faculties of Education.

In spite of ill fortune in the 1960's and 1970's, Czech geographers wrote many large collective works and monographs. Important was above all compilation of atlases (*Atlas of the Czechoslovak Socialist Republic* 1966). Geographers took part also in creation of the *Atlas of Czechoslovak history* (1965), *Military Geographical Atlas of the World* (1975), etc. Among geographical synthetic works, we can mention the *Geography of Czechoslovakia* (Häufler, Korčák, Král 1960), regional geography of foreign countries in two volumes (Häufler, Král, Chroboková 1964), *Economical Geography of Czechoslovakia* (Häufler 1978, 1984), works on socio-geographical regionalization (Hampl, Ježek, Kühnl, 1978) or on development of the settlement system (Hampl, Gardavský, Kühnl, 1987). As to physical geography, let mention works dealing with physical-geographical regionalisation like (Czudek a kol 1972; Quitt 1971). A great attention was paid, besides traditional themes (Balatka, Sládek 1962; Kunský 1974; Rubín, Balatka a kol. 1986; Demek a kol. 1987, Vlček a kol. 1987 etc.) also to environmental issues (Demek et al. 1978).

In this period, geography at the Faculty of Science, Charles University in Prague, was represented mainly by social geographers J. Korčák and V. Häufler, physical geographers K. Kunský, V. Král and cartographers B. Šalamon, K. Kuchař. But there was also the generation of their students who have been developing the Prague university geography from the beginning of the 1990's, already under the conditions of free circulation of ideas, freedom of research, international cooperation and in a qualitatively and quantitatively much better situation.

The forth development stage of geography initiated by the fall of the communist regime in 1989 is, from the historical perspective, the “present” stage. And it will be possible to proceed to its assessment only after a certain time interval.

- Fig. 1 – Jan Kašpar Palacký (10. 10. 1830 – 22. 2. 1908). Author: Z. Landová.
- Fig. 2 – Václav Svambera (10. 1. 1866 – 27. 9. 1938). Author: Z. Landová.
- Fig. 3 – Dean’s office of Faculty of Science, Charles University in Prague. Photo P. Chromý.
- Fig. 4 – Jiří V. Daneš (23. 8. 1880 – 12. 4. 1928). Author: Z. Landová.
- Fig. 5 – Viktor Dvorský (22. 9. 1882 – 26. 11. 1960). Author: Z. Landová.
- Fig. 6 – Bedřich Šalamon (16. 7. 1880 – 26. 7. 1967). Author: Z. Landová.
- Fig. 7 – Václav Dědina (6. 12. 1870 – 30. 11. 1956). Author: Z. Landová.
- Fig. 8 – Julie Moschelesová (21. 8. 1892 – 7. 1. 1956). Author: Z. Landová.
- Fig. 9 – Karel Kuchař (15. 4. 1906 – 16. 4. 1975). Author: Z. Landová.
- Fig. 10 – Josef Kunský (6. 10. 1903 – 21. 9. 1977). Author: Z. Landová.
- Fig. 11 – Jaromír Korčák (12. 7. 1895 – 6. 10. 1989). Author: Z. Landová.

(*Pracoviště autorů: L. Jeleček a P. Chromý: katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK, Albertov 6, 128 43 Praha 2; e-mail: jelecek@natur.cuni.cz, chromy@natur.cuni.cz. J. Martínek: Historický ústav AV ČR, v. v. i., Prosecká 76, 190 00 Praha 9, e-mail: martinek@hiu.cas.cz.*)

Do redakce došlo 31. 10. 2006

VÁCLAV PŘIBYL

FYZICKÁ GEOGRAFIE NA UNIVERZITĚ KARLOVĚ V PRAZE

V. Přibyl: *Physical geography at Charles University in Prague*. – Geografie–Sborník ČGS, 111, 4, pp. 368–381 (2006). – The article presents the chronological development of the discipline of science physical geography at Prague University from its modest beginnings at the end of the 14th century to present days. It follows the beginnings of physical geography as auxiliary discipline within the Faculty of Philosophy (Arts), the beginnings of the Institute of Geography, later constitution and building of the unified Institute of Geography in Prague – Albertov within the newly constituted Faculty of Science of Charles University and its further development after abolition of this institute and foundation of the Department of Geography at first, then of the Department of Cartography and Physical Geography and finally of the Department of Physical Geography and Geocology of the Faculty of Science, Charles University.

KEY WORDS: physical geography – Charles University in Prague.

1. Počátky fyzické geografie v dávné historii lidstva

První stopy vědomého vnímání některých přírodních prvků geografického prostředí se vzácně objevují již hluboko ve starověku. Jednalo se ovšem o zcela nesouvislé útržky primitivního poznání některých rysů plošně velmi omezených území, ve kterých se odehrával život člověka. Příznaky záměrného poznávání a později i úvahy o zjištěných skutečnostech, o Zemi jako celku, jejím tvaru a postavení ve vesmíru i o tehdy zjistitelných jiných vesmírných tělesech se však objevují až ve starověkém Řecku a o něco později i v Rímě (podrobný výklad viz např. Horák 1954). Tam se rodily první základy budoucího širokého vědního oboru, dokonce i s názvem, který se užívá dodnes: geografie. Od samého začátku bylo její podstatnou součástí poznávání přírodních prvků a složek geografického prostředí, objektu zájmu pozdější fyzické geografie a jejich dílčích disciplín. Ve středověku, kdy se geografie začala ve velmi skromné podobě na nejstarších univerzitách prosazovat, měla již ve společnosti tisíciletou tradici, bohatou historii a rozmanitá uplatnění.

2. Začátky fyzické geografie na Univerzitě Karlově v Praze

Univerzita Karlova v Praze, založená císařem Karlem IV. již v roce 1348, se stala jednou z nejstarších univerzit na světa. Počátky výuky základů matematické geografie v rámci této univerzity je možno zaznamenat již v průběhu 14. a 15. století na tehdejší artistické (filozofické) fakultě, zejména v přednáškách Stanislava ze Znojma (zemř. 1414), Křišťana z Prachatic (1366–1439) a Jeronýma Pražského (1380–1416) – viz Horák 1954, Häufler 1967. Roku 1601 má Martin Bacháček z Nauměřic přednášku z kosmografie.

Počátky pěstování a výuky geografie v dnešním slova smyslu se na pražské univerzitě objevují v 18. století, kdy se na filosofické fakultě zrodila myšlenka zavést přednášky z geografie. Objemný spis H. M. Czechury (1688–1726), od r. 1724 profesora filozofie a teologie na pražské univerzitě (jezuitské, tehdy zahrnující i vysoké učení Karlovo), je někdy zčásti pokládán za učebnici fyzické geografie, zvláště hydrografie (Vilhum 1945). Značný význam mělo v r. 1752 v rámci této jezuitské filosofické fakulty vybudování observatoře v nedávno dostavěném Klementinu, kde se kromě astronomických pozorování konala i první měření meteorologická pod vedením Josefa Steplinga (1716–1778). Soustavná měření od r. 1771 konal Antonín Strnad (1747–1799), který byl po reformě císařovny Marie Terezie a zrušení jezuitského řádu u nás jmenován roku 1778 profesorem matematického a fyzikálního zeměpisu, jeho hlavním oborem však byla astronomie. Od r. 1774 se mezi pomocnými předměty na filosofické fakultě poprvé uvádí i geografie.

Jako důsledek nové, zásadnější reformy císaře Josefa II. z r. 1784, byla na filosofické fakultě zařazena mezi pět mimorádných vyučovacích předmětů přírodnověda s fyzikálním zeměpisem a založen ústav, na němž byl prvním profesorem tohoto oboru v letech 1784–1787 a potom opět 1800–1812 Josef Mayer (1752–1814). Přednáškami z přírodnovědy s fyzikálním zeměpisem v letech 1805–1812 patrně nejvíce vynikl profesor Johann Christian Mikan (1769–1844). Tento stav, kdy byla fyzická geografie vcelku nesystematicky na univerzitě vyučována jako pomocný předmět, potom v jistých obměnách pokračoval až do rozdělení dosud jednotné, byť dvojjazyčné univerzity na dvě části, českou a německou, a to v roce 1882.

Významným činem bylo v letech 1824–1825 vydání velké třídlínné učebnice profesora univerzitní stolice fyziky Františka I. K. Hallaschky (1780–1847), ve které byl 3. díl o 255 stranách věnován téměř celý matematické a fyzické geografii.

3. První habilitace v dějinách české geografie a rozdelení geografie na pražské univerzitě na českou a německou část

Z hlediska vývoje fyzické geografie na pražské univerzitě prvé již skutečně geografické přednášky, zaměřené na biogeografiю, měl až po rozdelení univerzity nově jmenovaný profesor geografie na filozofické fakultě tehdejší české Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze Jan Kašpar Palacký (1830–1908). Roku 1856 se na filozofické fakultě habilitoval v oboru geografie a stal se tak prvním docentem v dějinách české geografie. J. K. Palacký byl zároveň první habilitovaný fyzický geograf, který měl přednášky z obecné fyzické geografie, biogeografie a regionální geografie Afriky a Austrálie (Häufler 1967). Po složitých a zdlouhavých jednáních byl J. K. Palacký roku 1885 jmenován mimorádným profesorem geografie a roku 1892 profesorem řádným.

Dosavadní organizace univerzitní výuky, ve které byly některé části fyzické geografie připojovány jako pomocné disciplíny k jiným oborům, nejčastěji k přírodnovědě nebo fyzice, silně omezovala možnosti rozvoje fyzické geografie jako uceleného oboru. Důležitým faktorem byla dosavadní neexistence samostatného geografického pracoviště, ačkoliv na některých evropských univerzitách byla již před delší dobou založena (např. v Berlíně, Göttingenu, Lipsku, Vídni, Budapešti). Již opět česká Karlova univerzita se založení geografického ústavu dočkala až roku 1891.

V letech následujících po habilitaci J. K. Palackého se vývoj geografie na pražské univerzitě zrychlil. Již roku 1872 byl jmenován prvním mimořádným (od r. 1876 řádným) profesorem geografie na česko-německé Karlo-Ferdinandově univerzitě Dionys Wilhelm Grün (1819–1896). Vedle regionální geografie a dějin geografie se věnoval také hydrografii, takže byl zároveň i prvním profesorem fyzické geografie na univerzitě. Po rozdělení univerzity na českou a německou část v r. 1882 se stal D. W. Grün čelným představitelem geografie na německé části univerzity. Založil geografický ústav německé univerzity v Buquoyském domě na Ovocném trhu v Praze, kde vlastnila tehdy ještě nerozdělená geografie od r. 1880 několik místností. České části geografie, vedené J. K. Palackým, však nebyla žádná z nich poskytnuta.

Na pražské německé univerzitě dosahovali někteří z fyzických geografů zejména v meziválečném období 20. století významných výsledků, hlavně v regionální fyzické geografii. Vynikl mezi nimi zejména odborník mezinárodního formátu, profesor F. Machatschek, ačkoliv v Praze působil pouze do roku 1924. Mezi další významné fyzické geografy patřili docent (během války profesor) R. Lucerna, profesor K. A. Sedlmeyer, z období druhé světové války profesor H. Spreitzer. V případě zájmu o další údaje odkazují např. na knihu V. Häuflera (1967).

4. Fyzická geografie na české části rozdělené Karlovy univerzity v Praze

Na české části rozdělené univerzity byl v polovině 19. století představitelem geografie docent J. K. Palacký. Česká geografie však neměla v rámci filozofické fakulty svůj samostatný ústav. Jeho zřízení bylo pro další rozvoj české geografie (včetně fyzické) rozhodující. Prvé velmi skrovné prostory alespoň k provozování semináře získala pražská univerzitní geografie do pronájmu roku 1888 v geologickém ústavu na rohu Spálené a Myslíkovy ulice. Založit geografický ústav v rámci filozofické fakulty bylo tehdy již mimořádnému profesoru J. K. Palackému povoleno roku 1891. Ústav sídlil v Kaulichově domě na Karlově náměstí. Až v r. 1894 získal J. Palacký pro ústav první místo asistenta, kterým se po několika letech nehonorované obětavé práce pro ústav stal Václav Švambera, pozdější budovatel Geografického ústavu na Albertově.

Již roku 1883 se habilitoval v oboru geografie také František Augustin (1846–1908), od r. 1895 mimořádný a od r. 1904 řádný profesor geografie. Věnoval se fyzické geografii, a to převážně meteorologii a klimatologii. Hrou osudu se však stal členem matematického ústavu, nikoliv geografického, a při stavbě nových budov matematiky a fyziky na Karlově se zasadil o zřízení meteorologické stanice.

Po odchodu Jana Kašpara Palackého do důchodu r. 1902 se na dva roky stal dočasným správcem ústavu Ladislav Niederle (1865–1944), známý archeolog, antropolog a etnolog. Jeho návrh získat pro ústav jako profesora Jovana Cvijiče, významného fyzického geografa z Bělehradu, se ke škodě naší fyzické geografie neuskutečnil, i když sám Cvijič souhlasil. Nástupcem J. K. Palackého ve vedení ústavu se poté stal v r. 1904 F. Augustin, který však kromě toho založil a vedl i vlastní meteorologický ústav. Na Geografickém ústavu přednášel fyzickou geografii. Roku 1902 nově habilitovaný Václav Švambera (1866–1939) přednášel všeobecnou geografii. Již jeho doktorská disertace (Li-

bycká poušť) a poté i habilitační spis o řece Kongo (Výzkum řeky Kongo. Geografický přehled úvodí) však svědčí o tom, že i on byl zaměřen převážně na fyzickou geografii. Na základě druhé části studie o řece Kongo (Veletok a jeho přítoky) z roku 1908 byl téhož roku jmenován mimořádným profesorem a stal se ředitelem Geografického ústavu. Rádným profesorem byl jmenován roku 1916.

Nutno uvést, že rozvoji fyzické geografie v těchto a bezprostředně následujících letech významně napomáhali svojí výukou i výzkumnou prací také univerzitní pracovníci jiných vědních odvětví. Největší zásluhy v tomto směru mají zejména Jan Krejčí (1825–1887), označovaný za zakladatele české geologie, a jeho nástupce Jan Nepomuk Woldřich (1834–1906), oba profesori na katedře geologie české Karlovy univerzity. J. N. Woldřich se stal také prvním předsedou v r. 1894 založené České společnosti zeměvědné. Nejen že přednášel pro četné studenty geografie, ale velká část jeho vědeckých publikací je do značné části zaměřena na geomorfologii. Z biologů se významně věnoval vedle zoologie také zoogeografii profesor Antonín Frič (1832–1912) a z jeho žáků hlavně Karel Thon (1879–1906), z botaniků pěstoval Ladislav Čelakovský (1834–1902) také fytogeografii a v mnohem větší míře to platí zvláště o Karlu Dominovi (1882–1953), jehož přednášky fytogeografie navštěvovalo mnoho studentů geografie. Z fyziků je třeba zmínit Stanislava Hanzlíka (1878–1956), nástupce F. Augustina, který významně zasáhl do výuky i výzkumu ve fyzické geografii na poli meteorologie.

Další důležitou etapu vývoje fyzické geografie na Karlově univerzitě v Praze zahájila habilitace dvou fyzických geografů, kteří se nesmazatelně zapsali do historie naší fyzické geografie. Byl to r. 1906 Jiří Viktor Daneš (1880–1928) a roku 1907 Karel Absolon (1877–1960). J. V. Daneš se zprvu věnoval vedle fyzické geografie i geografii obyvatelstva, ale v dalších letech vynikl jako velmi oblíbený učitel i vědec zaměřený na geomorfologii, zejména krasových oblastí. Bývá mnohdy označován za zakladatele české geomorfologie spolu s geologem Cyrilem Purkyně. Již r. 1912 se stal J. V. Daneš mimořádným profesorem a r. 1919 po vzniku samostatné Československé republiky druhým rádným profesorem (po V. Švamberovi) a bylo mu svěřeno vedení geografického prosemináře. Velmi cestoval a měl široký odborný rozhled. Jeho hlavním zájmem se stalo studium krasových oblastí. Studenty velmi oblíbené a navštěvované přednášky opíral o vlastní poznatky z cest a pořádal i mnoho exkurzí. Přinesl k nám moderní teorie z americké geomorfologické školy W. M. Davise o vývoji reliéfu, kterých byl zastáncem. Od J. Daneše pocházejí zásadní studie o geomorfologickém vývoji středních Čech, které i dnes z velké části platí a jsou uznávány geomorfology i geology. Léta prvé světové války využil vzhledem k omezeným možnostem cestování k psaní vědeckých pojednání. Jeho významné práce o amerických a asijských tropických krasech byly vysoko ceněny i ve světě.

Karel Absolon se po habilitaci v r. 1907 krátce věnoval přednáškám v geografickém ústavu Karlovy univerzity, brzy však přednášky přerušil a odešel do Brna. V následujících letech se stal nejvýznamnějším badatelem, který se zasloužil o prozkoumání Moravského krasu. Od r. 1927 byl bezplatným profesorem Karlovy univerzity v Praze. Později byl opakován navrhován na rádného profesora Geografického ústavu Karlovy univerzity v Praze a také na nástupce V. Švambery v čele ústavu, ale k realizaci kvůli nejednotným názorům vedoucích představitelů ústavu nedošlo.

5. Geografický ústav na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy v Praze na Albertově

Roku 1911 se začalo se stavbou budovy přírodovědeckých ústavů Karlovy univerzity v Praze na Albertově. Byla původně věnována řadě přírodovědných oborů: geologii s paleontologií, mineralogii, petrologii, antropologií, geografii, a byl tam umístěn i děkanát budoucí přírodovědecké fakulty.

Západní křídlo budovy bylo dokončeno již r. 1913. Geografický ústav, který velkoryse budoval a velmi moderně nechal vybavit na základě zkušeností z významných zahraničních geografických ústavů profesor Václav Švambera, se do 2. patra nové budovy přestěhoval z Kaulichova domu na jaře 1914 a měl četné pomocné prostory i v podkroví. Prostorové poměry i základní vybavení ústavu bylo s předchozím stavem naprostě nesrovnatelné, bylo na úrovni soudobých nejlepších zahraničních geografických ústavů. Dokončení budovy přerušila 1. světová válka a její východní křídlo bylo postaveno až za samostatné Československé republiky v letech 1924–1926.

Velmi důležitou událostí pro další rozvoj fyzické geografie bylo založení samostatné Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze v roce 1920, reflekující rychlý rozvoj přírodních věd na přelomu 19. a 20. století. Prvý návrh na zřízení Přírodovědecké fakulty byl podán již roku 1908, tehdy se však ne-realizoval. Nové poměry měly velký vliv i na prudký rozvoj fyzické geografie, kterou v Geografickém ústavu představovali ředitel ústavu prof. V. Švambera, prof. J. Daneš a doc. V. Dědina. V roce 1923 přišla na ústav z německé univerzity v Praze jako vědecká asistentka Julie Moschelesová, která, přestože se věnovala zcela odlišným disciplínám sociální geografie, výrazně zasáhla i do fyzické geografie zejména svojí nápaditou prací o vlnitých prohybech o velké amplitudě v jižních Čechách, dodnes ceněnou i geology. Většina z jejích mnoha publikací byla zaměřena na fyzickou geografii, především geomorfologii.

V roce 1923 také obnovil své docentské přednášky na ústavě K. Absolon a roku 1925 se stal docentem fyzické geografie Vladimír J. Novák (1882–1951). Byl zaměřen převážně na fyzickou geografii, zvláště geomorfologii, věnoval se však i jiným fyzickogeografickým disciplinám, a podobně jako mnozí jiní učitelé v té době, i sociální geografii. V geomorfologii náležel mezi příznivce teorií významného francouzského geomorfologa světového jména E. de Martonne, ve kterých se vzájemně prolínaly hlavní myšlenky americké a německé geomorfologické školy. Po vleklych neshodách v geografickém ústavu byl až roku 1938 navržen na mimořádného profesora geografie. Rádny profesorem však nebyl nikdy jmenován, přestože měl široký odborný záběr, byl velmi úspěšným vysokoškolským pedagogem, významným vědeckým pracovníkem s mnoha i zásadními publikacemi a měl i značné zásluhy o rozvoj geografického ústavu. Fyzická geografie byla v těchto letech v rámci Geografického ústavu opravdu výborně personálně zajištěna. K uvedeným členům ústavu musíme připočítat i externího vyučujícího meteorologie S. Hanzlíka, a dále vzhledem k svým přednáškám, těsně navazujícím na přednášky fyzickogeografické, i některé geology (R. Kettner, O. Matoušek, O. Kodym, C. Purkyně) a botanika K. Domina.

V roce 1928 utrpěla fyzická geografie nečekanou těžkou ztrátu, když během cesty po Spojených státech zemřel na následky úrazu při automobilové nehodě prof. J. Daneš ve věku necelých 48 let na vrcholu své úspěšné vědecké a pedagogické dráhy, ve které zejména se svými geomorfologickými publikacemi dosáhl mezinárodní úrovně. I když mnohé ze svých rozsáhlých výzkumů v různých částech světa již stihl publikovat, zůstalo jeho dílo nedokončené.

Studentům Geografickému ústavu scházely zejména jeho vynikající přednášky. Velká škoda, že k uskutečnění Danešova záměru, napsat velkou moderní učebnici geomorfologie, již nedošlo.

Další významný fyzický geograf na Geografickém ústavu Karlovy univerzity v Praze, Václav Dědina (1870–1956), se stal docentem r. 1919, roku 1928 byl jmenován mimořádným profesorem a roku 1933 řádným profesorem fyzické geografie se zaměřením na geomorfologii, které se věnoval cílevědomě od roku 1912. Stal se stoupencem německé geomorfologické školy (představitelé: A. a W. Penck).

Nejvíce uznávané práce V. Dědiny jsou věnovány právě převážně geomorfologii, zabýval se však také ekonomickogeografickou regionalizací Československé republiky a územním členěním státu. Byl oblíbeným vysokoškolským učitelem, vynikl však především díky svým četným publikovaným pracím včetně několika knih, zčásti populárně vědeckých. Od roku 1929 vycházela V. Dědinou iniciovaná a poté i redaktorský řízená Československá vlastivěda, monumentální desetičlánkové dílo mimořádného významu. Roku 1937 byl V. Dědina jmenován přednostou I. oddělení geografického ústavu a pověřen vedením 4. oddělení geografického semináře (geomorfologického). Po skončení války pokračoval jen v omezené míře kvůli pokročilému věku několik let v pedagogické i vědecké práci. Roku 1952 byla jeho úspěšná odborná dráha korunována jmenováním členem-korespondentem nově založené Československé akademie věd, jako prvním z fyzických geografů.

V roce 1934 se habilitoval na geografickém ústavu pro obor geomorfologie Josef Kunský (1903–1977) a v téže roce i dosavadní vědecká asistentka ústavu Julie Moschelesová (1892–1956) pro zeměpis člověka, i když většina její velmi uznávané vědecké práce byla fyzickogeografická. Vzápětí v roce 1935 proběhla také habilitace Karla Kuchaře (1906–1975), který byl v ústavu od r. 1932 asistentem, pro obory kartografie a fyzická geografie. V té měl zajišťovat zvláště výuku hydrografie.

Rozvoj albertovské geografie brzdily a její postavení v rámci fakulty poškozovaly v druhé polovině 30. let neshody a osobní spory mezi hlavními představiteli geografického ústavu, které se většinou týkaly návrhů na jmenování nových profesorů, habilitací a vedení ústavu za prof. V. Švamberu, který odcházel r. 1936 po 30leté obětavé práci pro Geografický ústav na odpočinek, i když byl i nadále členem zkušebních komisí. To se však již schylovalo k velké katastrofě druhé světové války, která těžce poznamenala veškeré dění ve světě a samozřejmě také vysoké školství a vědu. Po uzavření českých vysokých škol za německé okupace v roce 1939 na dlouhých 6 let byli docenti a asistenti Geografického ústavu UK v Praze zaměstnáni v různých institucích, někteří fyzičtí geografové v geologické službě. Profesoři byli předčasně penzionováni. V prostorách Geografického ústavu na Albertově se usídnila geografie německé univerzity v Praze. Využívala předválečné velmi dobré přístrojové vybavení, sbírky, fotografické soubory a různé další pomůcky potřebné pro výuku i výzkum ve fyzické geografii a samozřejmě i v ostatních geografických disciplínách pěstovaných v Geografickém ústavu.

6. Fyzická geografie v Geografickém ústavu Univerzity Karlovy v Praze v poválečných letech

V roce 1945 se sice bývalí učitelé do Geografického ústavu Univerzity Karlovy v Praze opět vrátili, ale z nich mohl v aktivní dráze vysokoškolského pro-

fesora pokračovat již jen krátce prof. V. Dědina pro pokročilý věk. J. Moschellesová se sice z válečného exilu v Austrálii vrátila v r. 1946 a přednášet na geografii opět začala v následujícím roce, asistentské místo na Geografickém ústavu UK v Praze však získala až r. 1950. Do té doby byla členkou ústavu pro filosofii a dějiny přírodních věd.

Přes četné problémy se pedagogický i vědecký život rychle obnovil. Po výpadku válečných let bylo na Geografickém ústavu UK v Praze velké množství studentů, kteří chtěli dokončit přerušené studium, hlavně však těch, kteří jej ani nemohli zahájit. Fyzická geografie byla na tento nápor poměrně dobře personálně připravena a díky velkorysému a prozírávámu vybudování ústavu V. Švamberou na velmi slušné evropské úrovni a jeho dalšímu rozvíjení V. Dědinou v předválečném období i materiálně vybavena, a to navzdory německému hospodaření za války. Byl však nedostatek vhodných moderních učebnic.

Po druhé světové válce byl pověřen vedením Geografického ústavu Univerzity Karlovy v Praze profesor V. J. Novák. V původně jednotném ústavu, již v předválečném období rozčleněném na dvě oddělení, vznikla po roce 1945 další dvě oddělení, celkem tedy postupně vznikla čtyři oddělení. Vzhledem k tomu, že ústav neměl ředitele, měla oddělení značnou samostatnost. Fyzická geografie tvorila 4. oddělení s přednostou Josefem Kunským. Ten byl v roce 1946 jmenován mimořádným profesorem a 1949 řádným profesorem.

V roce 1946 vzniklo po zřízení pedagogických fakult na Karlově univerzitě v Praze druhé malé geografické pracoviště na Pedagogické fakultě v rámci katedry přírodních věd. Organizací nového pracoviště byl pověřen prof. V. J. Novák a výuce na něm věnoval přibližně stejný čas jako na Přírodovědecké fakultě. S výukou pomáhala i řada dalších pedagogů Geografického ústavu UK v Praze. V roce 1947 byl V. J. Novák jmenován smluvním profesorem.

Z prvních asistentů, kteří byli po válce přijati na Geografický ústav UK v Praze, byl zprvu do jisté míry zaměřen na fyzickou geografii Jaroslav Dosedla (od r. 1948). Později se však věnoval plné geografii dopravy a sídel. Téhož roku se stal asistencem také Václav Král, zaměřený na fyzickou geografii, zvláště geomorfologii.

Od školního roku 1949/50 byla zřízena větev neučitelského studia, jejíž studenti se mohli po prvých dvou letech zaměřit na jeden ze základních odborných směrů: geografii ekonomickou nebo fyzickou, případně geografickou kartografií.

7. Katedra kartografie a fyzické geografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze

Na základě nového vysokoškolského zákona byl v r. 1950 zrušen dosavadní geografický ústav se čtyřmi odděleními a zřízena jednotná katedra geografie. Roku 1951 ji vedl krátce prof. V. J. Novák a zároveň byl také děkanem Přírodovědecké fakulty UK v Praze. Tato katedra však byla již v r. 1953 rozdělena na dvě, katedru ekonomické a regionální geografie a katedru kartografie a fyzické geografie.

Vznik Československé akademie věd r. 1952 znamenal oslabení výzkumu na vysokých školách, i když ne jeho likvidaci. Podle vůdčí myšlenky tohoto opatření zde byly vysoké školy přednostně pro výuku, výzkum se měl soustředit do ústavů akademie. Osvědčený princip sepětí vysokoškolské výuky s výzkumem

tím byl vážně porušen – ke škodě výuky i výzkumu. Významní odborníci z hlavních vědních oborů byli jmenováni členy Akademie – akademiky, nebo členy–korespondenty. Brzy po vzniku ČSAV se roku 1952 stal jejím členem–korespondentem z fyzických geografů Geografického ústavu Univerzity Karlovy v Praze prof. Václav Dědina, roku 1953 prof. Josef Kunský.

Po roce 1950 na geografii stagnovalo ustanovování docentů z dosavadních soukromých docentů (tato kategorie byla zrušena) podle nového vysokoškolského zákona, ale na druhé straně se zvýšil počet asistentů a odborných asistentů. Na fyzické geografii byl v letech 1952–58 novým asistentem Dimitrij Louček, zaměřený na geomorfologii. Geomorfologie se tak stala na dlouhou řadu let nejsilnější fyzickogeografickou disciplínou na Přírodovědecké fakultě UK v Praze. Byl zde i tradičně blízký vztah s geologickými katedrami, vyplývající jednak ze společného původu a blízkosti obou oborů, jednak z okolnosti, že mnozí geologové byli absolventy studijní kombinace zeměpis–přírodopis. Fyzičtí geografové specializovaní na geomorfologii se v mnoha případech v letech poválečné geologické konjunktury dobře uplatnili i v geologických institucích, zejména v roli kvartérních geologů.

Katedra kartografie a fyzické geografie vznikla roku 1953. Prvním vedoucím katedry byl v letech 1953–1957 profesor Bedřich Šalamon (1880–1967), kartograf, matematický geograf a geofyzik. Vedoucím fyzickogeografického oddělení byl profesor Josef Kunský, který dosáhl mezinárodního uznání hlavně jako geomorfolog, měl však hluboké znalosti v celé šíři fyzické geografie. Byl velmi oblíben svými studenty a vědeckými aspiranty, které vedl hlavně ke studiu geomorfologie krasové, fluvální, glaciální a periglaciální. Výuku i výzkum na fyzické geografii v 50. letech zajišťovali vedle profesora J. Kunského také jím vedení odborní asistenti Václav Král, Dimitrij Louček (oba geomorfologové) a Vlastimil Letošník (hydrologie a klimatologie). Při tak malém počtu fyzických geografů na katedře měla tím větší význam pomoc řady učitelů z jiných kateder fakulty a několika externích spolupracovníků.

Katedra kartografie a fyzické geografie se od roku 1953 stala školícím pracovištěm ve vědecké přípravě tzv. vědeckých aspirantů (získali vědeckou hodnost CSc.). Velká část aspirantů byla specializována opět na geomorfologii a podílela se významně i na výuce katedry, zejména účastí na terénních cvičeních, mapovacích kurzech a exkurzích.

Po odchodu B. Šalamona do důchodu zůstali na obou geografických katedrách pouze 2 profesoři. Roku 1957 vystřídal B. Šalamona opět kartograf, docent Karel Kuchař, který byl habilitován i pro fyzickou geografii a často ji právě on zkoušel u státních závěrečných zkoušek. Profesorem byl jmenován až roku 1967. V čele katedry stál až do roku 1972, kdy jej ve vedoucí funkci vystřídal docent Václav Král (1924–2005), habilitovaný v roce 1966. Stal se tak po neuveritelně dlouhých 31 letech dalším docentem fyzické geografie na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy. Mezitím v roce 1964 na asistentské místo nastoupil Jan Votýpka (od r. 1967 odborný asistent) a interním vědeckým aspirantem katedry se stal Václav Přibyl. Po skončení vědecké přípravy pokračoval na katedře nejprve jako samostatný odborný pracovník, od roku 1971 odborný asistent. Oba byli odborně zaměřeni na geomorfologii. Odchodem profesora J. Kunského do důchodu v roce 1970 byla ovšem fyzická geografie citelně oslabena a ztratila na řadu let svého jediného profesora, až do jmenování V. Krále profesorem v roce 1979. Na katedře po řadu let působili také dva externí docenti, Josef Mařan (zoogeograf) a Josef Sekyra (geomorfologie a kvartér).

Fyzické geografii se sice na začátku 70. let podařilo získat jedno asistentské místo, ale to bylo málo pro zajištění výuky a výzkumu ve většině hlavních

fyzickogeografických disciplín. Relativně nejsilnější byla již tradičně geomorfologie (1 profesor a 2 asistenti). Celkem byli v těchto letech na katedře fyzické geografie 4 fyzičtí geografové. Jako vždy v minulosti se věnovali ve výuce vedle své specializace v plné šíři i regionální fyzické geografii všech kontinentů a oceánů, podrobněji některým vybraným zemím a velmi důkladně území našeho státu. Přednášeli základy některých fyzickogeografických disciplín (zvláště geomorfologie a hydrologie) i pro jiné vědní obory na fakultě. Kromě toho zajišťovali pro své studenty i výuku problematiky ochrany přírody a životního prostředí.

Po řadě let bylo pro fyzickou geografii konečně roku 1977 získáno další místo odborného pracovníka a od příštího roku odborného asistenta Bohumíra Janského, hydrologa. Další pedagogickou posilu získala fyzická geografie až v roce 1984 v odborné asistentce Heleně Hendrychové, zaměřené na fytogeografii, jejíž výuku i výzkum na katedře zajišťovala do náhlého úmrtí v roce 1989. Novým docentem na fyzické geografii se stal v roce 1985 Václav Přibyl (nar. 1937) a od roku 1987 převzal od prof. V. Krále vedení katedry kartografie a fyzické geografie. Koncem 80. let zajišťoval pedagogickou i vědeckou práci na fyzické geografii 1 profesor, 1 docent, 4 asistenti a 1 odborný pracovník.

8. Katedra fyzické geografie a geoekologie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze

Na počátku 90. let 20. století došlo v organizační struktuře Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy k významné změně zřízením čtyř skupin oborů (sekcí), sjednocujících katedry biologické, chemické, geologické a geografické. Ve vedení fakulty je zastupují sekční proděkani. Vznikla tak Geografická sekce PřF UK v Praze, kterou tvoří všechny geografické katedry. V následující reorganizaci pracovišť na Geografické sekci Přírodovědecké fakulty UK se v roce 1991 dosavadní katedra kartografie a fyzické geografie rozdělila. Fyzická geografie se osamostatnila pod novým názvem katedra fyzické geografie a geoekologie, naznačující jasný vývojový trend ve fyzické geografii, který byl logickou odevzou zvýšené pozornosti geografů krajině, stále silněji ovlivňované člověkem. Název také vyjadřoval skutečnost, že geoekologii, resp. krajinné ekologii se někteří pracovníci katedry věnovali již řadu let. Tyto významné kvalitativní změny koncepce fyzické geografie podrobněji charakterizují např. Votýpka (1994) a Kalvoda (2005).

V roce 1991 se stal docentem a vedoucím katedry fyzické geografie a geoekologie Jan Votýpka (nar. 1938). Odborně byl zaměřen na geomorfologii a regionální fyzickou geografii. Po něm v letech 1997–2003 vedl katedru prof. Jan Kalvoda (nar. 1943). Docentem se stal roku 1991 a profesorem byl jmenován roku 1994. J. Kalvoda se kromě geomorfologie věnuje hlavně geodynamice a obecné i regionální fyzické geografii. Od roku 2003 vede katedru fyzické geografie a geoekologie docent Bohumír Janský (nar. 1951). Je odborně zaměřen na hydrologii, zvláště limnologii a zabývá se i oceánografií. Na katedru nastoupil v roce 1976 jako odborný pracovník, následujícího roku byl zařazen mezi odborné asistenty a zároveň byl na katedře ve vědecké přípravě. Docentem se stal roku 1991.

K významnému posílení fyzické geografie na PřF UK došlo přijetím odborných asistentů Jiřího Kastnera od roku 1987 a od roku 1990 Ivana Sládky, oba pro obor klimatologie, rovněž od roku 1990 Zdeňka Klimenta, zaměřeného na fluviální geomorfologii a hydrologii, od roku 1995 Jakuba Langhamme-

ra na hydrologii, od roku 1996 Luděka Šeprnu se zaměřením na pedologii a biogeografii a od roku 1997 hydroložky Milady Šváchové–Matouškové. Také po roce 2000 rozšířilo řady fyzických geografů na katedře fyzické geografie a geoekologie několik mladých asistentů.

9. Současnost fyzické geografie na Přírodovědecké fakultě UK v Praze

Katedra fyzické geografie a geoekologie rozvíjí vedle tradičních disciplín fyzické geografie (geomorfologie, hydrologie, klimatologie, biogeografie, pedologie) také krajinnou ekologii, která zejména v posledním desetiletí zaznamenává rychlý vzestup. V souvislosti s uvedenými specializacemi se jí věnuje řada pracovníků fyzické geografie, ale speciálně na ni je zaměřen Zdeněk Lipský (nar. 1953), od roku 1996 odborný asistent katedry fyzické geografie a geoekologie, od roku 2001 docent.

Rychlý rozvoj fyzické geografie na katedře kartografie a fyzické geografie (do roku 1991) a na následné katedře fyzické geografie a geoekologie ke konci 20. století a na začátku století 21. dobře ilustrují následující údaje.

Zatímco kolem roku 1970 byli na katedře pouze 4 fyzičtí geografové (1 docent, 2 asistenti, 1 odborný pracovník), kterým pomáhali 2–3 externisti, a po většinu 80. let počet kolísal mezi 5–6 fyzickými geografy, v polovině 90. let se počet fyzických geografů katedry fyzické geografie a geoekologie ustálil na 12 (1 profesor, 3 docenti, 8 asistentů) a 4 externistech. Roku 2000 bylo na katedře fyzické geografie a geoekologie 14 fyzických geografů (1 profesor, 3 docenti, 10 asistentů) a vedle nich vyučovalo ještě 6 externistů. Roku 2004 působil na katedře fyzické geografie a geoekologie dosud nejvyšší počet fyzických geografů za celou existenci geografie na Univerzitě Karlově: 19 (1 profesor, 4 docenti, 14 asistentů) a k tomu 8 externích učitelů.

V současnosti, tedy ve školním roce 2005/2006, je fyzických geografů na katedře fyzické geografie a geoekologie celkem 18 (1 profesor, 5 docentů, 12 asistentů). Nutno však poznamenat, že někteří z pracovníků nemají na katedře plný úvazek, nebo jejich příslušnost ke katedře fyzické geografie a geoekologie souvisí se zapojením do Výzkumného záměru Geografické sekce. Vedoucím katedry je od roku 2003 docent Bohumír Janský (hydrologie). Členy katedry jsou dále profesor Jan Kalvoda (geomorfologie, obecná fyzická geografia), docent Zdeněk Lipský (krajinná ekologie), docent Václav Přibyl (geomorfologie), docent Vít Vilímek, proděkan za Geografickou sekci PřF UK (geomorfologie), docent Jan Votýpka (geomorfologie), Julius Česák (hydrologie), Jan Daňhelka (hydroklimatologie), Zbyněk Engel (geomorfologie), Jiří Kastner (klimatologie), Zdeněk Kliment (fluviální geomorfologie a hydrologie), Marek Křížek (geomorfologie), Jakub Langhammer (hydrologie, GIS), Milada Matoušková (hydrologie), Ivan Sládek (klimatologie), Luděk Šeprna (pedologie, biogeografie), Miroslav Šobr (hydrologie), Václav Treml (biogeografie). Ve výzkumu pracuje každý člen katedry v uvedené specializaci, většinou ve spojení s řešenými národními i zahraničními granty a v souvislosti s Výzkumným záměrem Geografické sekce. Ve výuce je většina pracovníků vedle své specializace široce zapojena v přednáškách, cvičeních a seminářích věnovaných také obecné fyzické geografii, regionální fyzické geografii světa dílů, oceánů a vybraných států, ochraně přírody a životního prostředí, a samozřejmě také v terénních cvičeních a exkurzích.

Zároveň je však třeba zdůraznit, že paralelně s nárůstem počtu pracovníků na fyzické geografii se za uvedené období několikanásobně zvýšily počty pregraduálních i postgraduálních studentů. Pedagogické úvazky pracovníků se v souvislosti s tím výrazně zvýšily, takže bez nastíněného personálního rozvoje fyzické geografie by nebylo možné současné úkoly ve výuce i vědě a výzkumu zajistit. Katedra fyzické geografie a geoekologie i v současné době potřebuje pomoc externistů. Pravidelně působícími externími vyučujícími jsou Břetislav Balatka (geomorfologie), Michael Bartoš (krajinná ekologie), Pavel Červinka (geoekologie), Josef Hladný (hydrologie), Vilibald Kakos (klimatologie), docentka Daniela Řezáčová (meteorologie a klimatologie), habilitovaná v roce 2005, Martin Šíma (GIS a DPZ), Jan Těšitel (krajinná ekologie), Anna Žigová (pedologie).

Katedra fyzické geografie a geoekologie zajišťuje dlouhodobě výuku fyzické geografie v bakalářském a magisterském stupni odborného studia a spolu-pracuje s ostatními geografickými katedrami na výuce v učitelském studiu. Od roku 1953 se starala také o postgraduální vědeckou přípravu odborníků v jednotlivých fyzickogeografických odvětvích (tzv. vědecká aspirantura, spojená s udělením vědecké hodnosti CSc). Průběžně tak na katedře studovalo každoročně několik vědeckých aspirantů, z větší části geomorfologů. Po ukončení vědeckých aspirantur a zavedení postgraduálního doktorského studia (zákončeného titulem Ph.D.) připravuje katedra fyzické geografie a geoekologie od roku 1991 prostřednictvím Oborové rady a školitelů doktorandy i v tomto nejvyšším odborném stupni vysokoškolského vzdělání. Zpočátku se počet postgraduálních studentů studijního programu Fyzická geografie a geoekologie pohyboval kolem 10–20, v posledních letech plynule narůstal až na současných 90 doktorandů. Je v tom možno spatřovat nejen zvyšující se zájem studentů o postgraduální studium, ale i růst významu a vážnosti jednotlivých vědních disciplín fyzické geografie.

Rozsáhlou současnou výzkumnou činnost katedry fyzické geografie a geoekologie můžeme alespoň zčásti představit uvedením několika příkladů výzkumných grantů řešených od roku 2005: European Landscape Charakter Assessment Initiative (projekt EU), Zákonitosti a dynamika prostorového rozšíření periglaciálních jevů v alpínském bezlesí Vysokých Sudet (GA AV ČR), Vlastnosti klimatických sezón významné pro lidské zdraví (GA ČR), Atlas jezer České republiky – morfologické, sedimentologické a limnologické poměry jednotlivých genetických typů jezer (GA ČR), Členství v mezinárodním konsortiu na výzkum sesuvů (MŠMT, LA), Projevy geotektoniky v reliéfu sv. části Rychlebských hor (GA UK), Biologické hodnocení jakosti vody – srovnávací studie říčních toků a jezer fluválního původu (GA UK), Modelování plošných zdrojů znečištění v podmírkách měnícího se využití území (COST), Metody výzkumu glaciálního a postglaciálního reliéfu v prostředí hercynských středohor střední Evropy (GA UK), Kvalita vody a sedimentů ve fluválních jezerech České republiky (GA UK), Hodnocení ekohydrologického stavu vodních toků v kontextu Rámcové směrnice ochrany vod EU (GA ČR), Dlouhodobé změny poříčních ekosystémů v nivách toků postižených extrémními záplavami (MŽP), Geografické systémy a rizikové procesy v kontextu globálních změn a evropské integrace (Výzkumný záměr Geografické sekce PřF UK, MŠMT), Využití matematických modelů pro simulaci srážko-odtokových procesů v závislosti na změnách struktury (GA UK), Glaciální, periglaciální a paleoekologické doklady vývoje krajiny Krkonoše (GA ČR).

V předchozích pěti letech (1999–2004) bylo na katedře řešeno celkem 22 výzkumných grantů včetně několika zahraničních (GA ČR, GA UK, MŠMT,

FRVŠ, EU COST, C.N.R.S., ENVIR.LG, VZ GS PřF UK, GA ČZU, GA VŠZ, GA MŽP ČR) ve většině základních disciplín fyzické geografie: hydrologie, klimatologie, geomorfologie a paleogeografie kvartéru, pedogeografie, geoekologie.

Pro podrobnější informace o konkrétních vědeckých a výzkumných výsledcích současných fyzických geografů na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy v Praze a jejich srovnání s mezinárodními trendy vývoje fyzické geografie doporučujeme některé pasáže publikace Drbohlav, Kalvoda, Voženílek (2004) a práci Kalvoda (2005).

Literatura:

- BOUŠKA, V., FAJKUS, B., KARPENKO, V., MUCHA, L. (1998): Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy 1920–1998. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, nakl. PERES, Praha, 111 s.
- ČECH, F. a kol. (1981): Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy 1920-1980. Univerzita Karlova, Praha, 160 s.
- ČERMÁK J., (1955): Budování vědecké geografie na Karlově univerzitě. Sborník ČSZ, 60, č. 1, Praha, s. 8–20.
- DRBOHĽAV, D., KALVODA, J., VOŽENÍLEK, V., edit. (2004): Czech Geography at the Dawn of the Millennium. Czech Geographic Society, Palacký University, Olomouc, 428 s.
- HORÁK, B. (1954): Dějiny zeměpisu. I. díl. Nakladatelství ČSAV, Praha, 158 s.
- HORÁK, B. (1958): Dějiny zeměpisu. II. díl. Nakladatelství ČSAV, Praha, 178 s.
- HÄUFLER, V. (1967): Dějiny geografie na universitě Karlově 1348–1967. Universita Karlova, Praha, 421 s.
- KALVODA, J. (2005): Progress in physical geography. Acta Universitatis Carolinae–Geographica, XXXVI, č. 2, Karolinum, Univerzita Karlova, Praha, s. 29–47.
- KAVKA a kol. (1964): Stručné dějiny University Karlovy. SPN, Praha, 345 s.
- KETTNER, R. (1955): Základatelé české geografie. Sborník ČSZ, 60, č. 1, Praha, s. 1–8.
- NIKOLAU, S. (1930): Za Janem Palackým. Šírým světem, Praha, s. 29–32, 103–108.
- ODLOŽILÍK, L. a kol. (1948): Karlova universita 1348–1948. Nakl. Karlovy univerzity, Praha, 80 s.
- Seznamy přednášek na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy (název se vícekrát změnil) za školní roky 1969/70 – 2005/06. 37 svazků, Univerzita Karlova, Praha.
- ŠALAMON, B. (1926): Geografický ústav Karlovy university. Sborník ČSZ, 32, č. 1, Praha, s. 1–14.
- VILHUM, F. X (1945): Hydrografie na pražské universitě na počátku 18. století. Věstník KČSN, tř. filosof., roč. 1944, Praha, 160 s.
- VOTÝPKA, J. (1994): Pedagogic and scientific specialization of the Physical Geography and Geoecology Department of the Faculty of Science of the Charles University, Prague. Acta Universitatis Carolinae–Geographica, XXIX, č. 2, Karolinum, Univerzita Karlova, Praha, s. 3–12.

Summary

PHYSICAL GEOGRAPHY AT CHARLES UNIVERSITY IN PRAGUE

The contribution follows two aims: to sketch a very short development of physical geography from its first shy beginnings to present days and to display the present state of physical geography at Charles University in comparison with the preceding stages of development.

Physical geography emerged at Charles University at the beginning of 17th century under the form of irregular courses, and that at the Faculty of Philosophy. But we can speak about physical geography in the true sense of the word only in the 18th century, at the beginning of which H. M. Czechura, professor of philosophy and theology at Prague University, published a bulky volume, the greatest part of which is considered to be a manual of physical geography, mainly hydrography. In 1752, an observatory was installed

in the newly built Clementinum complex; at first astronomical and meteorological measurements were there irregular, since 1771 systematic. Physical geography was included among auxiliary subjects at the Faculty of Philosophy and, several years later, among five extraordinary teaching subjects. But only at the beginning of the 19th century physical geography teaching became systematic.

As key event in the development can be given the first habilitation in geography at the Faculty of Philosophy of the Czech section of the former Charles-Ferdinand University which took place 150 years ago, in 1856. The first senior lecturer (docent in Czech) of geography was Jan Kašpar Palacký, representative of Czech geography at the University. His geographical lectures were aimed among other geographical disciplines also to general physical geography, especially biogeography, so it can be said that he was the first habilitated Czech physical geographer. For many years, Palacký tried to have the Institute of Geography founded; he was successful only in 1891 (still at the Faculty of Philosophy). The following year, he was appointed the first Czech full professor of geography. In the Institute of Geography he worked at first alone, only in 1894 he got his first assistant, Václav Švambera, later professor of geography and founder of the new seat of the Institute of Geography of Charles University in a newly built complex of natural sciences in Prague - Albertov. The institute was generously conceived both spatially and professionally – it could be compared comparable to the most important geographical workplaces in Europe. The Institute of Geography moved to the new premises in 1914. Professor Švambera's pedagogical and scientific activities were aimed mainly at physical geography, especially hydrography. His studies on Sumava lakes are valuable until now.

In the following interwar period, many Czech most eminent physical geographers worked in the Institute of Geography, as professors Jiří V. Daneš, Karel Absolon, Vladimír J. Novák, Václav Dědina. An important event for the development of our natural sciences, including physical geography, was foundation of an independent Faculty of Science of Charles University in 1920. The Institute of Geography became a part of this Faculty and got here an important position.

The years of World War II were marked by a six-year recession of development of many scientific disciplines in our country due, beside the general shortage during the war years, mainly to closing of Czech universities. It reflected naturally also in the development of physical geography. Nevertheless in 1945 scientific and student life at the Institute of Geography got quickly renewed. Among teachers dedicated to physical geography, we must mention especially the geomorphologist Professor Josef Kunský, and the cartographer (but at the same time habilitated physical geographer) senior lecturer Karel Kuchař.

In connection with the post-war social-political changes and a new law on universities of 1950, the Institute of Geography at the Faculty of Science of Charles University was abolished in 1951 and substituted by a unified Department of Geography which got soon divided in two parts. The first one was the Department of Cartography and Physical Geography, headed at first by cartographers, i.e. Professor Bedřich Salamon and later by Karel Kuchař (who became professor in 1967). As to physical geographers at the department, there were Josef Kunský, geomorphologist of European reputation, and three to four lecturers. Besides research work, these little numerous staff ensured, with the help of several external lecturers, all teaching of general physical geography in its basic disciplines, as well as regional physical geography of all continents and oceans and of selected regions and states. Traditionally the best represented was, already from the interwar period, geomorphology.

From 1972 the Department was headed by Václav Král, geomorphologist, from 1979 professor of physical geography. In the years 1987–1991, he was replaced by another geomorphologist, Václav Přibyl. During this period, there were always some 5 to 6 geographers at the department, the best staffed discipline was always geomorphology, although their professional orientation covered, with the exception of pedogeography, the whole physical geography.

In consequence of organisational changes in 1991 at the Faculty of Science, Charles University, touching geography as well, physical geography was included into the newly constituted Department of Physical Geography and Geoecology headed at first by Jan Votýpka and in the years 1997–2003 by Professor Jan Kalvoda, both geomorphologists. The Department staff progressively increased to 14 and they covered all specializations of physical geography, including pedology, which had been up to the taught by geologists and external teachers. Also geoecology knew a quick development.

Appointment, in 2003, of Bohumír Janský, hydrologist, head of the Department brought certain changes of the department itself. The number of internal staff was increasing due to employment of young graduated to the higher number in the whole 150-year history of geography at Charles University: 19 in 2004, although some only on partial time. At present (2006), they are 18, as one teacher became external collaborator. Research into and teaching of physical geography are ensured by one professor, 5 senior lecturers and 12 assistants and scientific workers. The Department cooperates on a long-term basis with 9 external teachers, mostly highly experienced specialists, who give some facultative lectures and tutor post-gradual students. As to personal composition of the department and to obtained research results, hydrology has come up with the traditionally dominating geomorphology.

The Department of Physical Geography and Geoecology is now fully able to fulfil demanding and extensive responsibilities both in the field of science and research and teaching. The Department's staff have been solving since 2005 in total 15 research grants, including international ones, aimed at research themes of nearly all basic disciplines of physical geography. The department largely cooperates with eminent foreign institutions. It ensures bachelor and master scientific and pedagogical studies and increasingly also PhD studies of physical geography and geoecology - the number of PhD students (including several foreign ones) has already exceeded 90. Also this state can be compared with that at the beginning of scientific formation at the Department in the 1950's, when postgraduate students could be counted on fingers of one hand.

It is clear from the above mentioned that physical geography at the Faculty of Science, Charles University, has been developing successfully during these last decades reaching significant results in science, research and teaching.

(*Pracoviště autora: katedra fyzické geografie a geoekologie Přírodovědecké fakulty UK,
Albertov 6, 128 43 Praha 2; e-mail: vaclav@natur.cuni.cz.*)

Do redakce došlo 31. 10. 2006

MARTIN HAMPL

SOCIÁLNÍ GEOGRAFIE: PROMĚNY TEMATICKE ORIENTACE I PŘETRVÁVÁNÍ VÝCHOZÍCH PROBLÉMŮ STUDIA

M. Hampl: *Human geography: changes in thematic orientation and remaining initial problems of study.* – Geografie–Sborník ČGS, 111, 4, pp. 382–400 (2006). – The contribution is dealing with two interrelated groups of problems. The first one is evaluation of changes in thematic orientation of Czech human geography, mainly after 1989. It is characterized by an increased interest in social problems, especially in connection with geographical analysis of post-totalitarian transformation. This observation is introduced by a short survey of changes of human geography paradigms worldwide after World War II. The second one includes key theoretical questions of the discipline which have not been solved yet. Possibilities of their explanation are discussed on the example of three problems: subject specification of human geography, existence and character of human geographic regularities and possibilities and limits of their explanation.

KEY WORDS: human geography – thematic orientation of research –subject, regularities and explanation in human geography.

Příspěvek byl vypracován s finanční podporou a v rámci studijního zaměření Výzkumného zámeru MSM 0021620831 Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR.

1. Úvod

Předložený příspěvek je věnován hodnocení vývoje sociogeografického studia, a to zejména v současném období, a odpovídajícím posunům v jeho tematické orientaci. Toto hodnocení je sledováno na dvou základních úrovních. Rámcovým způsobem je charakterizována proměna paradigmát světové sociální geografie v poválečném období a vytváření alternativních přístupů/škol v současné post-pozitivistické geografii. Reflexe těchto myšlenkových posunů jsou sledovány podrobněji na příkladě vývoje české sociální geografie, který je ovšem po roce 1989 výrazně podmíněn zvláštností post-totalitní transformace. V tomto smyslu je současný vývoj tematické orientace studia v české sociální geografii v řadě ohledů specifický. Tato specifickost však zvýrazněně odráží jak proměny samotné společenské reality, tak myšlenkové posuny v jejím geografickém zkoumání, takže se oprávněně dostává do těžiště pozornosti tohoto sledování.

Změny výzkumné orientace studia v sociální geografii, a to jak v úrovni celosvětové, tak i v úrovni národní, lze převážně hodnotit pozitivně. Všeobecně se jedná o posun od studia „rozmístění jevů“ ke studiu geografie „problémů“, o zvýšenou pozornost věnovanou podmíněnostem v chování aktivních subjektů, o posílení aplikační orientace výzkumu i o zvýraznění návaznosti na výzkum v řadě sociálních věd. Nicméně samotný výběr témat a rozšíření poznávacích přístupů je jen dílkou stránkou, resp. dílcem projevem vývoje oboru. Pod-

statnější je, a vždy bude, způsob a originalita studia těchto témat. Teprve ta rozhoduje o „úspěšnosti“ studia, teprve ta určuje poznávací přínos oboru v pravém slova smyslu i jeho společenské prosazování. V těchto ohledech bude následující hodnocení převážně kritické. Pro minulý i současný myšlenkový vývoj geografie je charakteristické jak jednostranné přebírání poznatků, přístupů i explanačních konstrukcí z jiných věd, tak i nevyjasněnost předmětové specifickosti geografie a pochybnosti o existenci pravidelností v geografické realitě. Nadále zůstává otevřená otázka vztahu idiografického a nomotetického v geografickém poznání, stejně jako oprávněnosti jejího monistického nebo dualistického pojetí. Aktuální tendence navíc posilují dualistickou koncepci a vedou tudíž k popření často proklamované výjimečnosti geografie jako komplexní vědy studující primárně interakce přírody a společnosti.

Ve smyslu předchozí diskuse je možné hovořit o dvojím zaměření tohoto sledování. Prvým je vlastní postižení proměn i současných alternativ paradigm sociální geografie a jejich promítnutí do tématické struktury výzkumu, a to především v české sociální geografii. Již toto sledování se ovšem neobejde bez kritických poznámek. Ty pak navozují i druhé zaměření tohoto příspěvku, které však není kritickou analýzou užším slova smyslu, nýbrž pokusem o konstruktivní přístup k řešení dlouhodobých problémů sociogeografického studia. Kritická hodnocení sociální geografie jsou obvykle zdařilá, ale také poměrně snadná. Platí to pro zhodnocení nedostatků idiografické koncepce R. Hartshorna (1959) v pracích pozitivisticky orientovaných geografů (Bunge 1962, nebo „mladý“ Harvey 1969), stejně jako pro pozdější odsouzení pozitivistické geografie, nejprve z pozic humanistické geografie a radikální geografie (viz i přehledové práce Cloke et al. 1991 nebo Holt-Jensen 1988). V poslední době je příkladem geografické sebekritiky příspěvek britského geografa Dickena (2004). Nicméně samotná kritika a eventuální proklamování významu geografie jako komplexní vědy k řešení problémů našeho oboru nestačí. Geografie musí přinášet významné poznatky o realitě, a to poznatky odlišné od ostatních věd, aby prokázala svoji specifickou funkci a poznávací nezastupitelnost. Hledání cest k splnění tohoto úkolu je jistě závažnější než kritické polemiky s tím co bylo nebo je. Je to hledání neodkladné, ale i velmi obtížné, a proto riskantní. S vědomím těchto rizik i neskromnosti samotného pokusu o formulaci výchozích principů sociogeografického studia byla také vypracována čtvrtá část tohoto příspěvku.

2. Proměny a alternativy sociogeografických paradigm

V průběhu druhé poloviny 20. století došlo k formování tří principiálně odlišných paradigm, resp. koncepcí geografie, a v koncentrované podobě pak geografie sociální. Do 50. let převažovala idiografická koncepce s dominantním zaměřením na regionální syntézy. Byla to koncepce zvýrazněně monistická s důrazem na interakce člověka a přírodního prostředí, koncepce formovaná ve své podstatě již v průběhu prvé poloviny 20. století – viz především francouzská geografie člověka a chorologie A. Hettnera. Předností zde byla skutečně komplexní povaha geografického studia, které ovšem právě v důsledku zájmu o výjimečně heterogenní jevy a procesy směřovalo do šířky, a nikoliv do hloubky, nikoliv k podstatě regionální organizace. Převažující popisnost takto koncipované geografie se také stala hlavním terčem kritiky mladších generací amerických a britských geografů (počínaje ovšem prací německého ekonoma a geografa pracujícího v USA – Schaefer 1953). Tradič-

ní paradigma idiografické (a popisné) geografie bylo v krátké době nahrazeno paradigmatem nomotetické pozitivistické geografie orientované na studium pravidelností prostorových usporádání. Přínosem této proměny bylo zásadní obohacení geografie o exaktní postupy (tzv. kvantitativní revoluce) i zdánlivé překonání problému duality fyzické a sociální geografie. Toho bylo ovšem dosaženo za cenu redukce kvalitativního obsahu geografických systémů, redukce dotažené v extrémních přístupech až do úrovně zkoumání pouhých prostorových struktur (viz např. měřítková specifikace geografických celků u Bungeho 1962).

Neúměrné potlačení studia kvalitativní různorodosti geografických jevů a jejich interakcí, a zejména pak okrajový zájem o aktivitu a subjektivitu lidí a jejich komunit vyvolaly mnohé kritiky humanisticky nebo neo-marxisticky orientovaných geografů. Rozmanitost společenských problémů i zájmových orientací sociálních aktérů se nutně promítla i do diferenciace poznávacích postojů. Dochází k všeobecné diverzifikaci geografických škol (viz již Chorley, ed. 1973) a následně i k otevřenému přijetí dualistické koncepce geografie (viz např. Johnston et al., eds. 1994). Sociální geografie je stále více chápána jako čistě sociální věda a postupně přebírá vzory z oblasti ekonomie, politologie a zejména sociologie. Charakteristická je proto pluralita přijímaných paradigm, zvýrazněná ideologizace přístupů i postupů a z toho vyplývající posun k normativním hodnocením. Integrace sociální geografie do systému sociálních věd byla však navzdory silnému „podřizování se“ modelu těchto věd v mnoha ohledech přínosná. Za nejvýznamnější pozitivní změnu, kterou přináší post-pozitivistická geografie je možno označovat zásadní posun od popisné orientace studia na orientaci problémovou. S tím dále souvisí i zvýšený důraz na potřebu explanace zkoumaných jevů a procesů. Obohacením sociogeografického myšlení bylo rovněž rozrůznění poznávacích přístupů a hlubší strukturace společenských systémů i z pohledu územního. Převzaty byly ovšem i obecné problémy společenskovědního poznání vyplývající nejen ze složitosti společenské reality, nýbrž i ze zájmové zatížnosti poznávacích subjektů. V prvém případě se jedná především o alternativnost studia a spekulativní povahu explanačních konstrukcí. Paralelní prosazování odlišných paradigm zde téměř vylučuje integrující syntézy, neboť různé parciální pohledy na společnost jsou zaměňovány za celkové, převážně je odmítána jejich komplementarita a spíše je zdůrazňováno jejich vzájemné vylučování. Snahy o integrální postižení dílčích přístupů reprezentované zejména teorií strukturace (Giddens 1984 aj.) a kritickým realismem (Bhaskar 1979 a v geografii Sayer 1984) sice formulovaly východiska k překonání duality strukturalistických a voluntaristických přístupů, avšak zdaleka nedosáhly všeobecného přijetí a potřebného rozpracování. Charakteristická je i absence geografických dimenzí a přístupů v těchto „velkých“ sociálních konstrukcích. Geografické je všeobecně spojováno buď s pouhou časoprostorovou vymezeností a zakořeněností nebo se sekundárně významnou variabilitou průběhu sociálních procesů v individuálních územních jednotkách.

Je nutné konstatovat, že tyto názory v podstatě přijímá i současná sociální geografie, což ve svých důsledcích vede k zvýraznění idiografické povahy jejího bádání. Je tomu tak proto, že eventuální zohlednění sociálních pravidelností i aplikace explanačních schémat jsou přebírány od jiných společenských věd a jsou tedy ve své podstatě „negeografické“. V tomto smyslu je pak nepodstatné, zda je přijímáno jako vzorové paradigmata nomotetického typu (strukturalistické) nebo typu idiografického, byť pojmenovaného jako relativistické (post-moderní apod.) či typu smíšeného (do jisté míry lze takto chápát

kritický realismus). Současný vývoj tedy přispěl, zejména v důsledku problémové orientace výzkumu, k rozvoji sociogeografického poznání v úrovni studia dílčích témat a k zesílení napojenosti na sociální vědy a zprostředkováně tak i na společenskou praxi. Nicméně klíčové otázky oboru zůstávají nadále nevyjasněné. Předmětová specifikace sociální geografie se během druhé poloviny minulého století proměňovala z „popisu rozmístění všeho“ přes „kvalitativně vyprázdněně prostorové struktury“ až po „územní individualizaci sociálních problémů“. Tak dramatické změny pochopitelně vyvolávají pochybnosti o významu i specifické (nezastupitelné) poznavací funkci sociální geografie. Otázka povahy, a dokonce i samotné existence (socio)geografických pravidelností je nadále nezodpovězena, takže ani eventuální snahy o explanaci procesů v geografické organizaci společnosti nemohou být úspěšné.

3. Změny tematické orientace české sociální geografie

Přestože v těžišti pozornosti tohoto příspěvku jsou aktuální proměny socio-geografického výzkumu je vhodné alespoň stručným způsobem charakterizovat formování a vývoj české sociální geografie i z dlouhodobého pohledu. To konečně odpovídá zaměření tohoto čísla Geografie–Sborníku České geografické společnosti, který je věnován stopadesátiletému výročí pražské univerzitní geografie a přinejmenším zprostředkováně i české geografie celé. Sociální geografie jako specifický obor je ovšem mladšího data. Jestliže počátek pražské, resp. české geografie je datován podle první habilitace v tomto oboru (1856) pak formování sociální geografie je nutno spojovat v podstatě až s obdobím kolem 1. světové války a v řadě ohledů až se vznikem samostatného Československa. Za zakladatele naší sociální geografie (dříve označované jako antropogeografie) je oprávněně považován Viktor Dvorský, který vynikl zejména v oblasti politické geografie, a to nejen publikacně, nýbrž i praktickou činností (Dvorský 1918, odborná účast v práci československé delegace na mírové konferenci ve Versailles aj.). Jeho prvnou významnou a rozsáhlou prací byla však komplexně koncipovaná monografie Trenty, kterou publikoval již v roce 1914 (Dvorský 1914). Jednalo se o modelovou regionální syntézu obdobného typu jako byly vzorové monografické studie představitelů francouzské školy člověka.

Nešťastný pro českou geografii byl konec 20. let minulého století, kdy umírá po automobilové nehodě náš nejvýznamnější fyzický geograf Jiří Daneš (byl i autorem důležité studie z oblasti geografie obyvatelstva – Daneš 1915–1917) a kdy v důsledku ochrnutí odchází z aktivní činnosti Viktor Dvorský. Nejvýznamnější žák Viktora Dvorského a profilující osobnost meziválečné i poválečné sociální geografie Jaromír Korčák pak v důsledku zhoršených vztahů na pražské univerzitě nedostává možnost akademického uplatnění a je zaměstnán ve Statistickém úřadu (u svého „druhého“ učitele, zakladatele české demografie, Antonína Boháče). I v tomto postavení J. Korčák publikoval řadu klíčových studií z problematiky sociální geografie. Z oblasti geografie obyvatelstva je to práce o vylidňování jižních Čech (Korčák 1929), z oblasti regionalizace je to návrh regionálního členění Československa (Korčák 1934), kde v návaznosti na práci Václava Dědiny (1927) rozvíjí koncepci pánevních a údolních koncentrací. Jako pokračovatel V. Dvorského publikuje i zásadní práci geopolitickou, v níž mimo jiné zdůrazňuje prioritní význam dlouhodobě vytvářených jádrových prostorů, koncentrací lidských aktivit (Korčák 1938). V úrovni teoretického studia formuluje originální pojednání geografických prav-

delností, které se stává východiskem až do současnosti pokračujících snah o budování teoretických základů nejen sociální geografie (Korčák 1941).

Postupující strukturace výzkumné tematiky naší sociální geografie v mezi-válečném období byla v souladu se světovými trendy, a to v prvé řadě s vůdčí geografií francouzskou. Důraz na komplexní přístupy a regionální syntézy v koncepci geografického posibilismu do značné míry omezoval a zpomaloval proces tematické specializace a potenciální dezintegrace geografie. Charakteristická byla proto i spoluúčast sociálně orientovaných geografů na integrujících projektech jakými byly zejména Atlas republiky Československé z roku 1935 nebo mnohasvazkové dílo Československé vlastivědy z let 1929–1936, jehož editorem byl V. Dědina. Obdobně platilo, že většina hlavních osobností české geografie se věnovala problematice fyzickogeografické i sociogeografické a pochopitelně i regionálně geografické. Příkladem jsou práce Julie Moschelesové, jejíž specifický přínos spočíval i v napojení na anglosaskou sféru, a to nejen geografickou. Její studie o Praze rozšířila mimo jiné i rozhled naší sídlení geografie o přístupy urbánní sociologie (Moschelesová 1937).

Druhou etapu ve vývoji naší sociální geografie přestavuje období po 2. světové válce až do roku 1989. Je to tedy etapa v podstatě totožná s komunistickou nadvládou, etapa převážně stagnačního charakteru. V porovnání s dynamickým – byť jen omezeně úspěšným – vývojem světové sociální geografie v poválečném období byly posuny v sociogeografickém výzkumu v Česku nevýznamné. Příčiny byly trojího druhu: 1. izolace české, a to zejména společensky orientované vědy od vědy světové, 2. ideologické bariéry vytvářené totalitním systémem, který potlačoval svobodu bádání a tabuizoval řadu společenských témat, 3. deformovanost samotné společenské reality v níž byla neobyčejným způsobem omezena aktivita subjektů územního vývoje (faktická likvidace územní samosprávy aj.) a zastaveny „přirozené“ rozvojové tendenze (např. metropolizace a v jejím rámci suburbanizace). Povaha většiny sociogeografických studií byla nadále tradičního typu, tj. výrazně popisná a převážně idiograficky koncipovaná. Charakteristické byly proto rozsáhlé regionální monografie (např. Häufler et al. 1960) a široce zaměřená kartografická díla (Atlas ČSSR 1966, Altas obyvatelstva ČSSR 1986). Vývoj byl později částečně ovlivněn jen pozitivistickými přístupy (podstatně více však u slovenské geografie), vliv post-pozitivistických směrů byl téměř nulový (dílčí výjimkou byla téma behaviorální geografie). Omezeně se však uplatňoval i vliv sovětské geografie mimo jiné i z důvodu „neukončitelnosti“ diskuse monistů a dualistů (viz např. Anučin 1960) nebo nevhodnosti aplikace makroregionálních konceptů v českém prostředí (územně výrobní cykly – Kolosovskij 1958). V řadě ohledů byly proto důležitější podněty vycházející z české empirické sociologie (Musil 1967, 1977), orientované na ideologicky málo zasažená téma – urbanizace, vývoj rozmístění obyvatelstva apod. Obdobně mohl být zaměřen i geografický výzkum jak základní, tak i aplikovaný – zejména ve sféře územního plánování, které do značné míry přebíralo i úlohu plánování regionálního.

Navzdory nepříznivým společenským poměrům byla však i v totalitním období dále rozpracovávána závažná téma sociální geografie. Výzkum ovšem vycházel především z předválečných tradic a specifického zaměření „albertovské“ školy Jaromíra Korčáka, který po 2. světové válce přichází na Přírodovědeckou fakultu Univerzity Karlovy. Těžiště zájmu spočívalo ve sféře obyvatelstva a osídlení, regionálních struktur a navazujících generalizujících hodnoceních. Zvláštní význam měla Korčákova široce koncipovaná syntetizující studie z geografie obyvatelstva vyúsťující do teoretických poznatků platných pro celou geografii (Korčák 1973). V teoretické oblasti vyšly pak další práce

Korčákových žáků (Hampl 1971, 1989; Hampl, Pavlík 1977 aj.). Systematicky byla studována zejména organizace osídlení a opakováně byly vypracovány sociogeografické regionalizace Česka (Hampl et al. 1978, 1987). Velká pozornost byla rovněž věnována migraci obyvatelstva, a to i v rámci rozsáhlého mezinárodního výzkumu koordinovaného ústavem IIASA v Laxenburgu (Kühnl 1982).

Zlomový rok 1989 zastihl českou sociální geografiю jednak velice oslabenou v kvantitativním a institucionálním slova smyslu a velice nepřipravenou ve smyslu kvalitativním (tradiční téma, slabé zahraniční kontakty atd.). Nepríznivé důsledky mělo dále zrušení Geografického ústavu AV ČR na počátku 90. let. Podstatnější byly však pozitivní tendenze, a to jednak dramatické zvýšení zájmu o vysokoškolské studium geografie a jednak rostoucí požadavky společenské praxe na geografický výzkum zejména ve sféře regionálního plánování, územní administrativy, řízení rozvoje velkých měst, regulace zahraniční migrace atd. Tyto příznivé skutečnosti jednoznačně dominovaly a vedly k dynamickému rozvoji sociální geografie. Významný byl nárůst počtu univerzitních pracovišť i jejich rozšiřování, stejně jako zintenzivnění výzkumné a publikační aktivity, a to stále více i v prestižních mezinárodních časopisech a nakladatelstvích. Obdobně se rozvíjel aplikovaný výzkum a zastoupení geografů v decisní sféře. Rychlosť procesu integrace české geografie do geografie světové ilustrují konečně i následující skutečnosti. Již počátkem 90. let minulého století byly realizovány rozsáhlé výzkumné projekty s Amsterdamskou univerzitou a s Londýnskou školou ekonomie a politických věd zaměřené zejména na otázku územní samosprávy, které vyústily do několika mezinárodních konferencí a následných publikací (Dostál et al., eds. 1992; Barlow et al., eds. 1994a, 1994b.). V roce 1994 vychází i soubor českých studií v jednom z čísel prestižního mezinárodního časopisu *GeoJournal* v souvislosti s pořádáním regionální konference Mezinárodní geografické unie v Praze.

Z hlediska tematické orientace sociogeografického výzkumu dochází všeobecně ke sladění s trendy ve světové geografii, a tedy k zásadním proměnám proti totalitnímu období. Za nejjednodušší je možno jednoznačně označit přesun zájmů k aktuálním společenským problémům jejichž důležitost, ale i specifickost, byla zvýrazněna samotnou post-totalitní transformací v Česku. Zjednodušeně lze tedy konstatovat posun od geografie objektů ke geografii subjektů a posun od popisu rozmístění „jevů“ k analýzám územní diferenciace „problémů“. Také v teoretické úrovni sociogeografického studia došlo k zesílení snah o dosažení rychlého přiblížení k světové geografii, a to jak v podobě zvýšené informovanosti o obecných tendencích (např. Sýkora ed. 1993), tak i v pozdějších snahách o zhodnocení teorií regionálního rozvoje (Blažek, Uhlíř 2002). Specificky orientované zůstaly i snahy o pokračování vlastních českých přístupů k řešení obecných otázek geografického poznání (např. Hampl 1998). Nicméně základní teoretické diskuse ve světové geografii a navazující proměny paradigm sociální geografie byly převážně jen „vnímány“, ale vlastní výzkumné aktivity ovlivnily jen omezeně a zprostředkovaně. Rozhodující význam pro orientaci a strukturaci výzkumných témat měly tudíž změny ve vývoji společenské reality samotné a jen omezeně a nejednoznačně změny v reflexech těchto změn ve světové geografii v důsledku alternativnosti i nedostatečné vyhraněnosti a srozumitelnosti těchto reflexí.

Do jádra výzkumných zájmů se v období transformace dostávají problémy regionálního vývoje, resp. rozvoje. Je to přirozený důsledek zásadních proměn v tendencích tohoto vývoje (zvýšená selektivnost, růst územních a sociálních nerovnováh apod.) i integrální povaha těchto proměn. Do těžiště pozornosti se

proto dostávají analýzy celkového vývoje geografické diferenciace společnosti, resp. společenských poměrů v nadnárodní (Dostál 1998), ale především v národní úrovni (viz komplexně zaměřené kolektivní studie transformačního vývoje Hampl et al. 1996, 1999, 2001, či regionální analýzy podnikatelského prostředí – Viturka a kol. 2003) nebo hodnocení možností a směrů regulativních zásahů do vývoje regionální diferenciace, zohledňujících jak problémovost prohlubování územních nerovnováh, tak i postupné přijímání pravidel regionální politiky EU (např. Blažek, Vozáb 2004). Integrální charakter společenské transformace v České republice do značné míry podmínil i tematické propojení celého geografického výzkumu. I relativně autonomní a specifická téma bezprostředně navazovala na komplexní transformační proměny. Zvýšený zájem byl věnován především vývoji v extrémních regionech. Na jedné straně to byly „úspěšné“ oblasti - zvláště Praha a pražský metropolitní areál – u kterých došlo jak k dramatickému rozvoji, tak i k nastartování – totalitním režimem zadržovaných – procesů typu suburbanizace i široce chápané metropolizace (např. Sýkora 2001). Na straně druhé to byly problematické po hraniční regiony, a dále i regiony vnitřní periferie v rámci Česka (Jeřábek et al. 2004).

Zvláštní výzkumnou pozornost přitahovala také politicky významná téma ta jako je transformace územní administrativy a financování územních samospráv, geografie voleb nebo mezinárodní migrace. V prvném případě byla zpracována řada analýz na úrovni základního i aplikovaného výzkumu (Blažek 1996, 2000; Dostál, Hampl 2004). V druhém případě to byly zejména práce T. Kosteleckého (Kostelecký 2001 aj.). Otázkám mezinárodní migrace se již dlouhodobě věnuje D. Drbohlav (např. Drbohlav 2001; Drbohlav, Čermák 1998), otázkám migrace vnitřní pak Z. Čermák (Čermák 2001). Problematika migrace je i perspektivním tématem, neboť zahraniční stěhování se stává politicky i sociálně velmi citlivou otázkou pro celou Evropskou unii a vnitřní migrace v Česku se teprve dostává do normálních poměrů v souvislosti s postupným odstraňováním deformací na bytovém trhu.

Významnou a relativně autonomní výzkumnou sférou bylo konečné studium dlouhodobých tendencí ve využití země. V průběhu zhruba dvaceti let byla shromážděna a systematicky zpracována unikátní datová základna pro více než stopadesátileté období v podrobném územním členění (přes 10 tisíc elementárních jednotek). Na základě navazujících analýz byly charakterizovány dlouhodobé vývojové tendenze a specifikovány klíčové podmíněnosti změn v různých historických etapách (Bičík et al. 2001). Tyto výzkumy byly a jsou důležité také proto, že „zachovávají“ komplexitu geografického výzkumu ve smyslu propojení fyzickogeografického a sociogeografického studia. Charakteristická je zde i návaznost na další téma sociální geografie – geografie zemědělství, venkova, rekreace a speciálně druhého bydlení (viz např. Bičík, Jančák 2002; Vágner, Fialová a kol. 2004).

V rámci stručného příspěvku nelze pochopitelně dostatečně zhodnotit současné výzkumné výsledky české sociální geografie, ať již z hlediska šíře studované problematiky, tak i z hlediska hlubší analýzy prezentovaných výsledků. Stejně tak platí, že řada zajímavých témat nebyla postižena, takže je vhodné připojit alespoň odkaz na reprezentativní publikaci zpracovanou pro 30. mezinárodní geografický kongres v r. 2004, kde jsou tato téma rovněž zahrnuta (Drbohlav et al., eds. 2004). Kritickou poznámkou je dále nezbytné věnovat i tematice v současnosti opomíjené. Především se jedná o geografii průmyslu a služeb, což ovšem souvisí i s omezenou dostupností potřebné datové základny. Navzdory zmíněné neúplnosti předchozího sledování je však

oprávněné obecné konstatování jak pozitivního posunu v tematické orientaci naší sociální geografie, tak i zásadního sblížení se světovou geografií ve způsobech zpracování výzkumných problémů. V porovnání zejména s britskou a americkou geografií sice česká geografie zaostává v teoretické oblasti, což má však i některé příznivé důsledky (méně spekulativnosti i ideologizace). Dominance empirie v geografickém výzkumu ve spojení s bezprostřední návazností na praktické problémy však na druhé straně snižuje autonomii tzv. základního výzkumu a všeobecně navozuje idiografické poznávací přístupy. Klíčové problémy, resp. bariéry rozvoje vědecké funkce geografie jsou však u naší i světové geografie v zásadě totožné: předmětová nevyhraněnost, snaha přebírat idee i téma od jiných sociálních věd, nejasné představy o povaze geografických pravidelností apod.

4. Je v sociogeografické realitě specifický rád?

Z dosavadního sledování je možno vyvzakovat dva vzájemně protichůdné závěry. Prvým je příznivé hodnocení vývoje tematické orientace sociální geografie, a to především ve smyslu závažnosti studovaných problémů. Druhým je naopak kritické konstatování nadále trvající nevyjasněnosti principiálních otázek sociální geografie jako je předmětová specifikace, existence pravidelností a následné schopnost explanace. Důsledkem této teoretické nepřipravenosti je omezená úspěšnost poznávání vybraných problémů, byť problémů důležitých. Charakteristický je totiž individualizující (idiografický) přístup ke zkoumání těchto problémů a eventuální přebírání „cizích“ explanačních konstrukcí. Problematická užitečnost tohoto dovozu ideí z jiných sociálních nebo environmentálních věd konečně vyplývá z jejich dosavadní nedokonalosti a odpovídající alternativnosti, což je pochopitelně primárně podmíněno složitostí zkoumané reality. V předmětu studia geografie, a to speciálně sociální geografie, se však zmíněné složitosti společenské i environmentální projevují v kombinované, a tedy v umocněné podobě, takže vytváření vůči realitě adekvátní teorie je obzvláště obtížné. V tomto smyslu lze také teoretické opoždění geografie v kontextu diferencovaných možností poznání reality považovat za přiměřené. Přinejmenším snahy o pokrok v teoretické oblasti jsou však nadvor těmto obtížím potřebné. V tomto duchu je zaměřena i následující diskuse, která sice nemůže vést k systematickému zpracování teoretické problematiky (sociální) geografie, která však může prostřednictvím interpretace dřívějších hodnocení „albertovské školy“ J. Korčáka navodit žádoucí přístupy k řešení některých výchozích otázek. V zájmu přehlednosti, a vzhledem k omezenému rozsahu tohoto příspěvku, jsou diskusní poznámky shrnutы do tří částí podle výše stanovených klíčových otázek.

4. 1. Co je předmětem sociální geografie?

Prvou otázkou, na kterou je nutno hledat odpověď, představuje předmětová specifikace sociální geografie, a nezbytně i předmětová specifikace „celé“ geografie. Z tradice geografického výzkumu vyplývá, že jsou sledovány všechny kvalitativní typy jevů na povrchu (nejen pevninském) Země, a to zejména z hlediska jejich rozmístění. To ovšem neznamená, že geografie zkoumá „všechno“ (a je duplicitou celé vědy), ani že zkoumá pouze „rozmístění“ (a je jakousi geometrií konkrétního). Specifická věda může a musí studovat komplex kvalitativně různorodých jevů a procesů pouze určitým, dílčím a zároveň

nezastupitelným způsobem, takže i „komplexní“ poznání je nutno chápát jako specializované poznání: geografie je v tomto smyslu vědou o vzájemných interakcích všech základních kvalitativních typů jevů, o jejich vnější koexistenci, a tedy o komplexním uspořádání prostředí. Její poznatky mají tudíž parcíální povahu (abstrakce od vnitřních podmíněností studovaných jevů) a jsou pouhou částí vědeckého poznání reality, které je (mělo by být) integrální. Je tedy nezbytné rozlišovat komplexní, jakožto poznání „pouze celkového“ (celkové nadstavby) od poznání integrálního, jakožto poznání všeestranného zahrnujícího celkové i částečné v jejich vztazích a sounáležitosti. Komplexní (abstrakce pouze celkového) je tedy jen dalším případem parcíálního, avšak případem v řadě ohledů neobyvklým, což je zdrojem nejasnosti a nejistot, které vývoj geografie provázejí. Na jedné straně je obtížné odlišovat komplexní a integrální poznávání, na straně druhé je však snadné a lákavé omezit toto poznávání na jednoduché vnější znaky „všeho“, z nichž se nabízí v prvé řadě právě prostorové rozmístění. Sledování rozmístění jevů navíc bezprostředně navozuje i popisnou povahu studia. Přesto je studium rozmístění oprávněné, avšak nikoliv jako cíl studia, nýbrž jako jeho první krok. Prostřednictvím vyhodnocení rozmístění kvalitativně různorodých jevů získáváme primární informace o jejich vzájemných podmíněnostech i interakcích. Všeobecně platí, že vyhodnocení geografických distribucí nepostačuje k vysvětlení komplexní geografické organizace, ale může vést k nalezení pravidelností v této organizaci. Z uvedených úvah je možno přinejmenším vyvozovat tyto závěry:

1. Geografie je specifickou vědou zabývající se sice celým komplexem kvalitativně různorodých jevů, avšak pouze z hlediska jejich vzájemných vnějších interakcí, tj. celkovým nadstavbovým uspořádáním prostředí.
2. Vzájemné vnější interakce různorodých jevů v prostředí nelze redukovat pouze na vztah přírody a společnosti, tento vztah však nelze vyloučit, neboť se přinejmenším zprostředkovaně projevuje v environmentálních vztazích mezi různými společenskými jevy a omezeně i mezi různými jevy přírodními. Kvalitativní různost jevů a jejich vztahů v geografickém prostředí umožňuje ovšem mnohé specializované přístupy (pouze prostorová věda, pouze sociální věda atd.), ty však představují jen dílčí, a jen omezeně autonomní, geografické obory, resp. koncepce. V tomto smyslu má své odůvodnění nejen monistická (komplexní) geografie, ale i dualisticky koncipovaná fyzická anebo sociální geografie. Jsou to však vždy jen dílčí a vzájemně se doplňující obory/přístupy, protože nezastupitelnost geografického studia spočívá primárně v poznání určitých jevů a procesů jako součástí komplexní organizace prostředí.
3. Sociální geografii je z hlediska předchozích konstatování možno definovat jako environmentální společenskou vědu, neboť její problematika leží v průniku poznávacích zájmů jak environmentálních, tak i společenských věd.

4. 2. Jaké jsou (socio)geografické pravidelnosti?

Hlubší pochopení i zdůvodnění předmětové specifikace (sociální) geografie vyžaduje zodpovězení další otázky, otázky týkající se existence a povahy geografických pravidelností. I v tomto případě je možné formulovat pozitivní odpověď, a to v dvojím slova smyslu. Za prvé lze snadno empiricky doložit opakovatelnost strukturálních znaků u geografických jednotek (např. nodální forma uspořádání u měřítkově nižších sociogeografických regionů) i opakovatelnost diferenciace těchto jednotek podle velikostně – významových

znaků v rámci integrovaných systémů vyšších řádů (viz např. pravidlo velikostního pořadí, horizontální a vertikální zonalita a zejména zobecňující hodnocení J. Korčáka 1941). Za druhé je to právě neobvyklý typ opakovatelnosti v případě velikostně – významové diferenciace geografických jednotek, který charakterizuje komplexní uspořádání prostředí, a tudíž specifikuje předmět geografie jako autonomní úroveň organizace reality (viz i závislost míry této diferenciace na úrovni komplexity podmiňujících faktorů – Hampl 1998). Protože se jedná o opakovatelnost těchto diferenciací, tak se nutně jedná jen o určitý typ diferenciace. Tento typ je možno obecně označovat jako hierarchický – ovšem při širším pojetí hierarchie: existence vnitřní polarizace (velký – malý, vyspělý – zaostalý apod.) a asymetrické rozdělení četnosti typu „mnoho minim a málo maxim“, byť při jejich plynulém snižování v uvedeném směru. Nejedná se tedy o soustavu vztahů podřízenosti a nadřízenosti v úzkém slova smyslu, avšak pouze o potenciální předpoklady formování těchto vztahů v důsledku významové nerovnocennosti prvků komplexních systémů. Hierarchické uspořádání geografických systémů vyjadřuje zároveň jak formu jejich rozdílnění, tak i formu jejich integrace. Nejedná se však o „jedinou“ hierarchii, nýbrž o celou soustavu hierarchických uspořádání rozlišených měřítkově, funkčně a vývojově (hierarchie hierarchii). Tato rozlišení opětovně vykazují pravidelnosti: viz např. závislost míry hierarchizace středisek na fázi industriálního vývoje nebo obdobná závislost v případě hierarchizace měst podle progresivity jejich funkcí. Hierarchické pravidelnosti jsou nejvýznamnějšími specifickými znaky geografických systémů, avšak nevyčerpávají celý obsah komplexní organizace. Jak již bylo uvedeno mají geografické jednotky i opakující se strukturální znaky, které jsou výrazem jejich určité druhovostní homogeneity. Právě interakce velikostní/významové hierarchie na jedné straně a strukturální homogeneity na straně druhé je širší základnou vývoje geografických systémů. Výsledným výrazem této interakce je další typ pravidelností – geografické difúzní procesy – které odpovídají diferencovanému šíření změn v rámci příslušného systému. Hierarchické organizace, vztah a vývojová spojitost rehierarchizačních a rehomogenizačních procesů i interaktivní podmíněnost procesů šíření změn nejsou pochopitelně omezeny rámcem geografického prostředí a uplatňují se ve větší či menší míře v celé realitě. Jejich rozvinutost i rozrůzněnost je však v geografické sféře nejvyšší a jejich vzájemná systémová sounáležitost je zde také nejvšeestrannější. V tomto smyslu je vhodné změnit zjednodušené definování geografie z „vědy o rozmístění“ na „vědu o diferenciaci“. Geografie by tak mohla přinejmenším poskytovat řadě dalších oborů orientaci ve spletité diferenciaci prostředí. Ve vztahu k společenskovědnímu poznání by měly diskutované poznatky o diferenciaci reality přinést navíc obrat v chápání nerovnoměrností, které jsou primárně „zákonitostmi“ a jen omezeně a jen v některých kontextech poruchou, nežádoucí nerovnováhou, či dokonce nespravedlností.

4. 3. Problémy a možnosti explanační sociogeografické reality

Přestože je oprávněné, a empiricky dostatečně ověřitelné, konstatování o existenci a specifické povaze soustavy geografických pravidelností zůstává poznání komplexní organizace nadále obtížným problémem. Tyto obtíže se koncentrovaně projevují jak v úrovni explanační, tak v úrovni prognostické, resp. aplikační v širokém slova smyslu. Příčiny uvedených problémů pochopitelně vyplývají v prvé řadě ze složitosti zkoumané reality. Geografické pravidelnosti

delnosti mají – podobně jako pravidelnosti společenské – povahu pouze přibližných, resp. rámcových určení, nejsou funkčního, nýbrž stochastického typu, a proto je také jejich „použitelnost“ pro řešení praktických problémů omezená. Totéž platí o explanačních možnostech jak geografie, tak společenských věd. Nalézání zřetelných kauzálních řetězců je v případě složitých systémů téměř nemožné, resp. může být částečně úspěšné pouze u dílčích problémů. Podstatou fungování těchto systémů jsou totiž mnohé, složité a různorodé interakce kvalitativně odlišných částí, v jejichž spolupůsobení obvykle chybí dominantní typ interakce a dominantní orientace této interakce. Je tedy vytvořen značný prostor pro náhodné změny, pro sekundární individuální variabilitu v rámci primární „pravidelné diferenciace“. V tomto smyslu je také nutno zdůrazňovat spojitost nomotetického (primárního, obecného) a idiografického (sekundárního, specifického) v poznávání geografické organizace, spojitost odpovídající posloupnosti obecné – specifické – zvláštní. Konstatované „nejistoty a nepřesnosti“ geografických a společenskovědních charakteristik reality nelze však považovat za chybne poznání, nýbrž za samotný výsledek poznání. Náhodnost a alternativnost je oprávněné považovat za immanentní vlastnosti složitých systémů, které jsou i podmínkou jejich dynamického vývoje, avšak také zvýšených rizik tohoto vývoje. Zdrojem chybneho poznávání bývá ovšem způsob „nakládání“ s uvedenými skutečnostmi. Převážně se jedná o nedocenění (deterministický strukturalismus) nebo přecenění (voluntaristické přístupy) náhodnosti ve společenské nebo environmentální realitě. Obdobně nebezpečná je i ideologizace poznávacích přístupů a zaměňování reálného za normativní. Zvláště politicky orientované vědy mají tendenci určovat co má být, resp. co je dobré a správné, aniž dostatečně poznaly co je možné. Všechny tyto problémy jsou ovšem dlouhodobě známé a diskutované, což je mimo jiné vyjádřeno i pojmovými posuny ve společenských vědách: namísto o explanači se hovoří spíše o pochopení/porozumění, namísto kauzality je zdůrazňována kontextualita atd. Navzdory všem popsaným obtížím je však možné a užitečné alespoň naznačit cesty k rozvoji explanační i aplikační úrovně sociogeografického (geografického i sociálního) studia:

1. Primární význam má hledání obecného explanačního modelu komplexní/geografické organizace, který alespoň formálně navozují schémata kritického realizmu (viz např. Sayer 1984). Rozlišení strukturální – interaktivní – jevové úrovni však pouze naznačuje co se má určit, ale bez obsahového naplnění potřebné objasnění nemůže poskytnout. Jaké jsou tedy principy a mechanizmy podmiňující (socio)geografickou organizaci. Na prvném místě je nutné stanovit struktury/principy a mechanizmy/interakce vysvětlující utváření hierarchických organizací, jakožto páteře komplexní organizace prostředí. Principy, resp. principiální vlastnosti sociogeografických struktur jsou v podstatě dvojího druhu. Na jedné straně určují nerovnoměrnost částí geografických systémů (hierarchizace systému jakožto forma diferenciace) a na straně druhé určují sounáležitost těchto částí (hierarchizace systému jakožto forma integrace). V prvním případě se jedná o kombinaci dvou zdrojů nerovnoměrnosti: vliv vnějších podmínek (především přírodních a polohových) a vliv podmínek vnitřních (např. kvalita a aktivita územních komunit). V druhém případě se jedná o vzájemnou „potřebnost“ částí, o výhodnost územní dělby práce apod. Mechanizmy formování příslušné hierarchické organizace mohou pak být v obecném vyjádření interakce determinačního, konkurenčního nebo kooperačního typu (podrobněji viz Hampl 2002). Hierarchická organizace má sice dominantní význam v uspořádání geografického prostředí, nicméně nevyčerpává jeho obsahovou bohatost.

Přinejmenším sekundární význam je nutno přisuzovat i druhovostí strukturaci sociogeografických jednotek, tj. zejména jejich územně-funkčnímu uspořádání (vysvětlující principy je zde možno spojovat právě s výhodami územní dělby práce). Syntetické zhodnocení proto podává až objasnění interakce hierarchické organizace a druhovostní strukturace sociogeografických regionů. Příkladem je proces formování nodálních regionů a jejich soustav. Ze strukturálního hlediska se jedná o opakovatelnost v podobnosti těchto regionů – u všech dochází k obdobné dělbě funkcí mezi střediskem a zázemím i k obdobnému rozvoji vnitřních, region integrujících, procesů jako je dojížďka za prací nebo za službami. Z pohledu hierarchické organizace však dochází k diferencovanému vývoji ve velikosti a významnosti středisek, v rozsahu jejich zázemí atd., a tedy i k rozdílné úspěšnosti v utváření nodálních regionů. Výsledkem je tudíž opět hierarchicky organizovaný regionální systém a asymetrické velikostně-významové rozrůznění jeho částí, byť při podobném vnitřním uspořádání (strukturu) těchto částí. Podstatná je však skutečnost, že popisovaná interakce a výsledné procesy rehierarchizace i rehomogenizace vedou k vytvoření kvalitativně nové hierarchie i druhové homogeneity regionů.

2. Předchozí poznámky je nutno považovat pouze za východiska explanačního nasměrování sociogeografického studia, které musí nadále usilovat o další postup do „hloubky“, k podstatě poznání sociogeografické reality, postup nikdy nekončící. Potřebný je však i postup do „šířky“, který by měl systematicky rozpracovávat a propojovat v současnosti již dosažitelné poznatky o pravidelnostech a jejich podmínostech. Tento postup má právě ve sféře zkoumání společnosti a prostředí výjimečný význam vzhledem k jejich složité a mnohaúrovňové diferenciaci. Je to v souladu i s všeobecným zdůrazňováním „kontextuálního způsobu“ vysvětlování společenských struktur a procesů. Jednotlivé typy společenských a environmentálních problémů jsou vysvětlitelné v různých rámcích, v různě rozsáhlých a různě kvalitativně vymezených „prostředích“. Univerzální prostředí je proto nutno strukturovat v několika dimenzích, aby mohla být tato specifická prostředí přiměřeně určena a aby byla vůbec získána orientace v jeho uspořádání. To by měl být základní úkol právě pro geografiu, která se zabývá v podstatě všemi typy diferenciace a má proto předpoklady pro jejich systémové pochopení a propojení. Na tomto místě je možno zdůraznit alespoň pět důležitých typů rozlišovacích aspektů, resp. diferenciacioních dimenzií pro výše zmíněné rozvedení studia společenských a environmentálních systémů. Zádoucí je však pojetí těchto přístupů nikoliv jako alternativ hodnocení, nýbrž jako vzájemně komplementárních hledisek sjednocených do integrálního poznávacího systému.
- a) Za prvé je vhodné zopakovat dříve charakterizované rozlišení velikostně-významové hierarchizace jednotek a jejich relativní druhovostní homogenity. Obdobně je třeba zdůraznit význam studia interaktivního spolupůsobení hierarchické/velikostní a druhovostní/strukturální organizace.
 - b) Z hlediska sociální geografie má zvláštní význam rozlišení míry komplexnosti v podmínostech jevů a procesů. Primárně se jedná o sociogeografickou diferenciaci v užším slova smyslu (rozdíly v územní intenzitě výskytu jevů a ve velikosti jednotek) a o geografickou formu socio-ekonomického rozrůznění (rozdíly ve vyspělosti a bohatosti regionů apod.). V prvném případě je úroveň komplexity podmíněností vyššího stupně, a proto i míra nerovnoměrnosti je podstatně výraznější.
 - c) Principiální význam má pochopitelně vývojová diferenciace, a to v dvojím slova smyslu. Za prvé se jedná o samotné vývojové posloupnosti, rozlišení

- vývojových etap a určení vývojové orientace změn. Za druhé se jedná o výsledky dosavadního vývoje, které jsou reprezentovány především aktuální kvalitativní (vyspělostní) diferenciaci regionů, států apod.
- d) Za klasickou geografickou rozlišovací dimenzi je oprávněné označovat řádovostní/měřítkovou diferenciaci územních celků. Tu lze mimo jiné kombinovat s diferenciací vývojovou, neboť často dochází k souladu v orientaci změn v obou těchto dimenzích. Příkladem je postupné překonávání fyzickogeografických determinací aktivitou společnosti: to se zvyšuje v čase i v závislosti na snižování měřítkového řádu regionů.
- e) Konečně se jedná o rozmanité formy funkční diferenciace: např. závislost úrovně koncentrace na progresivitě střediskových funkcí nebo odlišná vývojová proměnlivost různých společných subsystémů (ekonomický a politický oproti sociokulturnímu a zejména oproti sociogeografickému subsystému u něhož je inercie nejvyšší).
3. Alespoň stručnou poznámku je konečně nutno věnovat problematice aplikability sociogeografických poznatků. V obecné úrovni lze zdůrazňovat především koncepční využitelnost sociogeografického poznání při formování regionální politiky, resp. regionálního řízení v širokém slova smyslu. Z komplexity faktorů podmiňujících regionální vývoj vyplývá především potřeba institucionalizace adekvátních subjektů tohoto vývoje, tj. hierarchické soustavy územních samosprávných celků. Široké vymezení jejich kompetencí v obsahovém slova smyslu (koordinace problematiky sociální, ekonomické, ekologické a částečně i politické) i ve smyslu mocenském (politicky i ekonomicky) má klíčový význam, neboť územní samospráva má být v prvé řadě spoluhráčem i protihráčem až dosud dominujícího řízení společnosti rezortním způsobem. V souvislosti s formováním soustavy územní samosprávy mají značný a specificky geografický význam i otázky volby měřítkového řádu jednotek, výběru jejich středisek i vymezení jednotek, neboť z principu samořiditelnosti bezprostředně vyplývá požadavek na (sociogeografickou) organičnost územních celků. Další základní princip pro koncipování regionální politiky pak musí odrážet omezené možnosti prognózování společenského i regionálního vývoje. Ten je nejen složitý, ale i vnějšně „neuchopitelný“ v důsledku aktivity a zájmové plurality samotných subjektů/aktérů tohoto vývoje. Z toho lze vyvazovat, že důraz regionálních „plánů“ nemá být položen na stanovení cílových stavů, nýbrž na vytváření vhodných pravidel hry. Jinými slovy to znamená, že má být primárně vytvářeno příznivé prostředí pro samovývoj územních celků, resp. územních komunit. Bude ovšem vždy diskusní co je to „vhodné“ a „příznivé“. V zásadě se nabízí spojitost s „přirozenou“ vývojovou trajektorií regionální organizace, s rozvojem vývojově vyšších forem hierarchického uspořádání, tj. s rozvojem i prohlubováním vnitřní propojenosti/organičnosti a kooperativnosti/dělby funkcí územních celků. Regionální politika by měla tedy být vůči reálnému vývoji spíše „přizpůsobovací“ než „přeměňující“, a jejím cílem by mělo být odstraňování bariér v průběhu „přirozených“ procesů. Speciálním případem tohoto typu může být cílená pomoc při přechodu od divergenčních tendencí k tendencím konvergenčním ve smyslu 2. a 3. fáze Friedmannova rozvojového cyklu (Friedmann 1966), zaměřená na podporu infrastruktury v periferii, na podporu kooperace jádra a periferie i rozvoj difúzních procesů. Na rozdíl od diskutovaných koncepčních problémů bude však nadále aplikabilita sociogeografických poznatků spojena s řadou problémů. Ty vyplývají zdánlivě paradoxně z komplexity geografického po-

znání, neboť praktické úkoly jsou převážně specializovaného typu. Geografické poznání se týká skoro všeho, ale jen částečným způsobem. Specifické „čistě geografické“ praktické problémy jsou vzácností. To pochopitelně nutí geografy k problémově vymezené specializaci a k odpovídající interdisciplináritě. Takto „donucené“ zaměření je však možné hodnotit pozitivně, neboť interdisciplinární přístupy všeobecně přispívají ke kvalitě aplikovaného výzkumu. Navíc právě účast geografů může přispět k postupnému propojování koncepčních a speciálních úrovní aplikovaného výzkumu ve sféře společenské a environmentální.

5. Možnosti širšího uplatnění sociogeografického poznání: závěrečné poznámky

V celém dosavadním sledování mohly být pouze naznačeny možné směry rozvoje poznávací funkce geografie, a speciálně geografie sociální. Je zřejmé, že hlavní podmínkou vyššího rozvoje geografie je vytváření vlastního teoretického systému, a nikoliv přebírání ideí z jiných, byť více rozpracovaných věd. Je to právě tematika „diferenciace“ v širokém slova smyslu a specificky chápaná komplexita předmětu geografie, které navozují potřebný směr studia. Nejde však o potřebu poznání zaměřeného na problémovou individualizaci, nýbrž na zobecňující postižení komplexní organizace prostředí, na vypracování soustavy pravidelností v jeho diferenciaci a hlubší poznání interakcí hierarchických a druhotnostních organizací. Tyto úlohy nejsou snadné, ale v případě jejich alespoň částečného splnění by mohly přispět k výraznějšímu uplatnění geografie jak v rámci celé vědy, tak v rámci aplikovaného výzkumu. Všeobecně je možné tvrdit, že problematika diferenciace je vědou opomíjena a není dosud zkoumána jako soustava zákonitostí, jako určitý řád principiálního významu. Přitom bez poznání diferenciace a komplexity nelze nalézt v realitě ani integrální řád. Poněkud nadneseně lze tedy předpokládat, že problémy a úkoly geografie by mohly být zajímavé pro celou vědu.

Výjimečný význam by mělo mít studium komplexní organizace a diferenciace v případě environmentálních a společenských systémů, a to nejen geografických. Složitost těchto systémů odpovídá na jedné straně různorodosti podmíněností jejich organizace – v případě environmentální sféry kvalitativní různorodosti obsažených jevů, v případě společenské sféry především různorodosti zájmové – na straně druhé pak jejich volné (nízké) integritě a zvýšenému vlivu vnějšího okolí na jejich formování. U obou typů systémů je současně rozvinuta hierarchická forma uspořádání – např. měřítková diferenciace nebo soustava vztahů podřízeností/nadřízeností v rámci institucí, podniků atd. Zvláště u společenských systémů hraje hierarchická distribuce moci a zdrojů rozhodující úlohu, neboť zajišťuje jejich integritu a řízení. Zároveň je však i donucovací soustavou a zdrojem sociálního napětí. V obou případech je tedy její význam klíčový, takže otázka hierarchizace by měla spočívat v téžišti zájmů společenských věd. Tak je tomu ale jen v některých oborech – především v „makro“ politologii, resp. v geopolitice – zatímco převažující sociologický a ekonomický výzkum je orientován na strukturální vztahy a jejich vývojové změny. Studium interakcí hierarchických a strukturnálních/druhotnostních organizací není systematické, takže dochází k vzájemnému popírání platnosti generalizací obou typů. I v geografické literatuře byly reflektovány rozpory tzv. developmentalistického optimizmu (Rostow 1960

a navazující práce) a kritických postojů z hlediska analýz světového systému vycházejících z koncepce globální polarizace typu jádro-periférie (Wallerstein, 1979, v geografii např. Taylor, 1989). Spojitost obou hodnocení je však možná: všechny společnosti procházejí modernizačním procesem (strukturální rehomogenizace), avšak diferencovaně v čase i ve výsledné úspěšnosti, takže jejich významová hierarchizace je v podstatě reprodukována. Obdobou nedostatečné propojenosti uvedených typů hodnocení jsou i různé ekonomické poučky a navazující doporučení „jak dělat reformy“, které vycházejí dominantně z poznání vnitřních vztahů národních – z hlediska vyspělosti relativně homogenních – ekonomik a nerespektují reálnou hierarchii v rozvinutosti v nadnárodní úrovni. Zájmy a možnosti „silných“ a „slabých“ jsou pochopitelně rozdílné.

Uvedené příklady, navzdory jejich ilustrativní povaze, snad dostatečně dokládají značné rezervy ve studiu hierarchických organizací a jejich vztahů k druhotovním charakteristikám. Z geografického hlediska dodejme ještě další typ tematiky, a to vztah hierarchizace jednotek z hlediska velikostních a z hlediska kvalitativních/vyspělostních znaků, a to navíc v kombinaci s měřítkovou diferenciací: všeobecně lze předpokládat uvolňování asociace obou hierarchií v závislosti na zvyšování měřítkového řádu systémů právě v důsledku růstu heterogeneity ve vyspělosti jejich částí. Charakteristická je konečně absence studií systematicky pokrývající problematiku hierarchií reálných systémů – vždyť chybí i prvotní klasifikace těchto hierarchií. I to lze považovat za výzvu pro celý soubor environmentálních a společenských věd, ale především pro geografii. Podobných výzev je ovšem celá řada a mnohé z nich byly ve čtvrté části příspěvku také formulovány. To také odpovídá charakteru celého sledování, které bylo nutně zájmově ovlivněné. Když píše geograf o geografii, tak je v řadě ohledů povinen být ve svých hodnoceních nejen kritický, ale především ambiciozní a optimistický, a to zvláště v případě příspěvku do slavnostního čísla Geografie, věnovanému stopadesáti letému výročí univerzitní geografie. Je však poctivé, alespoň na závěr připojit poznámku o obtížnosti a dlouhodobosti procesu hledání odpovědí na naznačené výzvy. Překážkou tohoto procesu nepředstavuje pouze věcná složitost zkoumané reality, ale u sociální geografie i nebezpečí ideologizace poznávacích přístupů a navazující interpretace výsledků. Budoucí výzkum bude tedy stejně jako výzkum minulý vyžadovat nejen poznávací úsilí, ale i etickou zásadovost, protože primárním cílem vědy není hledání úspěchu, ale pravdy.

Literatura:

- ANUČIN, V. A. (1960): Teoretičeskoje problemy geografii. Geografgiz, Moskva, 264 s.
- Atlas Československé socialistické republiky (1966). ÚSGK, Praha.
- Atlas obyvatelstva ČSSR (1986). Geografický ústav ČSAV Brno a Federální statistický úřad Praha.
- Atlas republiky Československé (1935). ČAVU, Praha.
- BARLOW, M., DOSTÁL, P., HAMPL, M., eds. (1994 a): Territory, Society and Administration. The Czech Republic and the Industrial Region of Liberec. University of Amsterdam, Amsterdam, 230 s.
- BARLOW, M., DOSTÁL, P., HAMPL, M., eds. (1994 b): Development and Administration of Prague. University of Amsterdam, Amsterdam, 170 s.
- BHASKAR, R. (1979): The Possibility of Naturalism. A Philosophical Critique of the Contemporary Human Sciences. The Harvester Press, Brighton, 228 s.
- BIČÍK, I., JELÉČEK, L., ŠTĚPÁNEK, V. (2001): Land-Use Changes and their Social Driving Forces in Czechia in the 19th and 20th Centuries. Land Use Policy, 18, č. 1, s. 65–73.

- BIČÍK, I., JANČÁK, V. (2002): Development of agriculture and the Czech rural landscape. In: Kobayashi, K. (ed.): *Changing Regional Structure and Way of Life in Central Europe: the Case of Poland, the Czech Republic, the Slovak Republic and Hungary*. Gifu University, Gifu, s. 153–182.
- BLAŽEK, J. (1996): Financování místních rozpočtů v České republice od roku 1996: dilema mezi principem solidarity a zásluhovostí. In: M. Hampl a kol.: *Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice*. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Praha, s. 333–341.
- BLAŽEK, J. (2000): Co přinese zákon o podpoře regionálního rozvoje? Parlamentní zpravodaj, č. 3, s. 16–18.
- BLAŽEK, J., UHLÍŘ, D. (2002): Teorie regionálního rozvoje: nástin, kritika, klasifikace. Karolinum, Praha, 211 s.
- BLAŽEK, J., VOZÁB, J. (2004): The institutional and programming context of regional development in the Czech Republic: a critique. In: Drbohlav, D., Kalvoda, J., Voženílek, V. (eds.): *Czech Geography at the Dawn of the Millennium*. Czech Geographic Society, Palacky University, Olomouc, s. 255–267.
- BUNGE, W. (1962): *Theoretical Geography*. Lund Studies in Geography, Ser. C, č. 1, The Royal University of Lund, Lund, 210 s.
- CLOKE, P., PHILO, CH., SADLER, D. (1991): *Approaching Human Geography. An Introduction to Contemporary Theoretical Debates*. Chapman Publishing, London, 240 s.
- Československá vlastivěda (1929–1936). 10 svazků, editor V. Dědina, Sfinx, B. Janda, Praha.
- ČERMÁK, Z. (2001): Vývoj migrační mobility v devadesátých letech v České republice. In: Hampl, M. a kol.: *Regionální vývoj: specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie*. Univerzita Karlova, Praha, s. 87–98.
- DANEŠ, J. V. (1915–1917): Obyvatelstvo Království českého v letech 1843–1910. Národní písny věstník, 10, s. 61–66; 11, s. 102–125; 12, s. 296–318.
- DĚDINA, V. (1927): Přirozené kraje a oblasti v Československu. Sborník Čs. společnosti zeměpisné, 33, s. 21–25.
- DICKEN, P. (2004): Geographers and „globalization“: (yet) another missed boat? *Transactions of the Institute of British Geographers*, 29, č. 1, s. 5–25.
- DOSTÁL, P. (1998): Democratization, economic liberalization and transformational slump: a cross-sectional analysis of twenty-one postcommunist countries. *Environment and Planning C: Government and Policy*, 16, s. 281–306.
- DOSTÁL, P., ILLNER, M., KÁRA, J., BARLOW, M., eds. (1992): *Changing Territorial Administration in Czechoslovakia. International Viewpoints*. University of Amsterdam, Amsterdam, 215 s.
- DOSTÁL, P., HAMPL, M. (2004): Formation of regional government in the Czech Republic. In: D. Drbohlav, J. Kalvoda, V. Voženílek, eds.: *Czech Geography at the Dawn of the Millennium*. Czech Geographic Society, Palacky University, Olomouc, s. 243–254.
- DRBOHĽAV, D. (2001): Mezinárodní migrace v České republice v kontextu evropských integračních procesů. In: Hampl, M. a kol.: *Regionální vývoj: specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie*. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Praha, s. 99–126.
- DRBOHĽAV, D., ČERMÁK, Z. (1998): International migrants in Central European cities. In: Enyedi, G. ed. : *Social Change and Urban Restructuring in Central Europe*. Akadémiai Kiadó, Budapest, s. 87–107.
- DRBOHĽAV, D., KALVODA, J., VOŽENÍLEK, V. eds. (2004): *Czech Geography at the Dawn of the Millennium*. Czech Geographic Society, Palacky University, Olomouc, 428 s.
- DVORSKÝ, V. (1914): Trenta. Sborník české společnosti zeměpisné, 20, s. 27–37, 92–120.
- DVORSKÝ, V. (1918): Území českého národa. *Český čtenář*, Praha, 92 s.
- FRIEDMANN, J. (1966): *Regional Development Policy: A Case Study of Venezuela*. M. I. T. Press, Cambridge, Ma, 279 s.
- GeoJournal (1994), 32, č. 3.
- GIDDENS, A. (1984): *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Polity Press, Cambridge, 402 s.
- HAMPL, M. (1971): *Teorie komplexity a diferenciace světa*. Univerzita Karlova, Praha, 183 s.
- HAMPL, M. (1989): Hierarchie reality a studium sociálněgeografických systémů. *Rozpravy ČSAV*, řada matematických a přírodních věd, 99, sešit 1, Academia, Praha 76 s.
- HAMPL, M. (1998): Realita, společnost a geografická organizace: hledání integrálního rádu. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Praha, 110 s.

- HAMPL, M. (2002): Regionální organizace společnosti: principy a problémy studia. *Geografie*—Sborník České geografické společnosti, 107, č. 4, s. 333–348.
- HAMPL, M., PAVLÍK, Z. (1977): On the nature of demographic and geodemographic structures. *Acta Universitatis Carolinae, Geographica*, XII, č. 2, s. 3–23.
- HAMPL, M., JEŽEK, J., KUHNEL, K. (1978): Sociálněgeografická regionalizace ČSR. VÚSEI a ČSDS při ČSAV, Praha, 304 s.
- HAMPL, M., GARDAVSKÝ, V., KUHNEL, K. (1987): Regionální struktura a vývoj systému osídlení ČSR. Universita Karlova, Praha, 255 s.
- HAMPL, M. a kol. (1996): Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Praha, 395 s.
- HAMPL, M. et al. (1999): Geography of Societal Transformation in the Czech Republic. Faculty of Sciences, Charles University, Prague, 242 s.
- HAMPL, M. a kol. (2001): Regionální vývoj: specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Praha, 328 s.
- HARTSHORNE, R. (1959): Perspective on the Nature of Geography. Rand McNally, Chicago.
- HARVEY, D. (1969): Explanation in Geography. Edward Arnold, London, 521 s.
- HÄUFER, V., KORČÁK, J., KRÁL, V. (1960): Zeměpis Československa. Nakladatelství ČSAV, Praha, 667 s.
- HOLT-JENSEN, A. (1988): Geography: History and Concepts. Paul Chapman Publishing Ltd., London, 186 s.
- CHORLEY, R., J. ed. (1973): Directions in Geography Methuen, London, 331 s.
- JERÁBEK, M., DOKOUPIL, J., HAVLÍČEK, T. a kol. (2004): České pohraničí: bariéra nebo prostor zprostředkování? Academia, Praha, 296 s.
- JOHNSTON, R., J., GREGORY, D., SMITH, D., M. eds. (1994): The Dictionary of Human Geography, 3rd ed., Blackwell, Oxford, 724 s.
- KOLOSOVSKIJ, N. N. (1958): Osnovy ekonomičeskogo rajonirovanija. Gospolizdat, Moskva, 198 s.
- KORČÁK, J. (1929): Vyplidňování jižních Čech. Spolek péče o blaho venkova, Praha, 98 s.
- KORČÁK, J. (1934): Regionální členění Československa. Statistický obzor, 15, s. 416–434.
- KORČÁK, J. (1938): Geopolitické základy Československa, jeho kmenové oblasti. Orbis, Praha, 168 s.
- KORČÁK, J. (1941): Přírodní dualita statistického rozložení. Statistický obzor, 22, s. 171–222.
- KORČÁK, J. (1973): Geografie obyvatelstva ve statické syntéze. Univerzita Karlova, Praha, 147 s.
- KOSTELECKÝ, T. (2001): Vzestup nebo pád politického regionalismu? Sociologický ústav AV ČR, Working Papera, 9, Praha, 100 s.
- KUHNEL, K. (1982): Migration and Settlement: 16. Czechoslovakia. IIASA, Laxenburg, 124 s.
- MOSCHELES, J. (1937): The Demographic, Social and Economic Regions of Greater Prague. *Geographical Review*, s. 414–429.
- MUSIL, J. (1967): Sociologie soudobého města. Svoboda, Praha, 323 s.
- MUSIL J. (1977): Urbanizace v socialistických zemích. Svoboda, Praha, 363 s.
- ROSTOW, W., W. (1960): The Stages of Economic Growth. Cambridge University Press, Cambridge, Ma, 178 s.
- SAYER, A. (1984): Method in Social Science. A Realist Approach. Hutchinson, London, 313 s.
- SCHAFFER, F. K. (1953): Exceptionalism in geography: a methodological examination. *Annals of the Association of American Geographers*, 43, s. 226–249.
- SÝKORA, L. (2001): Proměny prostorové struktury Prahy v kontextu postkomunistické transformace. In: Hampl, M. a kol.: Regionální vývoj: specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Praha, s. 127–166.
- SÝKORA, L. ed. (1993): Teoretické přístupy a vybrané problémy v současné geografii. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Praha, 201 s.
- TAYLOR, P. J. (1989): Political Geography. 2. vydání, Longman Scientific and Technical, Harlow, 308 s.
- VÁGNER, J., FIALOVÁ, D. a kol. (2004): Regionální diferenciace druhého bydlení v Česku. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Praha, 286+35 s.
- VITURKA, M. a kol. (2003): Regionální vyhodnocení kvality podnikatelského prostředí v České republice. Ekonomicko-správní fakulta MU, Brno, 142 s.

S u m m a r y

HUMAN GEOGRAPHY: CHANGES IN THEMATIC ORIENTATION AND REMAINING INITIAL PROBLEMS OF STUDY

The aims of this contribution are of two kinds. The first one consists in evaluation of changes in thematic orientation of Czech human geography, mainly during the last decades, and in searching for connections between these changes and the post-war development of paradigms of world geography. The second aim is to discuss theoretical solutions of investigation of societal problems from environmental viewpoints. These are permanently unsolved questions as subject specification of human geography, existence and character of geographical regularities and related problems of explanation in geography.

During the second half of the 20th century, three basic types of fundamentally different paradigms were progressively applied in world geography. Idiographic conception was abandoned and progressively replaced by purely nomothetic conception of positivist geography which was soon replaced by a plurality of post-positivist approaches and orientations of study copying mainly sociologic alternative inquiry into societal reality and indirectly also diversification and parallel orientations of social philosophy. Geography was thus being passing from "description of all" to "reduction of all to spatial structures" and finally accepted a substantially dualistic conception, so that the contemporary human geography presents itself as a social science "only". These fundamental changes in understanding of the proper subject of study naturally arouse doubts about the cognitive function of human geography. Although unilaterally aimed critiques of subsisting uncertainties of principal problems are relatively frequent and easy, they do not bring the necessary explanation. For those reasons, this observation tried to look for constructive approaches to solving theoretical bases of human geography (especially in Part IV).

In spite of the above-mentioned conception problems, the post-war development of human geography has brought also many positive changes. If the positivist period was marked by an unprecedented development of methodical instruments, then the present post-positivist period has brought fundamental problem enrichment. It is fully justified to consider as positive the shift of interest from description via modelling to solution of problems. In addition, problem orientation contributes to an expansion of interdisciplinary cooperation as well as to an increased application importance of human geography. These positive facts can be proved also by the development of Czech human geography after 1989, when fell political barriers isolating Czech science from progressive tendencies in the modern world. Advantages of the present problem orientation of research are in addition strengthened by a specific character of post-totalitarian social transformation. Many postponed or during the socialist period taboo problems had to be solved, many fundamental changes of political and economical system had to be done quickly, many problems were only emerging (as for instance international migration or unemployment). All this influenced the thematic structure of research work. In centre of interest there were issues of regional development (starting of selective processes) both on the national level and on that of selected regions, mainly those with an extreme development (Prague metropolitan area on one side and frontier and other peripheral territory on the other side). Among other large themes, we should mention at least long-term development of land use and related issues of geography of agriculture and rural areas. Problem orientation of research and social importance of selected themes prove undoubtedly progression of the discipline. Nevertheless the lingering theoretical lack of preparation of geography manifests in ways how these problems are studied. In many regards there is only a shift from description of "distribution of facts" to description of "distribution of problems" and on the level of solution of problems procedures and explanation constructions from other human sciences are generally taken over. It seems therefore that it is vital to elucidate initial questions of (human) geographic theory which represent at the same time three levels of cognitive process aimed at the substance of the problem:

1. First, it is necessary to specify the subject of human geography and of the whole geography. Stress must be put upon external interactions of qualitatively diverse

phenomena and processes, on their complex coexistence. In this sense, human geography can be characterized as a discipline situated in the intersection of human and environmental sciences, i.e. as an environmental human science.

2. A more fundamental question is the character of geographical regularities. We must stress here the “unusual” type of repetition in geographic reality represented by regular form, not by resemblance, but by diversity of units as to their size/significance characters, see for instance size of cities, states, regions, lakes, etc. It is fundamental that the form of these diversifications is generally similar, i.e. asymmetrical and polarized by their significance: “many minima and few maxima” At the same time, geographical units are, as to their structural features, relatively homogenous – see for instance similarity of internal organization of nodal regions. Size characters are nevertheless dominant. Therefore geography should be characterized not as a science dealing with “distribution” but as a science dealing with “differentiation”.
3. The resulting differentiation of geographic systems is in general hierarchical – the hierarchy being conceived in a broader way. Explanation efforts of geographers should be thus aimed at searching for sources/principles of unevenness (differentiated external conditions, differentiated efficiency of territorial communities, etc.) and for mechanisms of formation of hierarchical organization (determination, competition and cooperation interactions in varied and evolutionary changing combinations).

(Pracoviště autora: katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK, Albertov 6, 128 43 Praha 2.)

Do redakce došlo 14. 6. 2006

ZDENĚK PAVLÍK

VÝVOJ DEMOGRAFIE V KONTEXTU POZNÁVÁNÍ OBJEKTIVNÍ REALITY

Z. Pavlík: *Development of demography in the process of cognition of objective reality.* – Geografie–Sborník ČGS, 111, 4, pp. 401–425 (2006). – The article deals with development of demography in the process of cognition of objective reality. Demography is an empirical discipline having for object human populations (people) and for subject their reproduction (renewals going on especially within these populations). The object of study of demography is common for several other disciplines dealing with people, but study of reproduction of human populations is specific for demography. Attention is paid to the process of cognition of objective reality and emergence of critical thinking, to the position of demography in the process of cognition of objective reality. A special attention is paid to the development of demography in the territory of Czechia, mainly at the Charles University in Prague.
KEY WORDS: demography – development – objective reality – Czechia – Charles University in Prague.

1. Úvod

Demografie je empirický obor, jehož objektem jsou lidské populace (lidé) a předmětem jejich reprodukce (obnova, která probíhá zejména v rámci téhoto populací). Objekt studia demografie je společný pro řadu jiných oborů, které se zabývají lidmi, ale studium reprodukce lidských populací je pro demografii specifické. Z toho také vyplývá, že samotný počet obyvatelstva je sice důležitým ukazatelem také v demografii, ale není pro určení jejího předmětu specifický. Početní velikost populace se zabývá řada autorů od nejstarších dob. Od demografie odlišujeme populační studia, jejichž předmět bychom mohli označit jako studium populačního vývoje, do kterého zahrnujeme též problematiku migrací. V úvodní kapitole si všimneme samotného procesu poznání objektivní reality, neboť jen tak můžeme posuzovat, co je vědecká pravda a co výsledek našeho uvažování (a event. spekulací).

V tomto procesu rozlišujeme ontologický a teleologický myšlenkový rád, odlišujeme objektivní a virtuální realitu. Objektivní realita je nekonečně složitá a neuchopitelná (nepochopitelná) ve svém celku. Proto je nutné specifikovat její jednotlivé části a k nim pak zároveň přistupovat z různých hledisek. Specifikace nemusí probíhat pouze horizontálně v jedné rovině, ale může být i v rovině vertikální (čím větší úsek objektivní reality je zahrnut, tím více musíme abstrahovat od detailů a zabývat se pouze koexistencí různých jevů a procesů). Vědecké obory, které objektivní realitu popisují a objasňují, označujeme jako empirické na rozdíl od oborů, které jsou formální (metodické) a které jsou ve vztahu k oborům empirickým pomocné.

Historie procesu poznávání je stejně stará jako samotná historie lidstva. Na nízké úrovni poznání bylo myšlení lidí ovlivňováno fantazií, různými mý-

ty a předsudky. Kritické myšlení je výsledkem dlouhého vývoje a je dosud velmi nedokonalé. V příspěvku jsou charakterizovány jeho etapy, spojené s významnými filosofy. Z filosofie se postupně osamostatňují jednotlivé disciplíny, zůstává v ní však metafyzika; metafyzickou problematikou se musí zabývat i empirické obory, zároveň metafyzika dala vzniknout teologii. Metafyzika jako filosofická disciplína vytváří hypotézy o nepoznaných nebo nepoznatelných skutečnostech; tyto hypotézy nejsou testovatelné a filosof nemá zábrany přiznat, že na některé otázky nezná odpověď; o pravdivosti nebo správnosti svých hypotéz je přesvědčen. Teologický přístup zná na tyto otázky odpovědi zařazené na zjevené pravdě, které je nutno věřit. Dlouho trvalo, než byla připuštěna existence dvojí pravdy.

Rozvoj poznání objektivní reality je spjat s prosazením empirismu v Anglii v 17. století. K tomuto směru označovanému jako přírodní filosofie se přihlásil i faktický zakladatel demografie John Graunt, který pro první poznavání objektivní reality (úmrtnosti) použil statistickou metodu a stal se tak zároveň spoluobjevitelem této metody, která je založena na studiu hromadných jevů. Poznané pravidelnosti byly nejprve v 18. století vysvětlovány v duchu tehdy převládající ideologie jako vůle boží, ale druhá polovina tohoto století přinesla v rámci josefínských reforem uvolnění z církevních dogmat; tehdy se plně rozvinul společenský dynamismus, který vedl k revolučním změnám ve všech oblastech, kterých se zúčastnili lidé. V průběhu 19. století se zejména rozvíjí také demografická metodologie. Současně dochází ke změnám v demografickém chování lidí v kontextu s ostatními změnami, které můžeme označit za demografickou revoluci jako součásti globální revoluce moderní doby. Demografie je ještě v této době spojována se statistikou.

K uznání demografie jako samostatného oboru dochází postupně teprve ve 20. století; v českých zemích se demografickou problematikou zabývá statistický úřad. V osobě faktického zakladatele české demografie A. Boháče dochází k velmi efektivnímu a cennému propojení demografie ve státní statistické službě a výuky demografie na univerzitní půdě; Boháč se habilituje na Ústavu antropologie a demografie založeného J. Matiegkou. Jeho pokračovatelem je J. Korčák. Demografie se přednáší na Karlově univerzitě nepřeruště od roku 1899 (kromě let, kdy byla univerzita za druhé světové války uzavřena). Samostatná katedra demografie a geodemografie byla založena na Přírodovědecké fakultě v roce 1990.

2. Poznávání objektivní reality a vznik kritického myšlení

Člověk od začátku své existence poznává okolní svět a snaží se pochopit jeho procesy, které ho obklopují a jejichž je často součástí. Tím se neliší od ostatních živých bytostí, které také poznávají okolní svět, aby v něm našli své místo a vhodný způsob chování za účelem přežití jako jedinců i jako druhu. Člověk se od ostatních živých bytostí neliší tím, že je zvědavý (to není pouze lidská vlastnost), ale snaží se skutečnosti reálného světa objasnit, klade si otázku, proč něco vzniká, jaký je smysl a účel jednotlivých jevů a procesů apod.

Jinými slovy řečeno, vytváří si model okolního světa (objektivní reality) ve své hlavě a doplňuje si ve svém myšlení, co nelze objasnit na základě pozorování; vytváří si vlastní myšlenkový svět (virtuální realitu). Dokonalost a přesnost vytvořeného modelu je závislá na schopnosti a spolehlivosti lidských smyslů. Ze zkušenosti víme, že naše smysly jsou nedokonalé a omezené.

Smyslový vjem vzniklý působením objektivní reality na smyslový orgán je základem pro vytváření modelu objektivní reality v lidském mozku. Jedná se o složitý proces konfrontace získaného vjemu s existující předcházející zkušeností, která je již v mozku uložena. V této fázi poznávání vznikají základní psychofyzické otázky o úloze psychického v přírodě nebo o vztahu mezi fyziologickými a psychickými procesy; zde vzniká dichotomie mezi poznáváním objektivní reality (jejího pravdivého obrazu) a reality virtuální, vznikající v lidském vědomí.

Vznik virtuální reality je někde v této posloupnosti: vjem – představa – pojem – slovo – soud – úsudek, a to mezi představou a pojmem. Vjem je působení objektivní reality na smyslový orgán, který si i po určité době, kdy ono působení zaniklo, dovedeme opět vybavit (představit). Svoje představy konfronтуjeme s jinými představami, které již v našem vědomí existují z dřívější zkušenosti a podobné představy vyjádříme pojmem nebo symbolem. Představy existují, kdežto pojmy jsou výsledkem našeho myšlení (Rádl 1926, s. 91 n.). Pojmy jako takové nemají reálnou existenci; nikdo nemůže vidět strom nebo člověka; musí tento pojem konkretizovat na určitý strom nebo na pana Nováka. Pojmy vytvářejí myšlenkový řád, který existuje pouze v našem vědomí, a je tedy také součástí virtuální reality. Touto problematikou se zabývá noetika. Pomineme filosofické spory o existenci objektivní reality a pravdy jako souladu našeho myšlení s objektivní realitou a ocitujeme zde známou odpověď T. G. Masaryka (1950–1937) Karlu Čapkovi, když se ho ptal, co je to pravda: „Prosím vás, co to je, tam ti ptáci v parku? Straky, pane presidente. Máte lepší oči. Nejsou to holubi? Ne, straky. Víte to bezpečně? Vím, už se na ně dívám chvíli a pozorně. Holubi lítají jinak. Tak vidíte, sám jste řekl znaky pravdy: že to víte bezpečně, protože jste se pozorně díval, a já jsem si své poznání ověřil vám. Když mérno chcete definici pravdy, řekl bych: pravda je to, co bezpečně a kriticky víme, co je skutečnost uvědomělá“ (Čapek 1937, s. 195–6).

V uvedeném příkladu jde o poznání objektivní reality na základě našeho kritického posouzení představy (vizuálního vjemu) a jeho přisouzení známému pojmu (straky). Kritickým pohledem byla shoda naší představy s objektivní realitou. Dochází v jejím rámci i k vysvětlení, proč jsou to právě straky a nikoliv holubi. Tato pravda je součástí ontologického myšlenkového řádu, kdy poznáváme skutečnost bez zamýšlení nad tím, zda existence strak v parku je užitečná nebo škodlivá, zda jsou to ptáci krásní nebo oškliví atd. Cílem daného poznání bylo jen zjištění skutečnosti a odpověď na otázku, proč něco existuje a jaké jsou event. příčiny této existence. Proto se tento myšlenkový řád nazývá jako ontologický nebo někdy také jako kauzálně–ontologický (Engliš 1947, s. 41). V ekonomii se tento přístup nazývá někdy pozitivní (Sojka, Konečný 2004, s. 13).

Na objektivní realitu se však můžeme dívat také jako na chtěnou nebo nechtěnou, užitečnou nebo škodlivou; i zde však chceme pochopit, proč je něco chtěno, jaký má splnit účel a event. jakého prostředku lze použít k jeho dosažení. Abychom však mohli takto objektivní realitu hodnotit, musíme si promyslet a vytvořit kritéria, která nejsou součástí objektivní reality, ale výsledkem našeho uvažování, soudů, usuzování atd. Vyjadřují také naše zájmy, které vyplývají z našeho vzdělání, charakteru, společenského postavení apod. Jde o zařazení těchto poznatků do teleologického myšlenkového řádu (Engliš 1947, s. 46), který je součástí virtuální reality. Na rozdíl od poznatků zařazených v ontologickém myšlenkovém řádu nejsou výpovědi v této virtuální realitě verifikovatelné souhlasem s objektivní realitou, neboť v ní neexistují; virtuální realita je pouze výsledkem našeho uvažování a myšlení, je v individu-

álních případech subjektivní, v kolektivním vyjádření ji můžeme označit za ideologii v širokém a nikoliv pejorativním smyslu. V ekonomii se tento přístup nazývá většinou normativní. „Normativní ekonomie vychází explicitně z hodnotových soudů“ (Sojka, Konečný 2004, s. 14). Karel Engliš (1880–1961) rozehnával kromě teleologického myšlenkového řádu ještě řád normologický. „Díváme-li se v ontologii na skutečnost jako prostě jsoucí, díváme-li se v teleologii na skutečnost jako někým chtěnou, díváme se v normologii jako na něco, co (pro někoho) má být“ (Engliš 1947, s. 47). Přes logické vysvětlení samostatnosti tohoto myšlenkového řádu jedná se zřejmě jen o určitý druh řádu teleologického. Přístup poslušnostního subjektu k normám (právním, morálním, příkazům lékaře nebo rodičů) nemůže zakrýt jejich účelové vytváření i když tento účel nemusí být tomu, kdo se danému postulátu má podřídit, zřejmý. Zajímá se jen o správné uplatnění normy (právní, gramatické) a o její platnosti; v těchto normologických pojmech je původní účel skryt.

Základními stavebními kameny všech myšlenkových řádů jsou pojmy a vztahy mezi nimi; po formální stránce se jimi zabývá logika. Logika se zabývá formou myšlení, aby bylo správné, avšak nikoliv obsahem jednotlivých pojmu (nikoliv jejich vztahem k objektivní realitě) a je tedy disciplínou formální. Poznání skutečnosti neobohacuje, ale pouze usporádává. Podobnou disciplínou je i matematika. V objektivní realitě můžeme pozorovat, že něčeho je mnoho a něčeho málo, něco je daleko a něco blízko. To je však vyjádření kvality. Pokud chceme tyto kvality kvantifikovat, musíme do teleologického řádu zavést číslo nebo měřítko. Kvantifikujeme buď čítáním, nebo měřením. Pojem čísla nevzniká podobně jako jiné pojmy abstrakcí z představ vystihujících skutečné jevy a procesy, ale číslo nebo měřítko je lidmi vymyšleno. Nikdo ještě neviděl a nikdy neuvidí v objektivní realitě dvojku (uvidí ji pouze jako napsaný symbol); podobně 1 m je smlovená jednotka, která v reálném světě neexistuje (její vymezení byl původně 1 m uložený u Mezinárodního úřadu pro váhy a míry v Šévres u Paříže; současná definice vymezuje tuto míru jako délku dráhy, kterou urazí světlo ve vakuu v časovém intervalu $1/299792458$ sekundy). O matematice platí totéž, co o logice; je to formální vědní disciplína, která sama o sobě o objektivní realitě nic nevypovídá; je součástí virtuální reality. Nemůže být lepší příklad než si v této souvislosti všimnout toho, co k tomu říká Albert Einstein (1879–1955): „Jedním z důvodů, proč se matematika těší zvláštní vážnosti nad všemi ostatními vědami je, že její tvrzení jsou absolutně jistá a nepopiratelná, zatímco výpovědi ostatních věd jsou do určité míry diskutovatelné a ve stálém nebezpečí být vyvráceny nově objevenými skutečnostmi. Navzdory tomu badatel v jiné oblasti vědy nemusí závidět matematikovi, protože tvrzení matematiky se týkají pouze předmětů pouhé naší představivosti a nikoliv reálné skutečnosti ... pokud se tvrzení matematiky týkají reality, nejsou jistá; a pokud jsou jistá, nevypovídají o realitě“ (Einstein 1954, s. 232–3).

Přísně vzato pouze poznání v ontologickém myšlenkovém řádu umožňuje posoudit, zda je něco pravdivého. Taková pravda je však většinou málo použitelná k praktickému použití, neboť se často týká jen dílčích a izolovaných skutečností. Chceme-li ji použít, musíme ji zasadit do širšího rámce souvislostí, kde již s ontologickým myšlenkovým řádem nevystačíme. Musíme posoudit smysl a účel takové aplikace a zejména provést syntézu jednotlivých dílčích poznatků, neboť poznávání objektivní reality je ve své podstatě analytické. A zde již záleží na naší ideologii v nejširším smyslu. Je to souhrn naší výchovy, vzdělání, zkušeností a samozřejmě také objektivního poznání, které však nemá při tomto rozhodování dominantní postavení. Vědění je sice moc, jak

prohlásil již v 16. století Francis Bacon, považovaný za otce moderního empirismu, ale zároveň nás toto poznání vede ke skromnosti. Zřetelně to vyjádřil Tomáš Garrigue Masaryk (1850–1937) ve svém podle mého názoru nejvědecktějším spise věnovaném klasifikaci vědeckých oborů: „Věda je moc člověka, ale přesvědčuje ho také o jeho bezmoci; neboť existuje toho málo, co víme, více toho, co víme neúplně, v mnohem se mylíme, a nejvíce je toho, co vůbec nevíme“ (Masaryk 2001, s. 25). Tento spis vyšel poprvé česky pod názvem Základové konkrétní logiky (1885); již další rok připravil Masaryk jeho upravené a rozšířené německé vydání, které označil skromně jako Pokus (Versuch); druhé české vydání několikrát připravoval (1900, 1902–04, 1907, 1926–31), ale již napsané stránky zůstaly bohužel pouze v rukopise.

Naše představy nemusí vycházet ze smyslových vjemů; mohou být výsledkem přemýšlení nebo přímo fantazie. Také naše smysly nás mohou klamat a jsou zdrojem chybných nebo zkreslených představ. V nejstarších dobách lidé nerozlišovali mezi tím, co sami viděli nebo co bylo jejich bezprostřední zkušeností a tím, co slyšeli vyprávět nebo co se jim zdálo. I v současné době se může stát, že lidé nerozlišují mezi tím, co skutečně zažili a o čem slyšeli. Chybí jim kritický přístup k poznavání objektivní reality, který je znakem vědeckého poznání.

S tím souvisí i vznik různých pověr a mýtů o nadpřirozených silách, o působení hvězd (astrologie), o příznivém nebo naopak nepříznivém působení různých čísel, které jsou, jak jsme si ukázali, výsledkem našeho myšlení a nemají reálnou existenci. Jsou spjaty s různými kulturami, např. v naší kultuře mají zvláštní postavení čísla 7 a 13; existuje 7 dní v týdnu, za 7 dní Bůh stvořil svět. Dlouho jsem uvažoval, proč Platón považoval za ideální počet rodin v obci právě 5 040, než jsem si všiml, že je to právě 7! V jiných kulturách existují jiná čísla, kterým se lidé vyhýbají; v Japonsku je to např. číslo 4 (vyslovuje se stejně jako smrt).

Pověry a mýty byly často převzaty do různých náboženství, někdy přímo nebo trochu upravené. Podle Tomáše Halíka (nar. 1948) má každé náboženství různé základní podoby. „Rozeznávám čtyři základní podoby náboženství: rituální, mystickou, eticko–metafyzickou a profétskou. Křesťanství vznikalo jako profétské náboženství s určitými mystickými prvky, v napětí vůči metafyzicko–etické formě farizeismu a saducejskému ritualismu“ (Halík 2004, s. 15). Právě rituální a mystické složky nejvíce oddělují náboženství od poznávání objektivní reality. Kniha Evelyn Underhillové (1875–1941), jejíž první vydání podle předmluvy autorky vyšlo roku 1911 a k jejímuž českému vydání napsal předmluvu T. Halík, se v obsáhlém spise o rozsahu 591 stran a rozdelenému do dvou částí (mystická fakta a mystická cesta) a 17 kapitol (např. mystika a teologie v první části nebo probuzení, očištěování, osvícení, kontemplace, extáze a vytržení v části druhé) zabývá duševními stavů lidí, kteří se zvláštním mimosmyslovým způsobem snaží spojit s absolutnem, v křesťanství představovaného Bohem; kniha je doplněna historickým přehledem evropské mystiky. Lze souhlasit s Halíkem, že „kniha Evelyn Underhillové poslouží jak akademickému studiu mystiky jako fenoménu kultury a hlubinných dimenzií lidské psyché, tak těm, kdo v mystice hledají odpověď, jak se přiblížit tajemství, které nikdy nepřestane fascinovat lidská srdce“ (tamtéž, s. 21).

K odlišení vědeckého přístupu k realitě od nekritického podléhání různým pověram a mýtům docházelo velmi pomalu a postupně. Počátky kritického myšlení existovaly pravděpodobně již v různých kulturách před obdobím antiky, bohužel zachované informace neumožňují udělat si o nich podrobnější

představy. Teprve z antiky se zachoval dostatek písemných pramenů. Přímý vztah ke vzniku kritického myšlení mají práce, které zanechal po sobě Aristoteles (384–322 př. Kr.). Především začal odlišovat tzv. první filosofii, zabývající se jsoucнем jako takovým, principy všeho bytí a dění, neboli metafyzikou, která se vymyká smyslovému poznání (její předmět je nadsmyslný, transcendentní), od druhé filosofie, kam zahrnul všechny ostatní obory lidského poznání. Aristoteles tyto dvě filosofie přísně neodděloval (O'Connor 1964, s. 38); ve skutečnosti je ani dnes nelze přísně oddělit, neboť metafyzické otázky jsou součástí veškerého poznání, zejména v teleologickém myšlenkovém rádu; podle čeho budeme objektivně hodnotit pojmy z oblasti virtuální reality jako např. dobro, spravedlnost nebo požadavky hospodářské a sociální politiky?

Za největší přínos Aristotela vědeckému pokroku je považováno jeho rozpracování logiky a morální filosofie – etiky, které ovlivňují další vývoj myšlení až do současné doby; v ostatních oborech jsou jeho závěry z hlediska současné úrovně poznání nedostatečné nebo přímo chybné (O'Connor 1964, s. 60); hledal v nich spíše účel a smysl jednotlivých jevů a procesů než jejich vysvětlení a objasnění. K tehdejšímu bájesloví a mýtům se ve svých pracích nevy slovoval a je obtížné si udělat představu, jak se k nim stavěl. Jeho pojetí boha bylo také úcelové; nebyl to bůh, jak ho zná pozdější křesťanství (stvořitel a Boží Prozřetelnost). Aristotelův svět nepotřeboval stvořitele a jeho bůh se nezabýval lidskými záležitostmi; připomíná Platonovy ideje a Aristoteles nevysvětlil, jak takový bůh, v podstatě neměnný a nehmotný myslitel mimo prostor a čas, vůbec funguje (O'Connor 1964 s. 55).

Aristotelova metafyzika používala pro řešení ontologických otázek vědecké (gnozeologické, logické) postupy druhé filosofie. Po vzniku křesťanství se na jejím základě vytvořila teologie (nauka o Bohu); použila všechny existující poznatky, ale zafixovala je do dogmatické podoby jako zjevené pravdy. Teologie se uplatnila ve středověku jako jeden z důležitých oborů vědy na tehdy vznikajících univerzitách a toto postavení si udržela dodnes. Při založení Univerzity Karlovy v roce 1348 byla teologická fakulta jednou z nejdůležitějších (vedle filosofické, právnické a později lékařské). Dnes má tato univerzita 3 teologické fakulty; vyloučeny z univerzity byly pouze v období komunistické totality. V rámci katolické teologické fakulty se učí řada odborných disciplín jako např. biblická teologie, církevní dějiny, apologetika, dogmatika, etika, pastorální teologie, homiletika, liturgika, poimenika, katechetika a církevní právo; jsou pojaty jako vědecké obory a používají vědeckých metod. Na římské teologické fakultě se kromě toho učí další obory, např. mariologie (dokumentace mariánských zázraků), vymýtání dábla apod.

Současně se vznikem teologie se zakládají i různé církve; jejich vznik nebyl jednoduchý. Vznik katolické církve, která je nejstarším a dosud nejvýznamnějším představitelem křesťanských církví, trval několik století, ve kterých probíhaly sváry mezi různými vykladači Kristova dědictví, mezi různými sekty. Završení tohoto procesu je připisováno Aureliu Augustinovi (354–430); jeho hledání pravdy je založeno na jejím hledání v samotném člověku, nikoliv ve vnějším světě. Poznání je schopnost lidské duše poznávat a hodnotit okolní svět, schopnost daná Bohem a lidem zprostředkována apoštoly.

V 8. století za Karla Velikého byla již církev úspěšnou organizací s velkou podporou obyvatelstva. Toho využila světská moc a došlo k vzájemné podpoře panovníka a původně pronásledované církve s výsledným prospěchem pro obě strany. Církev převzala některé veřejné funkce v oblasti vzdělání, vědy, zdravotní a charitativní péče; stát jí zato poskytl podporu a ochranu. Byla to doba

evropských králů a císařů z boží milosti (ještě poslední rakousko–uherský císař byl takto pomazán). Byla to doba označovaná v historii jako středověk, kdy úspěchy církve ve svěřených oblastech byly nesporné; to velmi posilovalo její postavení a moc; nelze se divit, že se někdy pokusila o její využití nebo přímo zneužití. Rozvoj církevního učení (scholastiky) je v této době spojován se jménem dominikánského mnicha Tomáše Akvinského (1225–1274). Scholastika dominovala vědě a podporovala zejména takové obory, které nebyly založeny na poznávání objektivní reality (logika, matematika), nedůvěřivá byla naopak k přírodovědným oborům. Neuznávala existenci dvojí pravdy; jediná pravda je ta zjevená Bohem a zprostředkována lidem božími apoštoly (vyjádřená v bibli).

3. Existence dvojí pravdy

Poznávání objektivní reality se však nezastavilo před církevními dogmaty. Církev výsledky vědeckých objevů, pokud byly v rozporu se zjevenou pravdou, označila za bludy a jejich původce i šířitele podrobila tvrdé kritice a nesmlouvavému postihu. Pokud se někdo svých bludů přidržel a nechtěl je odvolat, byl předán světské autoritě, „aby s ním bylo naloženo milosrdně a bez prolití krve“ (Neff 1948, s. 60). Na základě toho byl upálen 17. 2. 1600 mj. za propagování kopernikovské hypotézy o heliocentrické soustavě Giordano Bruno. Podle V. Neffa to byl: „nejjiskrnější představitel myšlení renesančního, lajdák, buřič a světoběžník, který dovezl zemřít jako hrdina. Duše nadšená a neklidná, ... alchymista, skvělý stylista a velký básník, filosof, který ovlivnil svými myšlenkami Galilea, Leibnize, Spinozu, Shaftesburyho, Leasinga a Schellinga“ (tamtéž).

V té době žil v Anglii lord kancléř, strážce velké pečeti, baron z Verulamu Francis Bacon (1551–1620), který se postavil proti v tehdejší vědě dominující scholastice. Ta byla založena na deduktivní metodě, což odpovídalo výkladu virtuální reality. Bacon propagoval induktivní metodu, která slavila úspěchy při poznávání objektivní reality. Zřetelně oddělil přírodní filozofii od teologie, byl proti ukvapeným generalizacím na jedné straně a proti náhodnému nepromyšlenému experimentování na straně druhé. Kladl důraz na pragmatické (účelové) poznávání přírody, které může ve výsledku umožnit nalezení přírodních zákonitostí. Významně ovlivnil tehdejší i budoucí metody poznávání objektivní reality. Byl si vědom, že člověk omezující se pouze empirickým poznáním, může být ohrožen bludy (idolum, pl. –a); rozeznává jich čtyři druhy: vyplývají z lidského neporozumění objektivní realitě, ze styku s lidmi, z různých dogmat a mýtů a z obecně přijatých předsudků (Hesle 1964, s. 144).

Vliv scholastiky na poznávání objektivní reality se zmenšoval, ale církev se lehko nevzdávala. Teologie a filosofie (zejména první filosofie v Aristotelově pojetí neboli metafyzika) jsou stále v konkurenci, neboť předmět jejich poznávání je shodný: je to transcendentno neboli to, co člověka přesahuje. Z druhé filosofie se postupně vydělují vědecké disciplíny, v každé z nich však zůstávají také metafyzické problémy, jejichž souhrn by měl představovat vědeckou filosofii. Jinými slovy: vědecká filosofie nemá být historií filosofického myšlení, neboť taková filosofie je pro poznání objektivní reality sterilní. Každý filosof by měl být specialistou v některém empirickém oboru, ve kterém by objektivními metodami řešil metafyzické otázky (vytvářením hypotéz); tyto hypotézy se nesmí stát předmětem víry a nesmí být v rozporu s poznatkům daného oboru. Teologie naopak své zjevené pravdy pokládá za neměnné a neprobíhá

o nich diskuse; jsou předmětem víry. Zde si můžeme pouze ukázat tyto skutečnosti na několika vybraných významných osobnostech.

Vědecké zkoumání etických norem je omezeno na teleologický myšlenkový řád; u těchto norem zjišťujeme jejich smysl a účel, nikoliv jejich kauzální vztahy. Takové zkoumání může být předmětem filosofie (metafyziky) nebo teologie (teologická etika zkoumá správnost etických norem). Závisí na tom, kde hledáme jejich původ. Tuto otázkou si položil Immanuel Kant (1724–1804); původ těchto norem hledá v samotném člověku: „Pro věřícího je nyní přirozené předpokládat, že boží zákony jsou pro lidi neměnné, že nic nemůže zrušit jejich požadavky. Kantův pohled na morální zákony je přesně stejný s tím důležitým rozdílem, že nehledá jejich odvození od Boha jako zákonodárce a soudce, ale jen od člověka jako racionalní bytosti. ... Pokouší se vyložit myšlenky božských zákonů bez zmiňování Boha“ (Warnock 1964, s. 308). Ve skutečnosti přiznává existenci dvojí pravdy. „Musil jsem zrušit vědění, abych udělal místo víře. ... Dvě věci naplní mysl vždy novým a vzrůstajícím obdivem a úctou, hvězdné nebe nad mnou a mravní zákon ve mně“ (Neff 1948, s. 205).

Také současník Kanta a zakladatel ekonomie Skot Adam Smith (1723–1790) se věnoval nejprve filosofii, o čemž svědčí obsah jeho prvního spisu z roku 1759, který o 17 let předcházel dílu o blahobytu národů, které mu přineslo největší slávu; zabýval se v něm morálními zákony, jejichž platnost předpokládal i v ekonomické oblasti. Není bez zajímavosti, že na etické zákony měl stejný názor jako Immanuel Kant. Mravnost lidí se zakládá na vrozeném mravním citu, což je problematika metafyzická. Ve svém nejdůležitějším spise Smith směšuje vysvětlení procesů ekonomicke reprodukce (ontologický myšlenkový řád) s jejím hodnocením a hledáním jejího účelu (teleologický myšlenkový řád), o čemž svědčí již samotný název jeho práce. To je charakteristické i pro další vývoj tohoto oboru, kdy se směšuje fungování ekonomických procesů a jejich hodnocení, velmi často bez výslovného uvedení hodnotících kritérií.

O více než dvě generace mladší zakladatel sociologie Auguste Comte (1797–1857) se nejprve vyhranil proti náboženství a rozdělil dosavadní historii lidstva na tři období: teologické neboli fiktivní, metafyzické neboli abstraktní a pozitivistické neboli vědecké (v tomto posledním stadiu lidského poznání objektivní reality není pro náboženství místo). Ve svém rozsáhlém šestisazkovém spise *Přednášky z pozitivní filosofie* (1830–1842) odmítal řešení metafyzických problémů, ale sám se jim také nevyhnul. Zásadním způsobem ovlivnil rozvoj společenských oborů a jeho klasifikace vědeckých oborů se udržela dodnes. Předjímá v ní vývojový princip, neboť jednotlivé obory řadí podle toho, aby každý zařazený obor byl zároveň výchozím oborem následujícího (nebo jak postupně jednotlivé obory dosahovaly pozitivního stadia vývoje): matematika – astronomie – fyzika – chemie – biologie – sociologie. Do sociologie, kterou považoval za dosud nejméně pozitivistickou v jeho pojetí, se pokusil zavést úspěšné metody z přírodních věd, a proto ji nejprve nazval sociální fyzikou (ale také sociální filosofií nebo politickou vědou). V druhé fázi života si uvědomil, že odmítnutím náboženství a církví zbavil společnost organizace, která zabezpečovala společenskou stabilitu a řád; založil proto nejprve pozitivistickou společnost, kterou po roce přeměnil na pozitivistickou církev (1849); měla být náboženstvím humanity s příslušnými rituály, kněžími, svátky a světci; sám je také navrhl, vymyslel složitou liturgii, složil modlitby a sestavil církevní kalendář. Předmětem jeho kultu měla být místo Boha Velká bytost (*Grand Ètre*); sám se jmenoval veleknězem (Neff 1948, s. 64–6; Diderot 2000, s. 251–2). Význam tohoto autora je příliš veliký, aby

mohl být stručně vystižen. Pochopil, že odstraněním náboženství se vytváří ve společnosti bílé místo, které může být zaplněno různými ideologiemi (náboženské sekty, politické ideologie se sociálním, národnostním nebo přímo rasistickým kontextem). Jak jsme se již zmínili výše, matematiku nelze považovat za empirickou vědu přes obecné přijetí jeho klasifikace vědeckých oborů. Z Comtovy klasifikace vychází i T. G. Masaryk (2001) a pouze ji doplňuje. Přesto má tato klasifikace jeden základní nedostatek: pouze vývojové kriterium neumožňuje zařadit do klasifikace tak starý a široký obor jako je geografie nebo novější obor ekologie.

Jiným autorem, který významně ovlivnil rozvoj poznávání objektivní reality a dostal se svými výsledky do rozporu s náboženstvím, byl současník Comta Angličan Charles Darwin (1809–1882). Sám ovšem existenci Boha nevylučoval, ale soudil, že nemá smysl o něm přemýšlet, protože nemáme možnost ho vědecky dokázat (Diderot 2000, s. 509). Název jeho hlavního spisu O vzniku druhů přírodním výběrem (1859) přímo charakterizuje jeho hlavní hypotézu, se kterou se dostal do sporu s biblickým výkladem o stvoření světa a člověka (se zjevenou pravdou). Tento spor trvá dodnes, protože jde svou podstatou o objektivně neřešitelný problém, neboť zastánci kreativistického názoru vycházejí z jiného pojetí pravdy. Trvalo dlouho, než se mohla vývojová teorie učit ve školách a nahradit náboženské pojetí. Ještě v současné době se vedou spory o znovuzavedení výuky (zatím pouze v USA) o moudrém uspořádání a řízení světa podle záměru nadpřirozené bytosti (intelligent design). Jde o pokus o znovuzavedení ideologie nahrazující Boha do výuky. Doporučuje se, aby se mohly ve školách vykládat obě uvedené hypotézy, které však nelze srovnávat; první je výsledkem poznávání objektivní reality a tím samozřejmě nehotová a má mnoho bílých míst; vyžaduje další vědecké zkoumání a doplnování; druhá je naopak výtvorem lidského myšlení; první je testovatelná a dosud neexistuje nic, co by jí vyvracelo, druhá není testovatelná a je pouze předmětem víry.

Minulé století bylo obdobím velkého pokroku ve všech vědeckých oborech; hovoří se o vědecko-technické revoluci jako součásti revoluce globální. Z množství autorů, kterým bychom se mohli věnovat, se omezíme na Maxe Webera (1864–1920) a na jeho důležitou přednášku Věda jako povolání (1918). Tato přednáška, která byla vydaná poprvé rok před jeho smrtí, posloužila Jiřímu Musilovi (nar. 1928) k napsání studie, ve které se věnuje názorům Maxe Webera v širším kontextu tehdejší společenské vědy. Studie vyšla u nás v roce 1966, což stojí za zmínu, neboť jejím hlavním motivem je objektivita poznání ve společenských vědách; tato problematika byla v minulém totalitním režimu pod přísným ideologickým dohledem a je s podivem, že studie vůbec vyšla. Podle Musila „vyzdvihoval Weber nutnost pečlivého oddělování poznání a hodnocení. Rozhodně ne proto, aby se sám vyhnul vyjádření svého etického, politického, hospodářského a sociálního přesvědčení. Právě naopak, pokládal typ vysokoškolského profesora, ... jenž zdůrazňuje věcné studium nějakého sociálního konfliktu a jenž neusiluje o to, aby sám navodil svým žákům určité řešení, nýbrž chce, aby každý posluchač předně věděl, oč vlastně jde v jednotlivých situacích, ... za eticky mnohem hodnotnější“ než výklad profesorů, „kteří z univerzitní katedry přednáší politické projevy“ (Musil 1966, s. 577). Jinými slovy nejde o skrývání vlastních názorů, ale nejprve je třeba vysvětlit objektivně danou situaci, což je ve společenských oborech obzvláště obtížné a odlišit ontologický a teleologický myšlenkový rád.

Na závěr této části se ještě vraťme k názoru na úlohu náboženství v současné společnosti, jak tuto problematiku vidí T. G. Masaryk, když říká: „Oby-

čejně se hovoří o antagonismu vědy a náboženství a v těchto obou se spatřuje přirozený protivník. Nevidím mezi vědou a náboženstvím žádný nutný antagonismus. Když se totiž ... prohlásí zbožnost – náboženství v subjektivním smyslu – za cit, který navazuje na každý světový názor, a když se pod teologií chápe světový názor, ... pak je zřejmé, že se vlastně jedná o to, zda chceme svůj život zařídit podle theologických nebo filozofických názorů. ... Zatímco teologie pokládá za hlavní zdroj poznání zjevení, důvěruje věda zkušenosti a rozumovému vysvětlení. Proto má teologie tajemství, věda hádanky a problémy; teologie je neomylná, věda uznává jen v nepatrém rozsahu evidentní věty a spokojuje se s více či méně pravděpodobnými učením“ (Masaryk 2001, s. 204); dále pak pokračuje: „Teologické názory jsou především zaměřeny na praktický způsob života, kdežto vědecké směřují v prvé řadě k teoretickému výkladu života. Proto první více než druhé přispěly ke svého času existující organizaci společnosti“ (tamtéž, s. 205).

4. Demografie v procesu poznávání objektivní reality

V roce, kdy zemřel Francis Bacon, narodil se v Anglii John Graunt (1620–1674). Při návštěvě na jedné londýnské faře zjistil, že se tam uchovávají lístky o úmrtí. Ze zvědavosti si je prohlížel a posléze se pustil do jejich třídění. Všiml si, že se na nich uvádí příčina úmrtí. Jelikož na nich nebyl uveden věk zemřelého, udělal si tabulku, kde na základě údaje o příčině smrti věk odhadl. Nejprve roztržil zemřelé na muže a ženy a zjistil, že jejich počet je přibližně stejný; z toho správně usoudil, že jich musí být i v londýnské populaci stejně. To se nevědělo, neboť na základě informace od lékařů se předpokládalo, že žen je více (jejich návštěvnost u lékařů byla častější; jako jeden z důkazů, že žen je více, se uvádělo i muslimské náboženství, připouštějící polygamii). Dále si všiml, že četnost úmrtí na jednotlivé příčiny se významně liší a došel tím k závěru, který bychom v dnešní terminologii vyjádřili, že riziko úmrtí je v jednotlivých věkových skupinách odlišné. Tímto způsobem, metodou neúplné indukce doporučovanou Baconem, zjistil Graunt některé další pravidelnosti, které nám při izolovaném pozorování jednotlivých případů zůstávají utajeny. Jedním z takových zjištění je rozdílný podíl narozených chlapců a dívek, který byl tehdy v Londýně podle něho 14:13. Jde o statistickou (stochastickou) pravidelnost, která se později potvrdila; u všech populací světa (pokud není tento poměr ovlivňován nebo zkreslován nepřesnou nebo vědomě chybnou evidencí – např. v důsledku preferencí určitého pohlaví nebo naopak jeho podceňováním nebo zatajováním) je tento poměr (index maskulinitu narozených) 106 chlapců na 100 dívek, čemuž zhruba odpovídá Grauntův odhad (107,7; tento poměr je řádově stejný). Důvod tohoto vychýlení nebyl dosud objektivně vysvětlen přes velkou snahu zejména biologů v průběhu uplynulých tří století; podle chromozómové teorie by měl být při náhodném procesu při oplodnění vajíčka tento poměr vyrovnaný; proč je úspěšnější chromozóm Y zůstává dosud záhadou. Zároveň to charakterizuje základní vlastnost tohoto přístupu při zkoumání objektivní reality: statistická metoda pouze zjišťuje (popisuje) určitou pravidelnost (její jevovou stránku), ale není schopna ji vysvětlit, resp. nalézt její kauzální vztahy.

John Graunt byl původním povoláním obchodník s galanterním zbožím; byl vzdělaným samoukem, který se přátelil s mnoha významnými vědci londýnské společnosti. Výsledky svých pozorování soustředil ve spise *Přirozená a politická pozorování...* založená na lístcích o úmrtí, který se stal předmětem spo-

ru o jeho autorství. Jedním z Grauntových přátel byl o tři roky mladší William Petty (1623–1687), který je považován za zakladatele statistiky svým spisem *Politická aritmetika*; spis byl však dokončen v rukopise až v roce 1676, tedy teprve 14 let po vydání práce Johna Graunta (1662). Používal tuto metodu indukce v jiných oblastech objektivní reality, byl profesorem na univerzitě v Oxfordu a patřil mezi zakladatele první světové vědecké Královské společnosti (1660). Byl také mnohem známější ve vědeckých kruzích, neboť jeho zájmy byly velmi široké a týkaly se přírodních i společenských problémů; svými ekonomickými názory na hodnotu, ceny a význam práce je považován za předchůdce Adama Smitha. Z toho asi vyplynul spor o autorství Grauntovy důležité práce, který se však pokládá v současnosti za vyřešený ve prospěch Graunta (Lorimer 1959, s. 126). John Graunt byl velmi skromný; v úvodu své práce ji charakterizuje jako málo významný příspěvek k přírodní filosofii Francise Bacona, založený na kupeckých počtech. Neuvědomoval si, že se vlastně stal objevitelem nové metody; uloha Pettyho mohla být přitom také důležitá (tamtéž, s. 127; F. Lorimer nazývá Graunta otcem a Pettyho kmotrem nově objevené metody). Byla zřejmě zásluha Pettyho, že Graunt byl posléze také zvolen členem Královské společnosti filosofů; Petty byl jejím předsedou.

Spolupráce několika autorů na stejně myšlence není v historii poznávání výjimečná. John Graunt však byl nesporným zakladatelem demografie. Použil totiž statistickou metodu na zkoumání úmrtnosti, což je jeden ze základních procesů demografické reprodukce. Demografie je založena na zkoumání hromadných jevů, nezábývá se jednotlivými lidmi, ale vždy jejich souborem. V demografii nemusíme složitě definovat ani soubor ani jednotku, vymezení obou je možno přijmout z obecného povědomí (v daném případě při studiu procesu úmrtnosti se jedná o člověka a úmrtí jako dva definiční znaky a jejich poohlaví, věk a příčinu úmrtí jako znaky proměnlivé). Z uvedeného vyplývá, že statistická metoda se stala základní metodou demografie, což mělo v historickém vývoji tohoto oboru pozitivní i negativní důsledky; pozitivní v tom, že statistická metoda umožnila rozvinout v demografii propracovanou metodologii, někdy se však musela bránit, aby nebyla redukována na demografickou statistiku.

Nové obory vznikají z druhé filosofie (podle Aristotela) a také demografie má podobný původ. Objevení statistiky pomohlo překonat předcházející názory, vycházející ze studia individuálních jevů a jejich příčinných vztahů; soudilo se tehdy, že mezi současným výskytem jevů stejného i různého druhu není žádný řád. Graunt ukázal, že v procesu úmrtnosti takový řád vymírání existuje; formuloval ideu úmrtnostních tabulek. Při zkoumání většího počtu jevů se objevují pravidelnosti, které nelze odvodit z jakkoliv hlubokého pozorování izolovaného jevu. Odmitání studia hromadných jevů však má racionální jádro. Srovnávání rozsahu různých souborů představuje také zjednodušení reality podobně jako každá jiná kvantifikace; početní velikost dvou populací – termín populace pro obyvatelstvo použil také jako první Francis Bacon (Hesle 1964, s. 125) – je sice důležitá informace, ale málo říká o tomto obyvatelstvu (co to je za lidi; jaká je jeho struktura věková, vzdělanostní, etnická apod.).

Demografické jevy jako je např. úmrtí nebo porod jsou vysoko individualizované jevy, každý z nich má množství různých znaků (vlastnosti, kvality), mají však zároveň něco společného: jsou to jevy relativně stejnorođé. Tato stejnorođost vyplývá z toho, že to jsou existenční projevy jedinců jednoho biologického poddruhu homo sapiens sapiens, které jsou základními událostmi demografické reprodukce. Každý z těchto jevů má přesné prostorové a časové

určení, pro jeho zařazení do souboru je však rozhodné, že je projevem (produktem) určité populace ve sledovaném časovém období. Názvem svého spisu Graunt naznačil postavení demografie na rozhraní přírodních a společenských oborů.

Grauntův spis vzbudil velký zájem mj. v důsledku možností, které zjištěné poznatky poskytovaly praktickému využití při počítání rizika úmrtí v pojistovnictví. Třicet let po vyjítí Grauntova spisu další člen Královské vědecké společnosti Edmund Halley (1656–1742), který se proslavil objevením komety, vypočítal první úmrtnostní tabulky pro období 1687–1691. Vycházel z koncepcí stacionární populace, která tehdy nebyla příliš odchylná od skutečnosti; počet úmrtí a narození ve městě Vratislavě tehdy příliš nelišil a také migrace byla zanedbatelná. Halley si byl této skutečnosti vědom, použil jednoduchých úprav a vypočítal úmrtnostní tabulky podle jednotek věku do 84 let. Výsledky jeho prací posloužily také k odmítnutí předsudků, že různé postavení hvězd ovlivňuje nepříznivě lidské osudy.

Předmětem demografie je reprodukce (přirozená obnova) lidských populací, která se skládá především ze dvou základních procesů, porodnosti a úmrtnosti, které mají svou povahu biologický základ; ostatní procesy, kterými se demografie zabývá, jsou doplňkové a mnohem více zakotvené v kultuře studovaných populací; jsou to procesy vytváření manželských svazků a jejich ukončování (sňatečnost a rozvodovost). Tyto procesy demografie pojímá v širokém kontextu demografického chování a snaží se objasnit jejich podmínky a příčiny. Při vysvětlování těchto změn se v demografii využívá výsledků jiných empirických oborů a demografie je pak často považována za interdisciplinární obor. Je proto v historii poznavání objektivní reality mnoho autorů, kteří přímo demografické procesy studují nebo se demografické problematiky dotýkají. Zde si můžeme všimnout pouze jejich úzkého výběru, který je pochopitelně subjektivní. Rozsáhlý přehled dějin populačního myšlení a populačních teorií obsahuje práce A. Šubrtové (1989).

Grauntem poznanou pravidelnost (poměr pohlaví při narození) vysvětlil v duchu tehdejší převládající ideologie Johann Petr Süßmilch (1707–1767) jako projev božského rádu (1741); podobně vykládal i jiné demografické pravidelnosti inspirován biblí. V jejím duchu také požadoval početní růst obyvatelstva, který byl v souladu s militaristickými potřebami pruského krále Fridricha Viléma II. Jen o málo mladší zakladatel klasické politické ekonomie Adam Smith zahrnul demografickou reprodukci do reprodukce ekonomické; demografickými procesy se nezabýval, ale početní růst obyvatelstva považoval za pozitivní. Na jeho ekonomické myšlenky navázal Thomas Robert Malthus (1766–1834), který v době prvotní akumulace kapitálu viděl příčiny chudoby a nezaměstnanosti v rychlém rozmnožování obyvatelstva. Ve svém spise (1798), který vzbudil velký ohlas, formalizoval poměr mezi početním růstem obyvatelstva a množstvím prostředků obživy.

Malthusův model vytvořený nad objektivní realitou a předpokládající exponenciální početní růst obyvatelstva se nepotvrzel; naopak v té době docházelo již ve Francii ke snižování úrovně porodnosti. Může mu být do určité míry omluvou, že neměl k disposici spolehlivá demografická data. V jeho době začalo docházet v tehdy rozvinutých zemích k revolučním změnám ve všech procesech, kterých se zúčastnili lidé. Relativně stabilní feudální společnost se dynamizuje. Dochází k uvolnění feudálních pout a k rozvoji individuálních schopností lidí a tím také k rozvoji individualismu. Je zavedena povinná školní docházka a dochází k rozvoji vědeckého poznání a navazujících technologií. Pokroky medicíny a zlepšení životní úrovně vedly ke snížení vysoké intenzity

úmrtnosti. Růst životní úrovně a snaha po sociálním vzestupu přispěly mimo jiné také ke snížení úrovně porodnosti. Všechny tyto procesy jsou vzájemně propojeny a můžeme je označit za globální revoluci moderní doby (Purš 1973), která se plně rozvinula v průběhu 19. století a pokračovala v nových formách ve století minulém. Tomuto přístupu je blízká také starší koncepce stadií růstu (Rostow 1960). Demografická revoluce, prvně takto označená (1934) francouzským demografem Adolphem Landrym 1874–1956), je součástí tohoto širokého procesu, bez kterého je nevysvětlitelná.

V průběhu 19. století docházelo také k řadě zpřesnění demografické metodologie i k rozšíření sběru demografických dat. Zavedení moderních principů do sčítání lidu je spojeno s belgickým sčítáním, které v roce 1846 organizoval Adolf Quetelet (1796–1874). Znám je však především hledáním rádu ve vnitřní struktuře souboru a svým hledáním „průměrného člověka“. Podle tělesné výšky se lidé velmi liší, avšak „přesto existuje mezi nimi jakýsi tajemný vztah, pro nějž můžeme každé individuum pokládat za nutnou část celku; tento celek nemůžeme smyslově vnímat, může být postižen jen očima vědy“ (Quetelet 1848, s. 255). Hledáním rádu v objektivní realitě se dotkl metafyzických otázek, uznáván je však pouze jeho přínos k rozvoji statistické metody. K jeho filosofickým názorům je však nutné se postavit také kriticky. Přecenil význam zákona náhodných příčin, jehož důsledkem je to, že se kladné a záporné odchylky od průměru vyrovňávají. Nadřazuje význam průměru (v jistém smyslu mu plní úlohu platonských idejí) nad vlastním rozložením jevů. Z toho vyplývá i jeho přecenění vývojové tendenze ke zmenšování odchylek od průměru. Vše spěje k harmonii a stacionárnímu stavu. S vývojem bude podle Queteleta docházet k větší ekonomické a sociální rovnosti lidí, budou se přibližovat v biologických znacích; neuvědomil si, že tím by vůbec skončil vývoj a nastal by klidový stav.

V průběhu 19. století vznikají základy současné demografické metodologie. V roce 1825 B. Gompertz formalizoval úmrtnostní křivku, která po úpravě provedené W. M. Makehamem (1860) je aplikovatelná na výpočet úmrtnostních tabulek. Karl Pearson (1857–1939) rozdělil křivku úmrtnosti podle věku do pěti období, což dále zpřesnilo její použití. William Farr (1807–1889) vypracoval nejstarší klasifikaci nemocí a příčin úmrtí, která je od té doby kontinuálně upravována (zpravidla každých 10 let). Na popud Queteleta sestrojil P. F. Verhulst tzv. růstovou neboli logistickou křivku (1838), kterou později znovuobjevil R. Pearl a L. s. Reed (1920). K rozvoji demografické metodologie přispěl také Wilhelm Lexis (1837–1914), známý především návrhem demografické sítě, která je důležitým nástrojem demografické analýzy. Spolu s Richardem Böckhem (1824–1907) připravil též koncepcně hrubé a čisté míry reprodukce. Vypracováním klasifikace věkových struktur je znám švédský demograf Axel Gustav Sundbärg (1857–1914).

Důležitým přínosem demografické metodologie byla konstrukce modelů stabilní populace, kterou provedl Alfred J. Lotka (1880–1949) a ukázal na její spojitost s mírami reprodukce. Konstrukci čisté míry reprodukce zdokonalil Robert René Kuczynski (1876–1947); proto se tato míra nazývá též Böckhův–Kuczynského index. Z Lotkových prací vychází zejména americká škola matematické demografie reprezentovaná Ansley J. Coalem (1917–2002), Nathanem Keyfitzem (nar. 1913) a Williamem Brassem (nar. 1921), avšak také francouzská demografická škola, která má blíže k demografické analýze; mezi její hlavní reprezentanty patří Louis Henry (1911–1991), Roland Pressat (nar. 1923) a Gullaume Wunsch (nar. 1936).

Pokračovatelem Malthuse v objasňování vztahu mezi ekonomickým a po-
pulačním vývojem byl autor populačního optima Erwin Cannan (1861–1935),

Henry Pratt Fairchild (1880–1965), Simon Kuznetz (nar. 1901), Richard A. Easterlin (nar. 1926) a Gary Stanley Becker (nar. 1930). Studium vztahu mezi ekonomickým a populačním vývojem je základem pro hledání obecnějších pravidelností populačního vývoje. Vedle již jmenovaného A. Landryho tuto skupinu autorů reprezentuje Warren S. Thompson (1887–1875), Frank W. Notestein (1902–1982), Dudley Kirk (1913–2000), již zmínovaný A. Coale a John C. Caldwell (nar. 1928). Posledně jmenovaní věnovali pozornost hypotéze demografické revoluce, označované u většiny z nich jako demografický přechod. Zvláštní postavení v této skupině autorů má francouzský demograf Alfred Sauvy (1898–1990). Z jeho četných prací je nejvýznamnější dvousvazková Obecná populační teorie (biologie a populace, ekonomie a populace; 1959), která byla přeložena mj. do angličtiny a ruštiny a dočkala se mnoha vydání. Široce překračuje poznávání demografických procesů; nazval bych ji politickou demografií, neboť se věnuje nejen poznávání objektivní reality, ale také jejímu hodnocení a populační politice.

Po druhé světové válce se demografie stává oborem zastoupeným na většině světových univerzit v rámci společenskovodních oborů. Dále se rozvíjí její metodologie a poznávání demografických procesů, ve kterých dochází k významným změnám. V zemích demograficky vyspělých (po zakončení procesu demografické revoluce) se objevují nové rysy demografického chování. Zlepšování úmrtnostních poměrů vedlo k prodloužení naděje dožítí na vysoké hodnoty, které se blíží hranicím lidského života jako biologického druhu (další výraznější zlepšení by předpokládalo nejen odstranění všech příčin úmrtí, ale ovlivnění genetické výbavy člověka). Současně však došlo v řadě zemí po dočasném poválečném „baby boomu“ ke snižování úrovně plodnosti na takové hodnoty, které nezaručují prostou reprodukci obyvatelstva. Pokračovaly podmínky, které vedly k nízké úrovni plodnosti v průběhu demografické revoluce. Některé se dále zintenzívnily, některé změnily svůj charakter a přibyly nové. Prohloubila se emancipace žen, která vedla k jejich větší účasti ve vyšším vzdělávání, k většímu zapojení do pracovního procesu a k budování profesních kariér. Dále se posílil individualismus a změnil se vztah k dětem (van de Kaa 1987). Jestliže v průběhu demografické revoluce se rodiče soustředili na vzdělání dětí a na podporu jejich sociálního vzestupu (na který již třeba sami rezignovali, byl to pádný důvod pro omezení jejich počtu), v nových podmínkách se děti staly překážkou seberealizace rodičů. Individualismus dále posílil snahu odkládat uzavírání manželství nebo vůbec jejich odmítání současně se zvyšováním počtu rozvodů již uzavřených manželství. Moderní hormonální antikoncepce s možností umělého přerušení těhotenství vedly k dalšímu posílení efektivity plánovaného rodičovství. Uvedeným změnám se dostalo pojmenování druhý demografický přechod (van de Kaa 1987) s tím, že demografická revoluce byla označena za první demografický přechod. Autorem tohoto označení byl Dirk J. van de Kaa (nar. 1933).

V zemích demograficky rozvojových došlo po druhé světové válce k postupnému nástupu demografické revoluce, a to v jiné situaci než v zemích, kde již tento proces skončil. Vzhledem k tomu, že se podařilo v první její fázi výrazně snížit úroveň úmrtnosti při zachované nebo se ještě zvyšující úrovni plodnosti (v důsledku zlepšení zdravotního stavu obyvatelstva a zejména žen), došlo v šedesátých letech minulého století k rychlému početnímu růstu obyvatelstva světa, který neměl obdobu v minulosti. Přestože demografie uměla tyto procesy vysvětlit (Landry 1934, Thompson 1949, Pavlík 1964, Kirk 1971, Coale 1973, Caldwell 1986), bylo nesporné, že některé z těchto zemí čelily závažným problémům; docházelo zde totiž k disharmonickému vývoji různých

procesů v rámci globální revoluce moderní doby. Objevilo se neomalthusiánské hnutí, které v některých zemích a na světových demografických konferencích dočasně získalo velkou pozornost. Přestože ještě v současné době je celkový přírůstek světového obyvatelstva vysoký, relativní se již snížuje a lze předpokládat, že se v tomto století sníží natolik, že kvantitativní problémy se světovým obyvatelstvem přestanou existovat. Zároveň se však objevují nové, které mají jinou povahu. V důsledku nízké úrovně porodnosti dochází zejména v evropských zemích k populačnímu úbytku; průvodním jevem jsou změny ve věkové struktuře a proces demografického stárnutí, které má dopad na penzijní systémy a na výdaje ve zdravotnictví. Zvyšování intenzity migrace a její dopad spolu s rozdílnou úrovní přirozené měny na koncentraci a rozšíření obyvatelstva vytváří geodemografické a sociální problémy.

5. Vývoj demografie na území Česka

Současník Johna Graunta Jan Amos Komenský (1592–1670) považoval početnost národa za příznivou a tím se svými názory blížil merkantilistům. Vycházel ze situace v Nizozemsku, kde hustě zalidněné oblasti s relativně vysokým populačním přírůstkem tehdy ekonomicky prosperovaly. Považoval tento ekonomický rozkvět za důsledek příznivého populačního vývoje. Vypočítává osmnáct podmínek obecného blahobytu každého národa a na první místo kladé jeho početnost. Nepovažoval však za vhodné, aby se národ mísil s cizinci; zřejmě zde reflekтуje situaci českého národa a obavy z jeho poněmčení. Zajímá se o demografické chování obyvatelstva, doporučuje uzavírání sňatků a preferuje rodinu, navrhuje i vhodný věk pro uzavírání sňatků a nelibí se mu sňatky věkově nerovných snoubenců. Neobává se přelidnění, ale připouští při rychlejším přírůstku obyvatelstva určitý tlak na prostředky obživy. V takovém případě doporučuje kolonizaci nevyužitých území, ale ta má probíhat mírovým způsobem (Maur 1971).

Celé další století před nástupem demografické revoluce se vyznačovalo vysokou úrovní plodnosti i úmrtnosti, přetravávajícím nerovnoprávným postavením ženy a přetravávajícími předsudky. Byla to doba na jedné straně Süssmilchova božského řádu, na druhé straně podporovaného osvícenství a skomírání feudalismu. Absolutismus Marie Terezie a Josefa II se pozitivně projevil v prosazení sčítání lidu (1754) a vydáním matričního patentu (1784), od kterého má demografie kompletní řadu počtu narozených, zemřelých a sňatků. Jedině absolutistická vláda mohla tehdy prosadit tak rozsáhlé akce. Ve společnosti, která se pomalu dynamizuje, zůstává však ještě dlouho pronásledování kacířů a upalování čarodějníc. Vztahy mezi pohlavími jsou podrobeny přísným náboženským pravidlům. Na druhé straně zavedení povinné školní docházky a reformy Josefa II koncem 18. století vytvářely předpoklady k hospodářskému a politickému liberalismu ve století následujícím, jak na tuto skutečnost poukázal již A. Boháč (1936, s. 10).

V průběhu 19. století se mnoho autorů zabývalo demografickou problematikou, ale většinou v souvislosti s jinými obory nebo se statistikou; umožňovala to stále větší dostupnost demografických dat. Odstranění feudálních omezení při uzavírání sňatků Josefem II vedlo také ke zvýšenému zájmu o tento proces. Joseph Anton Rieger (1742–1795) se kromě shromažďování demografických dat a jejich výklad již na konci 18. století doporučoval sestavení tabel o sňatečnosti (Subrtová 2006, s. 111). Problematikou úmrtnosti se zabýval lékař Jan Melič (1763–1817) a první úmrtnostní tabulky pro Čechy za

léta 1800–1828 sestrojil Franz Anton Stelzig (1784–1856); byl inspirován politickou aritmetikou (tamtéž, s. 112). Nad tehdejším populačním vývojem se v duchu klasické politické ekonomie zamýšlil Josef Nepomuk Muellner, který se věnoval statistickému popisu Čech i úvahám o populačním principu; populační růst viděl v závislosti na klimatu a produkci. S Malthusovým populačním zákonem polemizuje také Johann Springer (1789–1867), který odmítá v podstatě jednoduchou extrapolaci populačního vývoje; zřejmě již zaregistroval změny nejen v úrovni úmrtnosti, ale též v úrovni plodnosti (1840). Zajímavé a originální názory na populační otázky má i Jan Evangelista Purkyně (1787–1869), který v souvislosti s výkladem přírodní filosofie dějin rozeznává tři stupně ve vývoji národů (Šubrtová 2006, s. 146).

Dynamizující se společnost druhé poloviny 19. století se přestává zajímat tolik o celkový počet obyvatelstva a řada autorů soustřeďuje svůj zájem na hospodářský rozvoj. Reformy Josefa II a omezování vlivu katolické církve v otázkách uzavírání sňatků (zrušení závaznosti zásnub, převedení manželských sporů na státní soudy, rovnoprávné postavení nemanželských dětí) se prosazovaly velmi obtížně. Důležitý pro další rozvoj společnosti byl občanský zákoník z roku 1811, který kodifikoval na další století rovné právo majetkové a manželské pro všechny osoby bez rozdílu stavovské příslušnosti, národnosti a náboženského vyznání. Byly to důležité podmínky rozvoje tržního hospodářství a revolučních přeměn ve všech procesech, ve kterých se zúčastňují lidé. Součástí tohoto procesu je i demografická revoluce, která ve dvacátých letech tohoto století začíná. Z mnoha autorů této doby uvedeme alespoň Františka Ladislava Riegera (1818–1903). Ve svých názorech na populační vývoj a chudobu byl ovlivněn Malthusem. O názorech tehdejší doby na populační otázky poskytuje informaci v příslušných heslech desetidílný Riegerův naučný slovník (1860–1873). Proti názorům Malthuse se stavěli zejména představitelé dělnictva. Z ekonomů, kteří věnovali větší pozornost demografickým otázkám, je nutno jmenovat Albína Bráfa (1851–1912); zúčastnil se přípravy scítání lidu 1910 a chtěl založit společnost věnující se populačním otázkám. Nepřijímá Malthusovy zákonitosti, ale oceňuje jeho morální výzvy (Šubrtová 2006, s. 152); později se s Malthusovými názory vyrovnal Otto Schmidt (1912–1994) v práci věnované vztahu populačního a ekonomického vývoje (1939). V této době se dostává k demografické problematice také T. G. Masaryk; do své klasifikace vědeckých oborů zahrnul dodatečně také populacionistiku. Pro změny demografického chování má zásadní význam zrovnoprávnění žen, které bezvýhradně podporoval. Náboženské přesvědčení ho vedlo k podpoře rodiny, měl výhryady k rozvodům a zcela odmítal potraty a antikoncepcii (plánované rodičovství). Neviděl nebo nechtěl vidět tehdy už zřetelné trendy změn demografického chování nejen u nás, ale i v ostatních evropských zemích (Šubrtová 2006, s. 155).

Koncem 19. století se demografie v Čechách stává univerzitním oborem. Zásluhu o to má lékař a antropolog Jindřich Matiegka (1862–1943), který v roce 1897 založil na filosofické fakultě UK v rámci Zoologického ústavu kabinet antropologie; kabinet se v roce 1911 přeměnil na Ústav antropologie a demografie. Od roku 1899 sám také Základy demografie přednášel; z demografické problematiky se věnoval zejména úmrtnosti, jejíž analýza tvoří důležitou část jeho hlavního spisu (1935). V roce 1920 Ústav přešel na tehdy zřízenou Přírodovědeckou fakultu, kde od téhož roku přednášel demografii František Josef Netušil (1890–1927), aby se v roce 1923 habilitoval jako první docent demografie u nás. Vzděláním lékař si doplnil poznání zejména demografických metod u Raymonda Pearla a každý rok své přednášky vypisoval na určitou tematiku (např. demografické teorie, demografie českých zemí, demografické metody).

Po jeho předčasném úmrtí se na tomto Ústavu habilitoval v roce 1929 Antonín Boháč (1882–1950). V době své habilitace měl již za sebou rozsáhlou činnost na poli demografie. Svá studia ukončil v roce 1905 a byl uznán „způsobilým vyučování češtině a francouzštině na vyšších reálkách“ (Šubrtová 1977, s. 6). Nastoupil na reálku v Uherském Brodě, ale nepokračoval ve svých filologických studiích, ač je formálně ještě zakončil rigorosem v roce 1910 s tématem doktorské práce „Příspěvky k objasnění několika záhadných slov a tvarů“ (tamtéž, s. 9). Zaujala ho problematika národnostní, zejména poměr Čechů a Němců a všechny dostupné statistiky obyvatelstva. Ještě před svou doktorskou obhajobou publikoval články s demografickou tematikou (1909), kterými na sebe upozornil. To mu umožnilo požádat o dvouleté stipendium ke studiu statistiky a sociálních věd v zahraničí, kterého dokonale využil ke studiu statistiky, národního hospodářství, antropologie a etnologie u předních světových odborníků v Berlíně, Paříži, Vídni a Mnichově. V roce 1915 mohl přejít z Plzně do Prahy a byl přikázán na reálné gymnázium v Křemencové ulici (Šubrtová, tamtéž, s. 10). Jeho znalosti národnostní problematiky a předválečné příspěvky do časopisu *Nová Doba*, řízeného Masarykem, ho předurčily k tomu, aby se po první světové válce stal členem komise poradců delegace, vedené předsedou vlády Karlem Kramářem a ministrem zahraničí Edvardem Benešem, která se zúčastnila pařížské mírové konference. Z významných geografií byl členem této komise také Viktor Dvorský (1882–1960).

V roce 1919 přešel do tehdy zřízeného Státního úřadu statistického, kde od roku 1921 vedl jedno ze šesti oddělení – statistiku obyvatelstva. I když rakouská statistika nebyla špatná, Boháč se zasloužil o její další zdokonalení. Organizoval dvě sčítání lidu (1921 a 1930) a v roce 1925 provedl reorganizaci statistiky přirozené měny. Národnostní statistika byla tehdy velmi citlivým problémem a Boháč se snažil ji objektivně řešit (1921, 1926, 1946). Množství práce na statistickém úřadě mu nebránilo v publikační činnosti, která je velmi rozsáhlá a dotýká se všech demografických otázek v širokém společenském a hospodářském kontextu. Vynikajícím způsobem jeho život a dílo vystihla ve své práci Alena Šubrtová (nar. 1935); samotná Boháčova bibliografie publikovaných a nepublikovaných příspěvků má více než 500 položek; to mně umožňuje omezit se pouze na několik poznámek, protože ucelený výklad jeho názorů by musel být neúměrně rozsáhlý. Boháč sledoval pokles úrovně plodnosti a chápal ho v souvislosti s celkovým společenským rozvojem, jehož ohniska jsou soustředěna ve městech; proto bývá někdy jeho způsob vysvětlování tohoto poklesu charakterizováno jako teorie urbanizační; Boháč vychází ze znalosti světové demografické literatury a různé hypotézy komentuje (1914, 1932). V jiných pracích se věnoval vztahu ekonomického a populačního vývoje, kde se vyrovnal s malthusiánstvím (1934, 1936b). Významná byla jeho studie o Praze (1923). Nejsou v demografii otázky, kterým by se Boháč nevěnoval a jeho příspěvky často demografickou problematiku přesahují (migrace, sezónnost demografických jevů, otázky národnosti, pracovní trh, statistické metody aj.). Velký význam mají jeho práce souhrnné (1936a, 1946) a pak přednášky ze statistiky (vyšla pouze skripta) nebo rozsáhlé nepublikované přednášky z let jeho univerzitního působení jako např. soustava populační vědy (436 s.), biologické základy sociálních jevů (113 s.), nebezpečná místa v populaci světové (441 s.), příroda, populace a společnost (137 s.), nebo platonské studie z doby druhé světové války (800 s.). Jejich soupis podává A. Šubrtová (1977); jsou uloženy v Archivu Národního muzea.

V osobě Boháčově došlo k oboustranně výhodnému propojení státní demografické statistiky s univerzitní demografií. Na Státním úřadě statistickém

vznikla silná skupina demografů, kteří významným způsobem přispěli k poznání našeho populačního vývoje; rozvíjeli i demografické metody a podobně jako A. Boháč se zabývali nejen otázkami úmrtnosti, plodnosti, sňatečnosti, ale též problematikou národnosti, sociálních skupin, zdravotními i školskými a soudními statistikami, migrací apod. Jejich výhodou byl bezprostřední přístup k datům. Mezi ně patřil zejména František Fajfr (1892–1959), Jaromír Korčák (1895–1989), Václav Sekera (1898–1982) a po druhé světové válce Zdeněk Jureček (1914–2002), Vladimír Srb (1917–2006) a Milan Kučera (nar. 1929). J. Korčák se stal Boháčovým nástupcem na univerzitě, kde se habilitoval na Ústavu antropologie a demografie prací o plodnosti v Českých zemích (1947). Jako demograf a geograf se stal v roce 1951 vedoucím katedry ekonomické geografie; demografie přešla na tuto katedru s ním.

Problematika národnosti byla společensky velmi citlivá již za Rakousko-Uherska a po jeho rozpadu se stala neméně závažnou v novém Československu. Pro statistickou službu nebylo jednoduché zachovat objektivitu např. při sčítání lidu, do kterého je zapojeno mnoho pracovníků; šlo nejen o správné vymezení národnosti, ale i o kontrolu získaných výsledků a jejich rozbor. V této problematice byl Boháčovým nejbližším spolupracovníkem J. Korčák, který také národnostním otázkám věnoval velkou pozornost (1931, 1932, 1938, 1946). Velký význam mají také Korčákovy práce regionální a geografické povahy (1929, 1934, 1973); spojení geografického a statistického pohledu na objektivní realitu ho přivedlo k metafyzickému uchopení ontologického významu statistických struktur (1941), které dalo podnět k rozpracování tohoto přístupu v teoretických pracích Martina Hampla (nar. 1940); na rozdíl od filozofického přístupu A. Queteleta (1848) si Korčák všiml významu krajně asymetrického rozložení, které je v realitě stejně významné jako unimodální symetrické rozložení (Gaussovo); poznání existence dvou základních struktur a jejich kombinací v objektivní realitě vedlo Hampla k doplnění vývojového principu druhým neméně závažným principem komplexity (1971) a jeho uplatněním při hledání rádu v organizaci společnosti, přírody i celé objektivní reality (1989, 1998, 2005).

Až do druhé světové války bylo poznávání demografické reality spojeno zejména se statistikou službou nejen u nás, ale i jinde ve světě. Neexistovaly samostatné demografické časopisy a demografické konference (statistické konference měly demografické sekce, které mají většinou dosud). První mezinárodní demografická konference se konala v Ženevě v roce 1927 a v dalším roce byla založena Mezinárodní unie pro vědecké studium populace, která existuje dodnes a má více než 2 000 členů, kteří se zajímají o demografickou problematiku; sdružuje odborníky také z příbuzných oborů. A. Boháč byl představitelem Československa v této organizaci a založil její československý komitét. Podobné organizace mají značný význam pro komunikaci odborníků a pro podporu daného oboru v jednotlivých zemích. V té době bylo studium demografických otázek soustředěno ve Státním statistickém úřadu a na Karlově univerzitě. A. Boháč přednášel demografii nejen na přírodovědecké fakultě, ale též na fakultě filozofické. Zájem o demografické otázky se však projevoval i u dalších odborníků, z nichž některé zejména za staršího období jsem již vzpomenul. Kromě nich bych chtěl jmenovat několik dalších, např. Jana Auerhana (1880–1942), popraveného nacisty v době heydrichiády, který se zabýval demografií zahraničních Čechů a migracemi; habilitoval se z antropogeografie. Pozornost si zaslouží i práce Jiřího V. Daneše (1880–1928) věnované populačnímu vývoji různých oblastí, ekonomů Jana Kolouška (1859–1921), který se věnoval plodnosti a Josefa Grubera (1865–1925) podporujícího počet-

né obyvatelstvo jako záruku hospodářské a politické sily (Šubrtová, 1977, s. 155). Přehled hypotéz o poklesu plodnosti shromáždil ve své práci (1928) středoškolský profesor teolog Bedřich Augustin (1885–1960). Na podkladě sčítání lidu roku 1930 navrhl konstrukci úmrtnostních tabulek Jaroslav Janko (1893–1965) z Přírodovědecké fakulty UK. Do polemiky s A. Boháčem o problematiku přelidnění se dostal K. Engliš a o otázky národnosti E. Rádl. Polemiku o hypotézách snižování počtu dětí vedl i s Edvardem Benešem (1884–1948); zdůrazňoval vliv životních podmínek oproti tzv. racionalizační teorii, která zdůrazňovala především přání rodičů; Boháč dovedl své názory prosazovat, avšak obecně je obtížné určit jeden důvod, protože se vždy jedná o vzájemně propojené příčiny, které ve specifických podmínkách jednotlivých zemí mají rozdílnou váhu.

Slibný rozvoj demografického poznávání u nás byl zastaven druhou světovou válkou. Univerzitní pracoviště byla zavřena a publikování demografických studií omezeno. Po válce se demografie dostala do popředí zájmu v řadě evropských zemí a také v Československu. Ve Francii a Velké Británii vznikla bezprostředně po válce demografická pracoviště a začaly vycházet demografické časopisy: francouzská *Population* a anglické *Population Studies*; starší byl pouze italský *Genus*, založený Coradem Ginim (1884–1965). Podobná byla situace ve Spojených státech a v řadě jiných evropských zemí. Demografie se stává postupně samostatným oborem na většině společenskovědních vysokých škol. U nás bylo možno pokračovat v předválečném trendu. Brzy po válce vycházejí důležité práce A. Boháče (1946, 1947) a J. Korčáka (1947); oba také připravili učební texty z demografie. K nim se připojil začátky své rozsáhlé publikační aktivity V. Srb (1947). Po komunistickém puči se však podmínky pro rozvoj demografie velmi zhoršily. V tehdejším Sovětském svazu byla demografie redukována na demografickou statistiku; kromě toho byla některá demografická data ze sčítání lidu i běžné evidence utajována (nejen věková struktura, ale i celkový počet obyvatelstva, počet zemřelých a narozených, počet sňatků atd.). To samozřejmě zcela znemožňovalo studium demografických procesů, výpočet tabulek života i populačních prognóz. Sovětí poradci na statistickém úřadě doporučovali zrušení evidence přirozené měny a bylo zásluhou tehdejšího předsedy úřadu F. Fajfra, že k tomu nedošlo. Publikoval se pouze počet zemřelých kojenců, ale z publikovaných údajů nebylo možno vypočítat ani intenzitu kojenecké úmrtnosti.

Data však existovala a po poválečném zvýšení počtu narozených se začal od počátku padesátých let tento počet snižovat. Od roku 1956 se začala postupně uvolňovat demografická data a ukázala se klesající intenzita porodnosti. Proto byla v roce 1958 zřízena při statistickém úřadě Státní populační komise s úkolem pokusit se vysvětlit tento trend a doporučit opatření populační politiky, která by tento vývoj mohla ovlivnit. F. Fajfr se stal jejím předsedou. Komise začala provádět šetření populačního klimatu; první takové šetření však provedl již Státní úřad statistický (Srb, Kučera 1956). Statistický úřad se tak opět stal důležitým centrem demografického studia, zaměřeným zejména na demografickou metodologii a analýzu (Jureček 1965, Kučera 1982). Zároveň však na statistickém úřadě vznikaly i obecněji koncipované práce zabývající se celkovým populačním vývojem nebo i teoretickými otázkami (Srb 1965; Fajfr 1968; Srb, Kučera, Růžička 1971; Srb 1978, 2004).

Přednášky z demografie na Přírodovědecké fakultě pokračovaly bez přerušení; v roce 1964 je převzal Zdeněk Pavlík (nar. 1931), který se věnoval zejména světovému populačnímu vývoji, populačnímu klimatu a teoretickým otázkám demografie (1964, 1977, 1981, 1982, 2000). V roce 1990 vznikla ka-

tedra demografie a geodemografie, na které je možno studovat demografii ve všech třech typech studia (bakalářské, magisterské a doktorandské). Členové katedry nejen vyučují jednotlivé demografické podobory, ale věnují se demografickému výzkumu v širokém spektru oboru. Mezi nimi jmenujeme alespoň Ludmilu Fialovou (nar. 1947), která se věnuje zejména historické demografii (1991), Jitku Rychtaříkovou (nar. 1949), která se zabývá většinou demografických otázek s důrazem na demografickou analýzu a metodologii (1977, 2004); ve spolupráci s D. Hamplovou a s. Pikálkovou publikovala sociologicky zaměřenou práci (2003). Populačními prognózami se zabývá Tomáš Kučera (nar. 1958); většinu svých prací publikuje s B. Burcinem (2004); světovému populačnímu vývoji a demografii Romů se věnuje Květa Kalibová (nar. 1944). Nebylo smyslem tohoto výběru dokumentovat celou aktivitu katedry, ale pouze charakterizovat její rozsah. Celý kolektiv katedry se v letech 1964–2002 podílel na analýze populačního vývoje Česka (Pavlík, Kučera, eds. 1964–2002). Demografie se v současné době přednáší na řadě vysokých škol v Česku. Nejdéle tradici kromě Přírodovědecké fakulty UK má na Vysoké škole ekonomické, kde nejprve vznikla laboratoř demografie při katedře statistiky a v roce 1990 také katedra demografie. Založil ji Vladimír Roubíček (1930–2005), který se věnoval zejména demografické analýze a demografické metodologii (1965, 1977); v současné době v jeho činnosti pokračuje Felix Koschin (nar. 1946).

V roce 1964 byla založena Česká (původně Československá) demografická společnost, která umožňuje spolupráci různých demografických pracovišť. O její založení se zasloužil zejména F. Fajfr, který má také zásluhu na vydávání časopisu *Demografie* (od roku 1959). ČDS pořádá každý rok konference, které jsou zpravidla publikovány v časopise *Demografie*, některé z nich byly vydány v samostatných svazcích *Acta demographica* (publikace ČDS); řada konferencí byla mezinárodních. Mohli bychom jmenovat řadu dalších demografů s tím, že jejich práce přispely k demografickému poznání, avšak tato řada bude nutně neúplná. K poznání populačního vývoje v minulosti přispěly Ludmila Kárniková (1931–1965), Pavla Horská (nar. 1927) a Ludmila Nešládková (nar. 1944); problematiku plodnosti se zabýval Zdeněk Vávra (1930–1995) a zejména otázkám úmrtnosti a příčin smrti věnuje pozornost Ladislav Růžička (nar. 1921). Začínají se prosazovat absolventi a doktorandi demografie.

Závěrem tohoto přehledu o vývoji demografie v Česku bych si chtěl všimnout jejího postavení mezi ostatními úseky poznání objektivní reality a v čem je její závažnost a budoucnost. Především tvoří důležitou složku v celkovém poznávání reality a zejména společenských struktur a organizace společnosti; v tom doplňuje a stává se přímo součástí geografického poznání, které je svou podstatou komplexní. Neméně důležité je studium populačního vývoje v minulosti pro poznání historické. Výsledky demografického studia jsou důležité pro všechny empirické obory, které mají za předmět zájmu lidi; pro demografické poznání jsou naopak důležité poznatky těchto oborů. Musíme si uvědomit, že dělení poznávacího procesu do oborů je součástí teleologického myšlenkového řádu, které v objektivní realitě neexistuje. Proto také v aplikovaných oborech takové dělení reality ztrácí smysl, neboť při aplikaci jakýchkoliv poznatků jde o řešení problému; přitom ztrácí na významu, do kterého oboru jednotlivé otázky patří.

Jakým směrem by se mělo demografické poznání zaměřit do budoucnosti, je další důležitou problematikou. Mnoho historických pramenů dosud čeká na zpracování. Dosud nebyl v demografickém studiu dostatečně rozvinut kohort-

ní přístup. Přitom je patrné, že jednotlivé kohorty se liší v demografickém chování (např. sňatkové kohorty; nejdůležitějšími kohortami jsou lidské generace). V budoucnosti se budou rozvíjet biografické přístupy, zkoumání současného působení více proměnných a analýza působení po sobě se vyskytujících jevů a procesů. Společně se sociologií je studium demografie rodin a domácností. Jednou z nejdůležitějších aplikací demografického studia je výpočet populačních prognóz; jejich praktický význam je velmi široký, i když se jedná pouze o odhady, které se málokdy přesně vyplní; proto se počítají ve variantách, z nichž střední variantě se přisuzuje největší pravděpodobnost. Výsledky populačních prognóz jsou jedním z důležitých podkladů pro koncipování sociální politiky a v jejím rámci politiky populační a migrační; důsledky demografického stárnutí vyplývající z prognóz jsou podkladem pro různé koncepce pensijních systémů. Podobně jako každý empirický obor, také demografie má své filosofické (metafyzické) otázky, které by neměla opomíjet.

Literatura:

- AUGUSTIN, B. (1928): Pokles natality u kulturních národů. Praha, 328 s.
- ČAPEK, K. (1937): Hovory s T. G. Masarykem. Fr. Borový, Čin, Praha, 351 s.
- BECKER, G. s. (1981): A Treatise on the Family. Harvard University Press, XXII + 288 s.
- BOHÁČ, A. (1909): Přirozená měna obyvatel na Moravě a ve Slezsku. Národopisný věstník čsl., IV, s. 104–122, 145–162.
- BOHÁČ, A. (1914): Ubývání plodnosti v Čechách a na Moravě. Národopisný věstník československý, IX, č. 1 a 2.
- BOHÁČ, A. (1921): Národnost či jazyk? Československý statistický věstník, 1, s. 40–58.
- BOHÁČ, A. (1923): Hlavní město Praha. SÚS, Praha.
- BOHÁČ, A. (1926): Národnostní mapa republiky Československé. Národopisná společnost, Praha.
- BOHÁČ, A. (1932): Cyklická teorie populační. Statistický obzor 13, 1, s. 30–44.
- BOHÁČ, A. (1933): Problém vědeckého kartogramu. Sborník II. sjezdu čs. geografů, Bratislava.
- BOHÁČ, A. (1934): Paradox přelidnění. Statistický obzor 15, s. 1–3 a 26–34.
- BOHÁČ, A. (1936a): Obyvatelstvo v Československé republice. Československá vlastivěda II, Národopis, s. 1–96.
- BOHÁČ, A. (1936b): Populační problém se zřetelem k příštímu vývoji hospodářskému. Sbírka přednášek ČSN XVIII, Praha, s. 1–17.
- BOHÁČ, A. (1941): Kvantita a populační problém v platonské filosofii. Statistický obzor, 22, č. 1–2 a 3–4, s. 1–22 a 117–140.
- BOHÁČ, A. (1946): Národní stát a světový mír. Melantrich, Praha, 93 s.
- BOHÁČ, A. (1947): Pojetí národa v dnešní době. Sociologie a sociální problémy, 7, č. 1, s. 13–27.
- BRASS, W. (1958): Distribution of Births in Human Populations. Population Studies, 12, s. 51–72.
- BURCIN, B., KUČERA, T. (2004): Nová kmenová prognóza populačního vývoje České republiky (2003–2065). Demografie, 46, s. 100–111.
- CALDWELL, J. C. (1976): A Restatement of Demographic Transition Theory, Population and Development Review, 3–4, s. 321–326.
- COALE, A. J. (1973): The Demographic Transition. IUSSP International Population Conference, Proceedings I, s. 53–71.
- DIDEROT – velká všeobecná encyklopédie (2000): 3. sv., Diderot, Praha, 620 s.
- EINSTEIN, A. (1954): Ideas and Opinions. Bonanza Books, New York, 377 s.
- ENGLIŠ, K. (1947): Malá logika. Melantrich Praha, 511 s.
- FAJFR, F. (1968): Demografie v klasifikaci společenských věd. Statistika a demografie VIII, Academia, Praha, s. 7–20.
- FIALOVÁ L. (1991): Změny ve vývoji plodnosti v českých zemích za demografické revoluce. Historická demografie 15, s. 143–189.
- GRAUNT, J. (1662): Natural and Political Observations ...Made upon the Bills of Mortality. London; 5.vydání editované W. Pettym bylo publikované Královskou společností v Londýně v roce 1776.

- HAMPL, M (1971): Teorie komplexity a diferenciace světa. UK, Praha, 183 s.
- HAMPL, M (1989): Hierarchie reality a studium sociálněgeografických systémů. Rozpravy ČSAV, řada matematických a přírodních věd, 99, č. 1, Academia, Praha, 70 s.
- HAMPL, M (1998): Realita, společnost a geografická organizace: hledání integrálního rádu. PřF UK, Praha, 110 s.
- HAMPL, M (2005): Geografická organizace společnosti v České republice: transformační procesy a jejich obecný kontext. KSGRR, PřF UK, Praha, 147 s. + 1 map. příl.
- HAMPL, M., PAVLÍK, Z. (1978): Ontologický smysl poznávání statistických struktur. Statistická revue, 6, VÚSEI při FSÚ, Praha, s. 63–82.
- HALÍK, T. (2004): Předmluva. In: E. Underhill: Mystika. Nákl. Dubbuj, s. 7–21.
- HAMPLOVÁ, D., RYCHTARIKOVÁ, J. PIKÁLKOVÁ, S. (2003): České ženy: vzdělání, partnerství, reprodukce a rodina. Sociologický ústav AV ČR, Praha, 108 s.
- HENRY, L. (1972): Démographie – analyse et modèles. Larousse, Paris, 341 s.
- HESLE, M. B. (1964): Francis Bacon. In: D. J. O'Connor (ed.): A Critical History of Western Philosophy. The Free Press, New York, s. 141–152.
- HORSKÁ, P. (1972): Historický vývoj plodnosti v českých zemích. Historická demografie, 6, s. 3–39.
- HORSKÁ, P., KUČERA, M., MAUR, E., STLOUKAL, M. (1990): Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy. Panorama, Praha, 469 s.
- JANKO, J. (1931): Konstrukce úmrtnostních tabulek na podkladě sčítání lidu. Statistický obzor, 12, s. 129–140.
- JUREČEK, Z. (1965): Pořadí manželství a plodnost. Demografie, 7, s. 198–210.
- KALIBOVÁ, K. (1997): Demografie Romů v České republice. Demografie, 39, č. 1, s. 27–32.
- KÁRNÍKOVÁ, L. (1965): Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754–1914. NČSAV, Praha, 402 s.
- KEYFITZ, N. (1968): Introduction to the mathematics of population. Addison-Wesley, Massachusetts, 450 s.
- KIRK, D. (1971): A New Demographic Transition? V: Rapid Population Growth II, National Academy of Science, Washington, s. 123–147.
- KORČÁK, J. (1929): Vyplňování jižních Čech. Spolek péče o blaho venkova, Praha, 98 s.
- KORČÁK, J. (1931, 1932): Příspěvek k teorii národnosti. Sociální problémy, 1, s. 167–184; 2, s. 142–145.
- KORČÁK, J. (1934): Regionální členění Československa. Statistický obzor, 15, s. 416–434.
- KORČÁK, J. (1938): Geopolitické základy Československa. Orbis Praha, 171 s.
- KORČÁK, J. (1941): Přírodní dualita statistického rozložení. Statistický obzor 22, s. 171–222.
- KORČÁK, J. (1946): Území a populace v teorii národa. Sociologie a sociální problémy, s. 1–15.
- KORČÁK, J. (1947): Současný vzestup plodnosti v českých zemích. Statistický obzor, 27, zvláštní otisk, s. 121–296.
- KORČÁK, J. (1973): Geografie obyvatelstva ve statistické syntéze. UK Praha, 147 s.
- KUČERA, M. (1982): Sčítání lidu, domů a bytů 1980 – ČSR. ČSÚ, Praha, 303 s.
- KUČERA, M. (1994): Populace České republiky 1918–1991. Acta demographica XII, ČDS.
- LORIMER, F. (1959, 6. vyd. 1972): The Development of Demography. In: P. M. Hauser, O. D. Duncan (eds): The Study of Population. The University of Chicago Press, Chicago, 864 s., s. 124–179.
- MACDONALD, P. (2004): Možnosti státní politiky k udržení plodnosti. Demografie, 46, č. 1, s. 1–21.
- MALTHUS, T. R. (1798): An essay on the principle of population. London; 7.vyd. 1872, 551 s.
- MASARYK, T. G. (2001): Pokus o konkrétní logiku. Překlad z něm. vydání Versuch der konkreten Logik, 1887. Ústav T. G. Masaryka, Praha, 261 s.
- MATIEGKA, J. (1935): Filosofie somaticko-anthrologická. Praha, 281 s.
- MAUR, E. (1971): Jan Amos Komenský o populačních problémech. Demografie, 13, č. 1, s. 1–10.
- MUSIL, J. (1966): Názory Maxe Webera na funkci vědy ve společnosti. Sociologický časopis, 4, s. 573–587.
- NEFF, V. (1948): Filosofický slovník pro samouky neboli Antigorgias. Družstevní práce, Praha, 520 s.
- NESLÁDKOVÁ, L. (2003): Reprodukce kulturně odlišných skupin obyvatelstva jižní Moravy v novověku na příkladu křesťanů a židů. Acta demographica, XIV, ČDS, 256 s.
- O'CÖNNOR, D. J. (1964): Aristotle. In: D. J. O'Connor (ed.): A Critical History of Western Philosophy. The Free Press, New York, s. 36–61.

- PAVLÍK, Z. (1964): Nástin populačního vývoje světa. NČSAV, Praha, 307 s.
- PAVLÍK, Z. (1977): Šetření populačního klimatu. Universita Karlova, Praha, 298 s.
- PAVLÍK, Z. (1980): The Scientific Work of Professor Jaromír Korčák. AUC – Geographica XV, Supplementum, s. 11–25.
- PAVLÍK, Z. (1981): Zákonitosti vývoje demografických systémů, AUC – Geographica, XVI, č. 1, s. 3–31.
- PAVLÍK, Z. (1982): Rewolucja demograficzna jako ogólna pravidłowość rozwoju ludności. SGPiS, Warszawa, 268 s.
- PAVLÍK, Z., ed. (2000): Position of Demography Among Other Disciplines. Faculty of Science, Charles University, 116 s. (s. 3–18).
- PAVLÍK, Z., HAMPL, M. (1975): Differentiation of Demographic Systéme According to Development and Rang with a Special Regard to the Third World, ECPS, The Hague.
- PAVLÍK, Z., KUČERA, M., eds. (1994–2002): Populační vývoj v České republice (roční publikace; 1996, 1999 a 2002 též v anglické verzi), Přírodovědecká fakulta UK, Praha.
- PAVLÍK, Z., RYCHTARIKOVÁ, ŠUBRTOVÁ, A. (1986): Základy demografie. Academia, Praha, 732 s.
- PAVLÍK, Z., ŠUBRTOVÁ, A. (1993): František Fajfr – život a dílo. Acta demographica XI, 214 s.
- PEARL, R., REED, L. S. (1920): On the Rate of the Growth of Population of the United States since 1790 and its Mathematical Representation. Proceedings of the National Academy of Science, 6, s. 275–278.
- PETTY, W. (1776): Politicall Arithmetick. Práce byla v rukopise předána anglickému a skotskému králi Karlu II; první vydání připravil do tisku teprve jeho syn v roce 1790.
- PRESSAT, R. (1968): Základy demografické analýzy. SPN, Praha, 155 s.
- PURŠ, J. (1973): Průmyslová revoluce. Academia, Praha, 733 s.
- QUETELET, A. (1848): Du système social et de lois qui le régissent. Guillaume et Cie, Paris.
- RÁDL, E. (1926): Moderní věda. Čin, Praha, 289 s.
- ROSTOW, W. W. (1960): The Stages of Economic Growth. Cambridge University Press, 178 s.
- ROUBÍČEK, V. (1965): Kohortní analýza a problémy jejího využití pro odhad vývoje specifických plodností. Statistika a demografie V, s. 43–75.
- ROUBÍČEK, V. (1997): Úvod do demografie. CODEX Bohemia, Praha, 352 s.
- RYCHTARIKOVÁ, J. (1977): Metody konstrukce tabulek života a jejich použití při analýze sňatečnosti. Statistická revue, 5, s. 23–40.
- RYCHTARIKOVÁ, J. (2004): Změny generační plodnosti v České republice se zaměřením na vzdělání žen. Demografie, 46, s. 77–90.
- SAUVY, A. (1959): Théorie génétale de la population. 2. vyd., 2 sv. PUF, Paris, 371+401 s.
- SCHMIDT, O. (1939): Národy na rozcestí. Orbis, Praha, 248 s.
- SEKERA, V. (1978): Obyvatelstvo českých zemí v letech 1754–1918. ČSÚ Praha, I a II, 191 a 148 s.
- SMITH, A. (2005): Teorie mravních citů (první české vydání; první anglické vydání 1759). Liberální institut, Praha, 460 s.
- SMITH, A. (2001): Pojednání o podstatě a původu bohatství národů (první anglické vydání 1776; český překlad založen na 6. vydání z roku 1950). Liberální institut, Praha, 986 s.
- SOJKA, M., KONECNÝ, B. (2004): Malá encyklopédie moderní ekonomie. Libri, Praha, 277 s.
- SRB, V. (1947a): Děti nám umírají. Knižnice Sociální revue, sv. 5, 77 s.
- SRB, V. (1947b): Biologická situace v českých zemích. Sociální revue, sv. 6, 71 s.
- SRB, V. (1965): Úvod do demografie. NPL, Sociologická knižnice, Praha, 225 s.
- SRB, V. (1978): Obyvatelstvo Československa v letech 1918–1978. Demografie, 20, s. 289–316.
- SRB, V. (2004): 1000 let obyvatelstva českých zemí. Karolinum, Praha, 256 s.
- SRB, V., KUČERA, M. (1956): Výzkum o rodičovství, SÚS, Praha, 152 s.
- SRB, V., KUČERA, M. (1959): Vývoj obyvatelstva českých zemí v XIX. století. Statistika a demografie I, ČSAV, Praha, s. 109–154.
- SRB, V., KUČERA, M., RŮŽICKA, L. (1971): Demografie. Svobody, Praha, 616 s.
- SPRINGER J. (1840): Statistik der oestreichischen Kaiserstaates. Wien.
- SÜSSMILCH, J. (1741): Die göttliche Ordnung in den Veränderungen des menschlichen Geschlechts, aus der Geburt, dem Tode und der Fortpflanzung desselben erwiesen. Dalsší rozšířenější vydání v letech 1761–2 a 1765, III Teilen, Berlin.
- ŠUBRTOVÁ, A. (1977): Antonín Boháč – statistik a demograf. Život a dílo. Sborník Národního musea v Praze, řada A, sv. XXXII, 200 s.

- ŠUBRTOVÁ, A. (1989): Dějiny populačního myšlení a populačních teorií. Ústav československých a světových dějin ČSAV, Praha, 691+XIX s.
- ŠUBRTOVÁ, A. (2006): Dějiny populačního myšlení v Českých zemích. Acta demographica XVI, 301 s.
- ŠVARCOVÁ, H. (1966): Populace. SNPL, Praha, 189 s.
- THOMPSON, W. S. (1949): The Demographic Revolution in the United States. Annals of the American Academy of Political and Social Science, Philadelphia.
- VAN DE KAA, DIRK, J. (1987): Europe's Second Demographic Transition. Population Bulletin, 42, Population Reference Bureau, Washington, 59 s.
- VÁVRA, Z. (1969): K významu populace v ekonomickém rozvoji. Academia, Praha, 152 s.
- WARNOCK, G. J. (1964): Kant. In: D. J O'Connor (ed.): A Critical History of Western Philosophy. The Free Press, New York, s. 296–318.

S u m m a r y

DEVELOPMENT OF DEMOGRAPHY IN THE PROCESS OF COGNITION OF OBJECTIVE REALITY

Demography is a scientific and empirical discipline having for object human populations and for subject their natural reproduction. The object is common for several other disciplines that study people in different aspects but the study of processes such as mortality, fertility, nuptiality, divorces, abortions, etc., are specific for demography. Population studies have a broader meaning than demography containing also the study of migration, i.e. population development as a whole process. It is possible to distinguish ontological and teleological order of thought in the process of cognition. We study objective reality as existing without any evaluation in the ontological order of thought (sometimes called also positive order). If we judge the existing phenomena and express our wishes what should be, we are coming in the teleological order (also called normative). Another order of thought was defined as normological (obedience to accepted norms, what has to be done; laws, orders); in fact, this is only a kind of teleological order without explicit expression of the goal. Concepts in the teleological order of thought create virtual reality, which exists only in our thoughts. The truth can be judged only in the sphere of objective reality, which is based on our perceptions, concepts and experiences.

Concepts and ideas are not necessarily based on our perceptions; they could have their origin in our thoughts, ideas, imaginary facts or even fantasy. So was the situation on the low level of human knowledge in the far-away past. Critical thinking is relatively new, if we take into consideration the whole history of mankind. We may see its origin in ancient Greece and Rome; Aristotle is usually mentioned as representative of this starting point in continuing development which is far from being ended. He distinguishes two philosophies; the first one deals with metaphysical questions and in the second one it is possible to find origins of empirical sciences. Metaphysics could be developed in two ways: as an ideology or as a scientific philosophy. Ideology may be of different kind; the most common is theology, but it is not the only one; the same role may be played by political ideology (i.e. communism, fascism, democracy), nationalist ideology (Nazism, racialism) or other ideologies.

Scientific (objective) and ideological approaches exist side by side since the origin of critical thinking. They have different substance: critical thinking cuts the objective reality into parts (it is not possible to grasp it in the totality); it is basically an analytical approach which is not convenient for practical application. On the other side the ideological approach is based on culture, education, former experience and acquired knowledge; this approach is basically synthetic. Even more, scientific results are never sure, we should always expect their changing in the process of cognition; we should never believe them and their veracity has to be tested in the objective reality. Accepted ideas have often the position of dogma; we must believe them, to have the faith in them.

It is quite understandable that these two kinds of truth are contradictory and we can see their coexistence in the historical development, they have very different forms going from the true cooperation to animosity or even hostility. Religious ideology was dominant in the Middle Ages in Europe. The situation was changing during the period of Renaissance and Enlightenment; the global revolution of modern time has its roots in these processes. Two truths were accepted (one based on the process of cognition and the other based on accepted beliefs). Francis Bacon is considered as father of modern empiricism and John Graunt as

founder of demography in 17th century; Graunt considered his main work as a modest contribution to Bacon's natural philosophy.

John Graunt was also co-founder of statistical method, which is very important for demography looking for regularities in population (collective units, universes). Deductive method used in the past process of cognition was supplied by inductive method. Demographic findings were explained at that time in the context of dominant ideology. Demographic methods were developed mostly in the 19th century. The 20th century experienced important changes in demographic behaviour of populations and a substantial world population growth; the theory of demographic revolution was formulated and demography was taught as a scientific discipline in many universities, especially in the second half of that century. The contemporary demographic situation after the demographic revolution brings new questions, such as demographic implosion and demographic ageing with important consequences for social and economic development.

On the territory of Czechia, demography started to be taught at the Charles University by the end of the 19th century. However, the actual founder of Czech demography Antonín Boháč started teaching demography only in the 1920's. He combined his work in the demographic section of the Central Statistical Office with university teaching. His successor in teaching, Jaromír Korčák, was also working for three decades in the statistical office. He was geographer and he combined geographical, demographic and statistical approach to objective reality and found a new metaphysical vision, which was later developed by Martin Hampl in the concept of organization of society and the whole objective reality.

Demographic findings were important for calculation of population prognoses. On the world scale they enable a realistic view in the future world population development without catastrophic scenarios. In Europe and in Czechia they help to prepare population and society for consequences of slow population growth or even a population decrease. The situation is not catastrophic, but the society should be prepared for such development and take the necessary steps (pension system, social and health care, employment etc.).

(Pracoviště autora: katedra demografie a geodemografie Přírodovědecké fakulty UK,
Albertov 6, 128 43 Praha 2; e-mail: pavlik@natur.cuni.cz.)

Do redakce došlo 20. 11. 2006

LUDVÍK MUCHA

KARTOGRAFIE NA UNIVERZITĚ KARLOVÉ

L. Mucha: *Cartography at Charles University in Prague.* – Geografie–Sborník ČGS, 111, 4, pp. 426–435 (2006). – The article deals with the development of cartography at Charles University in Prague. Its development is monitored from the time of our oldest known map by Vavřinec z Březová, master and professor of Prague University, dating from the beginning of the 15th century. A special attention is paid to the development after 1920, when Faculty of Science was established at Charles University – since that time, both geography and cartography have been taught here instead of the Faculty of Philosophy. Cartography, science on map generating, has been always a part of geography and only recently it has become an independent discipline.

KEY WORDS: cartography – development – Czechia – Charles University in Prague.

Vývoj kartografie před vznikem Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy

Kartografie – zhodnocení map – byla odedávna součástí geografie, z níž se jako samostatná disciplína vyčlenila teprve nedávno. Proto také kartografové byli většinou geografi. Ale třebaže geografie patří k nejstarším vědám – je už starověkého původu – a na pražské univerzitě se prvky geografické výuky v přednáškách jejich profesorů objevovaly téměř od jejího založení, geografii jako samostatnou disciplínu zde dlouho nahrazovala tzv. kosmografie. A tak nejstarší známá česká „mapa“ světa a naše nejstarší mapa vůbec, rukopisná kruhová TO mapa od Vavřince z Březové (1370–1434), mistra a profesora pražské univerzity a autora Kroniky světové, pochází až ze začátku 15. století.

Do roku 1409 působil v Praze Reinhard Pragensis, kosmograf, autor souřadnicových tabulek, které s sebou odnesl, když po vydání Kutnohorského dekretu s mnoha jinými mistry a profesory tuto školu opustil. Odešel do rakouského Klosterneuburgu a tam zpracoval velkou nástěnnou mapu střední Evropy.

Z univerzity vzešel i mistr Mikuláš Klaudyán († 1521), bratrský lékař a tiskař, který v roce 1518, kdy už ovšem nebyl ve svazku této školy, vydal jednolist obsahující nejstarší samostatnou mapu Čech s českým názvoslovím. Na univerzitu se její obraz dostal už jen zprostředkován v Münsterových vydáních Ptolemaiových Geografie a Kosmografie v četných různojazyčných vydáních, v roce 1554 též česky v Kosmografii české Zigmunda z Puchova († 1584). Ostatně i Münsterova Kosmografie sama se stala podkladem univerzitních přednášek v Karolinu v 16. a 17. století. První zmínka o glóbu na univerzitě je k roku 1530, kdy jí mistr Václav Medek Piscenus z Krymlova daroval k užívání nebeskou koulí.

Kartografii se přiblížil také astronom Jan Zahrádka–Hortensius (1501–1557), dvojnásobný děkan artistické fakulty a rektor univerzity, když

dostal v roce 1547 královský patent a povolení zhotovit mapu království Českého. K uskutečnění tohoto záměru však nedošlo. Ani největší český přírodník té doby, astronom Tadeáš Hájek z Hájku (1525–1601), neuspěl v obdobné snaze pro nedostatek prostředků, třebaže už měřil v okolí Prahy a předložil císaři Ferdinandovi I. roku 1563 ukázku, jak by mapa vypadala.

Hájka však předčil rektor univerzity astronom Martin Bacháček z Nauměřic (1539–1612), označovaný někdy za předchůdce Komenského. Ten vydal roku 1595 v Praze Honterova Rudimenta cosmographiae s první českou tištěnou mapou světa. Bacháček nakupoval, obkresloval, vybarvoval, prodával i rozdával mapy ve prospěch univerzity, aby jí opatřil nějaké peníze, jak dokládají např. zápis z roku 1606 o darech a prodejích glóbů. Jejich segmenty však asi nakupoval v cizině. Naopak roku 1608 prodal univerzitě velký glóbus, kterého si velmi vážil. Provozoval tak činnost, která se podobala práci kartografické dílny. Na začátku 17. století je v Bacháčkových účtech řeč o mapě Čech a o její ceně přesahující 10 kop i o plánu Prahy, který chtěl vyměnit za obilí a hrách ve prospěch kolejní kuchyně.

Z univerzity vzešli i jezuitští misionáři Samuel Fritz (1654–1725), který byl autorem mapy Amazonky, a Karel Slavíček (1678–1735), z jehož ruky pochází plán Pekingu.

Po úpravách univerzitního studia za vlády Marie Terezie získala filozofická fakulta novou katedru univerzálních dějin a mezi pomocné předměty historického studia se dostala na prvním místě geografie. Prvním profesorem této katedry byl Franz Lothar Ehemann (1748–1782), který mj. v roce 1775 vyučoval užití glóbů a map. Když pak josefinská reforma univerzity přinesla roku 1786 dočasné připojení stavovské inženýrské školy k filozofické fakultě, stal se jejím členem také Franz Anton Leonhard Herget (1741–1800), profesor zeměměřictví, hlavní inženýr josefského katastru a examinátor jeho měřičů. Pod jeho vedením vznikl roku 1791 geometricky věrný plán Prahy a byly zhotoveny mapy nově projektovaných silnic v Čechách.

V téže době zaujal v univerzitní astronomii významné místo zakladatel hvězdárny v Klementinu Josef Stepling (1716–1778) a pak jeho nástupci Antonín Strnad (1747–1799), od roku 1778 profesor matematické a fyzické geografie, a premonstrát Martin Alois David (1757–1834), zakladatel geodetické astronomie v Čechách. Jejich činnost v astronomickogeodetických pracích se promítá i do kartografie: oba byli autory map Čech. O univerzitní výuku kartografie měl však větší zásluhu profesor fyziky František Ignác Kasián Halaška (1780–1847). V jeho učebnici Handbuch der Naturlehre (1824–1825) je třetina obsahu věnována geografii a oddíl matematické geografie je rozšířen i o kartografii.

V praktické kartografii se v první třetině 19. století dominantně uplatnil absolvent pražského teologického studia, žák Strnadův, spolupracovník Davídův a přítel Halaškův, žitenický farář Franz Jakob Heinrich Kreibich (1759–1833), autor map 16 českých krajů a map Čech založených na astronomicky změřených zeměpisných souřadnicích řady míst. Nedokončen zůstal jeho projekt „nového Müllera“ v měřítku 1:140 000.

Polovina 19. století přinesla univerzitě zařazení docentských přednášek, což se úspěšně promítlo i do kartografie. V roce 1847 přednášel na filozofické fakultě Wilhelm Volkmann (1822–1877) matematickou geografii a v jejím rámci měl výklady o bodech a liniích na glóbu a o konstrukci a užívání map. Čeština si na své ještě ovšem nepříšla, i když obrozenecký absolvent univerzity, jurista Václav Michal Merklas (1809–1866) ryt, tiskl a vydával nejprve pro Matici českou (od roku 1835) a pak samostatně (od roku 1843) první české zeměpisné a historické mapy, atlasy a glóby.

Na univerzitě byla i nadále spojována geografie s historií, a tak můžeme alespoň konstatovat, že historik Karl J. Vietz (1798–1872), působící na filozofické fakultě od roku 1841, uvádí v názvu svých regionálně geografických přednášek, že je koná „s použitím atlasů“ (Homannova, Berghausova a Sprunerova) a dokonce i glóbů. To ovšem najdeme i u čtení Karla Bořivoje Presla (1794–1852).

Ke kartografii měl vztah i ředitel pražské hvězdárny Josef Georg Böhm (1807–1868), autor hvězdných glóbů i známých uranoskopů (vyhledávačů hvězd na obloze), a Karl Hornstein (1824–1882), Böhmův nástupce, který v letech 1869–1882 přednášek matematickou geografii a kartografii.

K první řádné habilitaci v oboru geografie na univerzitě došlo roku 1856 a prvním docentem se stal Jan Kašpar Palacký (1830–1908), ale ten kartografii nikdy nepřednášel. Po rozdělení pražské univerzity roku 1882 na německou a českou přešel na její českou část a v roce 1891 dosáhl zřízení českého geografického ústavu. V něm se stal roku 1894 asistentem Václav Švambera (1866–1939), pozdější profesor geografie a ředitel tohoto ústavu. Když přenesl ústav roku 1920 do nové budovy na Albertově, moderně jej vybavil. Zřídil zde kartometrickou pracovnu a obstaral jí v té době nejnovější přístroje a zařízení (i fotoreprodukční) a dokonce i ruční sazárnu. Staral se také o pomůcky zeměměřické i limnologické (pro výzkum jezer) a dal zbudovat i observační věž. Ve sbírce byl i přenosný astronomický dalekohled. Především však zřídil (inspirován pařížskou Národní knihovnou) Státní sbírku mapovou (1920) a spolu s Bedřichem Salamonem vydal v letech 1930–1938 reprezentativní *Monumenta cartographica Bohemiae* s texty Karla Kuchaře, Ivana Honala a Františka Roubíka. Na kartografii se sice nespecializoval, ale podle potřeby přece jen vykládal vybrané kapitoly z nauky o mapách a vedl i geografická měření na mapě i v přírodě.

Rok 1872 sice přinesl univerzitě – ještě spojené – jmenování prvního (mi-mořádného) profesora geografie Dionyse Wilhelma Grüna (1819–1896), ten však přednášel až od roku 1875 a řádným profesorem se stal teprve roku 1876. Grün mnoho znamenal nejen pro geografii, ale i pro kartografii. S jeho působením je spojen nejen zárodek geografického ústavu (1873), ovšem německého, ale i mapové sbírky (1879). Vedle matematické geografie četl Grün v letech 1879–1880 i samostatnou jednohodinovou přednášku *Studien zur Geschichte der Kartographie* a v roce 1880 rovněž jednohodinovku *Theorie der Landkarten*. Jeho působení bývá považováno za počátek kartografie na naší univerzitě, i když ještě ne systematické a nepřerušené.

Z iniciativy Vojty Náprstka se po roce 1878 uvažovalo o napsání velké učebnice geografie. Z řady v úvahu přicházejících autorů nakonec zbyl jen profesor matematiky František Alois Studnička (1836–1903). Ten zpracoval rozsáhlý třídlínný 880 stran čítající *Všeobecný zeměpis* (1880–1883). V jeho druhé části, věnované matematické geografii, byla obsažena také kartografie. Technicky upravený přetisk této části textu vysel pod názvem *Kartografie čili nauka o zobrazení povrchu zemského* v roce 1901 jako učebnice.

Jeden z původně uvažovaných autorů tohoto díla, Karel František Eduard Kořistka (1825–1906), geodet a významný kartograf a geograf druhé poloviny 19. století, byl profesorem na pražské technice a na vývoji české univerzitní kartografie se tedy mohl uplatnit pouze nepřímo.

Z řady českých středoškolských profesorů, kteří později přicházeli v úvahu pro habilitaci, se zabývali kartografií Jindřich Metelka (1854–1920) a František Machát (1876–1935). Oba však zůstali mimo univerzitu, ale sešli se v redakční a autorské práci na významném Ottově zeměpisném atlasu, který vy-

cházel v sešitech od roku 1901. Oba také upravovali známé středoškolské atlasy – Metelka Kozennův a Machát Brunclíkův. Metelka se zabýval i dějinami kartografie, Machát později zpracovával školní nástěnné mapy a působil na univerzitě jako externí lektor metodiky vyučování zeměpisu.

V seznamech přednášek univerzitního studia se kartografie sporadicky objevuje u jmen docenta astronomie Bohumila Bečky (1853–1908) v roce 1885 (*Kartografie*), profesora astronomie a geofyzika Augusta Seydlera (1841–1891) v roce 1891 (*Základové kartografie*), profesora astronomie Františka Nušla (1867–1951) v letech 1905 a 1910 (*O kartografickém promítání*) a zejména profesora aplikované matematiky, geofyzika a astronoma Václava Láska (1862–1943) v letech 1910 a 1917 (*Kartografie a kartometrie*) a 1918 (*Topografie*). Láska byl později jedním z autorů map prvního československého národního Atlasu republiky Československé (1935).

Z pražské univerzity vyšel také František Koláček (1881–1942), pozdější profesor geografie na brněnské univerzitě. Pod vlivem Karla Kořistky se v mladším věku zabýval kartografií a napsal drobnou knížku *Úvod do kartografie* (1913), která se užívala v Praze i v Brně jako učebnice. Koláček se zabýval i dějinami kartografie. Také další brněnský profesor Bohuslav Horák (1881–1960) pocházel z pražské univerzity. Přednášel zejména (ale ne výhradně) historickou geografii a dějiny geografie včetně dějin kartografie (napsal *Dějiny zeměpisu* 1–3, 1954–1968, s Ivanem Honlem a Dušanem Trávníčkem). Oba přispěli i do známého Machátova Ilustrovaného zeměpisu všech dílů světa (3. vydání 1935–1949) – Koláček tam psal kartografii a Horák dějiny geografie.

Období 1918–1945

Po vzniku Československa a ustavení Přírodovědecké fakulty Karlovy univerzity (1920) přešla výuka geografie a tedy i kartografie z filozofické fakulty na toto nové učiliště. Václav Švambera v nové budově na Albertově, tehdy ještě nedostavěné, vybudoval, jak už bylo řečeno, moderní geografický ústav a mapovou sbírku. Dočasně zde bylo umístěno i pracoviště nově vzniklého československého Vojenského zeměpisného ústavu.

Na nové fakultě ještě externě vyučoval matematickou geografii, geofyziku a kartografii již zmíněný Václav Láska. Ten doporučil, aby přednáškami z těchto oborů byl pověřen Bedřich Salamon (1880–1967), dosavadní gymnaziální profesor matematiky a deskriptivní geometrie v Praze. Salamon učil Láskova syna a Láska tak měl možnost poznat Salamonovy pedagogické i odborné kvality. Salamon se stal nejprve v roce 1920 externím lektorem na fakultě, roku 1922 se habilitoval, v roce 1925 byl jmenován mimorádným a 1931 řádným profesorem matematické geografie a kartografie. Věnoval se i geofyzice a od roku 1933 byl ředitelem Státního ústavu geofyzikálního. Od roku 1935 vedl Státní sbírku mapovou. V letech 1953–1956 byl vedoucím katedry kartografie a fyzické geografie na tehdejší Geologicko-geografické fakultě Univerzity Karlovy. Zabýval se především matematickými metodami v geografii, zkreslením geografických map a metodami kolektivního počtu. Je autorem Salamonova kartografického zobrazení, skript *Přehled výkladů z topografie a kartografie* (1920–1921) a nedokončené učebnice *Úvod do kartografie* (1926). Nevyhýbal se však ani dějinám kartografie.

Historická geografie, resp. historická vlastivěda, vedená profesorem Josefem Vítězslavem Šimákem, zůstala po vzniku přírodovědecké fakulty na fakultě filozofické. Z těch, kteří ji tam přednášeli, se uplatnili v historické kar-

tografii zejména doc. František Roubík (1890–1974), Ivan Honl (1898–1984), Zdeněk Boháč (1933–2001) a doc. Eva Semotanová (*1952), zatímco prof. Bohuslav Horák odešel na brněnskou univerzitu.

V roce 1935 se stal docentem pražské univerzity Karel Kuchař (1906–1975), habilitovaný z fyzické geografie a kartografie. Jeho docentská práce o jezerech východního Slovenska a Podkarpatské Rusi v sobě spojovala limnologický výzkum s terénním mapováním. Kuchařův hlavní zájem se však týkal teoretické a praktické kartografie a zvláště dějin kartografie, kde dosáhl mezinárodního uznání. Jeho historickokartografická aktivita vyvrcholila v roce 1960 publikací *Monumenta cartographica Bohemiae, Moraviae, Silesiae atque Slovaciae*, kterou připravil až k tisku, nakonec však bohužel nevyšla. Měl významný podíl na redakci a vydání obou našich národních atlasů (1935, 1966), na Československém vojenském atlasu (1965) a Atlasu česko-slovenských dějin (1965). Široká veřejnost znala jeho jméno z Brunclíkova–Machátova školního zeměpisného atlasu a jeho přepracování (1937–1958), ze školních nástěnných map a globů i z mnoha kancelářských map z doby války. Napsal vysokoškolské učebnice Kapitoly z nauky o mapách (1943), Přehled kartografie (1946) a Základy kartografie (1953). V letech 1946–1960 vydával časopis *Kartografický přehled*. Od roku 1945 byl ředitelem Státní sbírky mapové, dnešní Mapové sbírky Univerzity Karlovy. V roce 1950 vytvářel studijní kartografickou specializaci a v letech 1956–1973 byl vedoucím katedry kartografie a fyzické geografie na přírodovědecké fakultě, jejímž profesorem byl jmenován v roce 1967. Stal se zakladatelem české geografické kartografie.

Když Václav Švambera v roce 1936 dosáhl sedmdesáti let a odešel do výslužby, nebyl už ustanoven nový ředitel geografického ústavu, ale ústav byl rozdělen na dvě oddělení. Jedním z nich bylo II. kartografické oddělení a jeho přednostou se stal prof. Salamon, který byl také v roce 1939 zvolen děkanem přírodovědecké fakulty. Ale přišla německá okupace českých zemí a 17. listopad 1939, jehož následkem bylo uzavření českých vysokých škol. Geografický ústav byl postoupen německým zeměpisům z německého ústavu na Ovocném trhu.

V německém geografickém ústavu Karlo-Ferdinandovy univerzity po jejím rozdělení na českou a německou v roce 1882 pokračoval v jeho vedení prof. Dionys Wilhelm Grün (1819–1896), který nadále přednášel kartografii v letech 1882–1885. Pak jej v roce 1886 zastupoval doc. Ferdinand Löwl (1848–1925). V letech 1924–1926 přednášel kartografii profesor kosmické fyziky Adalbert Prey (1873–1949). Jeho nástupcem se stal prof. Bernhard Brandt (1881–1938). Učil dějiny kartografie, vedl kartografická cvičení v terénu i terénní mapování a od roku 1930 vydával staré mapy ve sbírce *Kartographische Denkmäler der Sudetenländer* (1930–1936). Většinu výkladů z kartografie však převzal prof. Roman Lucerna (1877–1945), který konal jak přednášky, tak cvičení nejen z tohoto oboru, ale i z ostatních geografických disciplín. Od roku 1938 se ujímá kartografických cvičení prof. Karl Adalbert Sedlmeyer (1903–1988) a od roku 1943 také prof. Hans Spreitzer (1897–1973).

Období po 2. světové válce

Po válce se obnovil český geografický ústav na Albertově v původním rozsahu. Mapová sbírka neutrpěla v době okupace žádné ztráty, naopak byla obohacena o mapy německého ústavu a později o svozy konfiskátů. Byli přijati někte-

ří noví asistenti, z nichž se však plně věnovala kartografii jen Olga Kudrnovská (1917–2003) a z části (tvorbou pohledových map) Stanislav Vorel (1915–2006). Oba však byli v roce 1948 postiženi politickými čistkami a museli fakultu opustit. Naproti tomu dva nekartografové, prof. Vladimír J. Novák (1882–1951) a prof. Josef Pohl–Doberský (1888–1967) se pustili do přípravy zeměpisných atlasů. Pokračovala i výuka orientovaná především na přípravu středoškolských profesorů zeměpisu. Kartografii se studenti mohli věnovat v kartografickém semináři, který vedl nejprve B. Šalamon s K. Kuchařem, záhy však už jen Kuchař sám. Tam vznikaly státní i disertační práce z kartografie a ty nejzdařilejší otiskoval Kuchař buď celé nebo ve výtahu v Kartografickém přehledu.

Únorové události v roce 1948 zasáhly ovšem svými následky i do vysokoškolského studia, které bylo reformováno. Zavedly se zápočty a klasifikované zápočty, dílčí a souborné zkoušky (ty z matematické geografie a kartografie), studium končilo veřejně obhajovanou diplomovou prací a státní zkouškou. Dosavadní doktoráty byly (až do roku 1966) zrušeny. Tento způsob studia trval do poloviny devadesátých let. Za tu dobu bylo na katedře obhájeno z kartografie a matematické (planetární) geografie nejméně 114 diplomových prací. Jejich soupis podle Muchova rukopisu publikoval R. Čapek (1996). Najdeme mezi nimi řadu později známých jmen, např. i doc. Bohumíra Janského (*1951), který se limnologickým výzkumem spojeným s mapováním jezer nejvíce přiblížil K. Kuchařovi. Prvními absolventy kartografické specializace byli v roce 1954 promovaní geografové Jindřich Svoboda (1927–1990) a Ivan Beneš (*1931), později úspěšní pracovníci Ústřední správy geodézie a kartografie. Vyšší formou studia byla vědecká příprava, zakončená po obhajobě kandidátské dizertace udělením hodnosti kandidáta geografických věd (CSc.). Nejvýše pak stál titul doktora geografických věd (DrSc.).

V roce 1948 bylo vedení celé geografie na přírodovědecké fakultě podřízeno vědeckému odboru pro geografii, jemuž ze začátku předsedal prof. Šalamon. V roce 1950 vznikla pod vedením prof. Jaromíra Korčáka (1895–1989) jednotná katedra geografie. Ta byla roku 1953 rozdělena na katedry dvě, a tak vznikla katedra kartografie a fyzické geografie. Jejím vedoucím byl do roku 1956 prof. Šalamon, členy se stali Karel Kuchař, tehdy ještě docent, a asistenti Ludvík Mucha (*1927), historický a praktický kartograf a regionální geograf, který přišel na fakultu v roce 1952, a Jiří Mojdík (1924–2001), kartografický technik. V letech 1956–1973 vedl katedru prof. Karel Kuchař. Roku 1964 přišel na katedru z Univerzity 17. listopadu Zdeněk Murdych (1934–2003) a roku 1960 byla fakultě dočasně přidělena Marie Richtrová (*1934), kartografska z Vysoké školy pedagogické. Další odbornou posilou se stal v roce 1976 absolvent kartografického studia Richard Čapek (*1945).

Členové katedry napsali řadu skript ze svých oborů a také učebnice jak kartografické, tak planetárně geografické. Pro výuku kartografie v celé její šíři vyšly knihy Karla Kuchaře (Základy kartografie 1953), Richarda Čapka, Ludvíka Muchy, Miroslava Mikšovského (Geografická kartografie 1992) a Václava Nováka, Zdeňka Murdycha (Kartografie a topografie 1988). V padesátých letech byly vydány pod Kuchařovou redakcí dva překlady z ruštiny, a to G. N. Liodt, Nauka o mapách (1954) a N. M. Volkov, Měření na mapách (1953). O ostatních učebních textech z kartografie podrobněji píší L. Mucha (1994) a R. Čapek (1996).

Kartografií však vyučovali albertovští odchovanci i na jiných vysokých školách, např. prof. Bohuslav Šimák (1908–1995) na brněnské univerzitě, Rudolf Švec (1906–1977) na pedagogické fakultě v Českých Budějovicích, doc. Čeněk Harvalík (*1919) na ČVUT v Praze a pak ve Vídni, Miroslav Špůr (1925–1983) a doc. Bohuslav Štěpán (*1927) na pedagogické fakultě v Ústí

nad Labem, Marie Muchová (*1934) na Vysoké škole pedagogické a Pedagogické fakultě v Praze, Ivan Kupčík (*1943) na univerzitě v Mnichově a prof. Jozef Krcho (*1934) na Komenského Univerzitě v Bratislavě.

Vědecko-pedagogické tituly se však kartografům, působícím na přírodovědecké, resp. geologicko-geografické fakultě udílely jen zřídka. Po docentuře a profesuře B. Šalamona (1922, 1925, 1931) a K. Kuchaře (1935, 1968) následovala docentura L. Muchy až v roce 1983, D. Moravce 1992 a R. Čapka 2002.

Když v roce 1950 došlo k delimitaci československé kartografie, byla zřízena pracoviště pro mapy úřední, školní a veřejnou potřebu. Tato poslední složka byla svěřena nakladatelství Orbis, které ustavilo mapovou redakci. Její odborní redaktori byli většinou absolventy Kuchařova semináře: Ondřej Roubík (*1927), Ludvík Mucha (*1927), Marie Medková (1924–1984), Vladimír Smotlacha (1926–1976) a vedoucí Ivo Čáslavka (1922–1988). Neoficiálním externím vedoucím byl Jaromír Janka (1908–1976), jakýmsi gestorem se stal doc. K. Kuchař. Výrobními podniky nakladatelství Orbis byly tiskárny Neubert a synové a Melantrich. Po soustředění československé mapové tvorby v roce 1954 přešla redakce pod Ústřední správu geodézie a kartografie v Praze. I tam se uplatnili absolventi univerzitní kartografie, a to jak na vedoucích místech (Ivo Čáslavka, Ondřej Roubík), tak v sestaviteelské a redakční praxi (Jindřich Svoboda, Ivan Beneš, Vladimír Vokálek, Jiří Novotný, Vladimír Smotlacha, František Novák, Marie Medková, Marta Janáčková, Otakar Krčmář, Ivana Marešová, Antonín Götz, Augustin Fišer, Eva Klímová aj.). Absolventi pražského kartografického studia byli i v muzejních institucích (Josef Hůrský, Otilie Škopová) a najdeme je i v mapových archivech (Miroslav Kronus, Hana Stehnová) nebo na pracovištích ČSAV (Olga Kudrnovská, Jaroslav Kestránek, Eduard Kříž, Jaroslav Mareš, Zdeněk Veselý, Jiří Beták, Karel Ráb, Ludmila Fialová, Ivan Kupčík, Jiří Mojdík aj.).

Poválečná doba přinesla v roce 1946 zřízení univerzitní pedagogické fakulty, na níž vzniklo další geografické pracoviště, pozdější třetí geografická katedra. Sídlila nejprve v albertovské pracovně prof. Vladimíra J. Nováka, který byl prvním vedoucím. V roce 1951 se toto pracoviště stalo zeměpisným oddělením velké katedry přírodních věd a to řídil geodet doc. Jindřich Madar (1906–1973), který zde také přednášel matematický zeměpis a kartografii. V roce 1953 se pedagogická fakulta odloučila od univerzity a stala se samostatnou Vysokou školou pedagogickou resp. Vyšší pedagogickou školou. Ta byla v letech 1959–1960 změněna na Pedagogický institut a roku 1964 se opět vrátila k názvu Pedagogická fakulta. Od roku 1954 zde působil Jaromír Janka, externí lektor metodiky vyučování zeměpisu na přírodovědecké fakultě, známý kartograf a spolupracovník K. Kuchaře. Výuku kartografie a matematické geografie po odchodu J. Madara do Jedličkova ústavu (1956) zabezpečoval externě nejprve L. Mucha, od roku 1957 Marie Richtrová, později Jan Knap (*1935) a Karel Pecka ml. (*1940). V roce 1960 byla však katedra geografie na Pedagogické fakultě zrušena.

Roku 1961 byl zřízen při této škole Ústav dálkového studia učitelů, změněný roku 1964 na Ústav učitelského vzdělávání na UK a roku 1974 na Ústřední ústav pro vzdělávání pedagogických pracovníků. Měl kabinet geografie a kartografii zde zajišťovala M. Muchová-Richtrová.

Současná kartografie: vývoj po roce 1990

Při vytvoření samostatné geografické sekce na přírodovědecké fakultě v roce 1990 a reorganizaci geografie byly zřízeny čtyři geografické katedry. Karto-

grafie se stala součástí katedry kartografie, regionální geografie a oborové didaktiky. Vedením byl pověřen docent regionální geografie Josef Brinke (1934–2001), když doc. L. Mucha za nabídku vedení pro blízkost své emeriturom (1992) poděkoval. Ale už v roce 1993 se kartografie zcela osamostatnila a došla katedru kartografie a geoinformatiky. Její vedení bylo svěřeno doc. Daliboru Moravcovi (*1946), odborníku v počítačové kartografii, který v minulosti působil ve vojenské topografické službě. Nová katedra získala pět mladých asistentů a asistentek z řad dřívějších diplomantů – Pavla Doubravu (*1959), Irenu Rybovou (*1960), Bohumilu Boháčovou (*1961), Tomáše Beránka (*1962) a Janu Forstovou (*1963), zatímco Zdeněk Murdych fakultu už dříve opustil. Noví pracovníci se zabývali dálkovým průzkumem Země, tematickou a atlascovou kartografií, geografickou kartografií, planetární geografií a geoinformatikou, tedy moderními kartografickými disciplínami. D. Moravec vyvedl mapovou sbírku z neustálého nebezpečí přemístění z Albertova tím, že jí získal statut Mapové sbírky Univerzity Karlovy a stal se jejím ředitelem. Kustodem sbírky byl jmenován její dosavadní pracovník Jaroslav Kestřánek (*1934), po něm se ujal této funkce roku 1998 Petr Janský (*1953). Ten se stal také redaktorem nově vzniklého časopisu *Kartografie a geoinformatika* (1999), vydávaného Mapovou sbírkou Univerzity Karlovy. D. Moravec prezentoval tuto sbírku široké veřejnosti zdařilou výstavou *Umění map* (1995) v tereziánském křídle Pražského hradu. Výstavu doprovázela obrazový katalog.

Změnil se i způsob univerzitního vzdělávání zavedením tříletého bakalářského a pětiletého magisterského studia a studia doktorského (PhD.). V souladu s koncepcí katedry vznikl v letech 1992–1994 studijní plán stanovící profil kartografa se znalostmi konvenční a informatické kartografie a se schopností studenta tvůrčím způsobem řešit současné i budoucí projekty.

Po uplynutí funkčního období doc. Moravce (1998) byl vypsán konkurs na nového vedoucího katedry, do něhož se přihlásili Richard Čapek a Ivan Kupčík, historický kartograf působící externě na univerzitě v Mnichově. Zvítězil Čapek a je škoda, že alespoň k externím přednáškám z dějin kartografie nebyl Kupčík získán.

V roce 2003 byl dalším vedoucím katedry ustaven doc. Jan Kolář (*1944), odborník v dálkovém průzkumu Země a geografických informačních systémů, který řadu let pracoval na ČVUT v Praze. Název univerzitního pracoviště byl roku 2003 změněn na katedru aplikované geoinformatiky a kartografie a vznikl nový studijní obor, v němž bude preferována aplikační složka studijních disciplín. Výuka se soustředí na oblast geoinformačních systémů, dálkového průzkumu Země, geodatabázových systémů, webových aplikací a kartografie. Dosavadní členové katedry pro nesouhlas s novým vedoucím odešli z fakulty a na jejich místa nastoupili noví pracovníci – doc. Vít Voženílek, odborní asistenti Markéta Potůčková, Tomáš Bayer, Lucie Kupková, Michal Lodin a asistenti Miroslav Čábelka, Tomáš Hudeček, Eva Štefanová a Přemysl Štych. A to už je současnost kartografie na Univerzitě Karlově.

Literatura:

- ČAPEK, R. (1996): Cartography at Charles University in Prague. *Acta Universitatis Carolinae – Geographica*, XXXI, č. 1, s. 31–44.
BLÁHA, J. D. (2006): Katedra aplikované geoinformatiky a kartografie (poster). Praha.
FAJKUS, B., BOUŠKA, V., MUCHA, L., KARPENKO, V. (1998): Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy 1920–1998, Praha.
HÄUFLER, V. (1967): Dějiny geografie na Universitě Karlově 1348–1967, Praha.

- KUCHAŘ, K. (1958): Naše mapy odedávna do dneška, Praha.
- MARTÍNEK, J. MARTÍNEK, M. (1998): Kdo byl kdo. Naši cestovatelé a geografové, Praha.
- MOJDL, J. (1983): Mapová sbírka Geografického ústavu ČSAV, dřívější Státní sbírka mapová. Zprávy Geografického ústavu ČSAV, 20, č. 3, s. 3–23.
- MORAVEC, D. (1996): The Present State and Future of the Map Collection of Charles University. *Acta Universitatis Carolinae – Geographica*, XXXI, č. 1, s. 183–190.
- MORAVEC, D. (1996): The Transformation of Cartography. *Acta Universitatis Carolinae – Geographica*, XXXI, č. 1, s. 191–201.
- MUCHA, L. (1972): Česká školní kartografie. Kandidátská disertační práce. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Praha.
- MUCHA, L. (1994): České učebnice, učební texty a příručky kartografie. *Rozpravy Národního technického muzea v Praze*, 133, Z dějin geodézie a kartografie, 7, s. 55–58.
- NOVOTNÁ, E. (2006): Katalog výstavy 150 let geografie na Univerzitě Karlově Praha,
- SEMOTANOVÁ, E. (1994): Kartografie v historické práci. Práce Historického ústavu ČAV, řada A, svazek 10, Praha.
- TRÁVNÍČEK, D. (1984): Přehled vývoje československé geografie mezi oběma válkami. *Sborník Čs. společnosti geografické*, 89, s. 318–322.
- URBÁNKOVÁ, V. (1984): Osobnosti české kartografie I. Diplomová práce. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Praha.
- VÝCHODILOVÁ, J. (1991): Osobnosti české kartografie II. Diplomová práce. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Praha.

S u m m a r y

CARTOGRAPHY AT CHARLES UNIVERSITY IN PRAGUE

Cartography, i.e. generation of maps, has been always a part of geography and only recently it has become an independent discipline. At the beginning, cosmographies substituted an independent geography. The oldest known Czech "map" of the world and our oldest map at all, i.e. the manuscript circular map by Vavřinec of Březová, master and professor of Prague University and author of World Chronicle, dates only from the beginning of the 15th century.

Also the oldest separate map of Bohemia with Czech terminology came to the university via Münster edition of Ptolemy's Geography and Cosmography in different languages, in Czech in 1554 in Bohemian Cosmography by Zikmund of Puchov. Also activities of university astronomers dealt with cartography as well. Josef Stepling, founder of Clementinum Observatory in Prague, and Martin Alois David were authors of a map of Bohemia.

As to practical cartography, we must mention the priest of Žitenice parish Franz Jakob Heinrich Kreibich and his maps of 16 regions of Bohemia. In the period of National Revival, the lawyer Václav Michal Merklas engraved, printed and published the first Bohemian geographical and historical maps, atlases and globes.

After division of Charles University into the Czech and the German section in 1882, Geographical Institute was established in the Czech section in 1891. It was headed by Jan Kašpar Palacký, who nevertheless never taught cartography. Its later director and professor of geography Václav Švambera established in the new Albertov building of the Institute a study of cartometry, maintained also photographic reproduction, geodetic and limnological devices and had a observation tower built in the Institute. Most importantly, on the pattern of the Paris National Library, he founded here the National Map Collection and, in collaboration with Bedřich Šalamon, Karel Kuchař, Ivan Honl and František Roubík, published representative *Monumenta cartographica Bohemiae*. In 1876 the first full professor of geography Dionys Wilhelm Grün came to the university – his activities are considered to mark the beginning of cartography at Charles University.

The first manual of mathematical geography and cartography was *Cartography or Science on representation of Earth's surface* by professor of mathematics František Studnička written in 1901. The second author of this manual was professor of Prague Technical University, eminent geodesist, cartographer and geographer, Karel František Eduard Kořistka. As he worked at the Technical University, his impact on the Czech university cartography was only indirect. Also grammar school teachers, as Jindřich Metelka and František Machát, took interest in cartography. They remained without the University, but they largely contributed to compilation of Otto's *Atlas of Geography*. They

modified grammar school atlases – Metelka that by Kozenn and Machát that by Brunclík. Metelka studied also history of cartography and Machát prepared school wall maps.

Professor of applied mathematics, geophysicist and astronomer Václav Láska wrote manuals of cartography and cartometry and was one of the authors of the first Czechoslovak national Atlas of the Czechoslovak Republic. Also professors of the Brno University who nevertheless studied at Charles University, wrote manuals: František Koláček wrote Introduction into Cartography and Bohuslav Horák studied history of geography and cartography.

In 1920, when the Faculty of Science was established at Charles University, teaching of geography and cartography was transferred there from the Faculty of Philosophy. Also the Czechoslovak Military Geographical Institute was placed here for a certain time. In 1922, Bedřich Šalamon, former grammar school teacher of mathematics and descriptive geometry, habilitated as lecturer at the Faculty on recommendation of Václav Láska who taught there mathematical geography and cartography. In 1931, Šalamon became full professor of mathematical geography and cartography. He devoted himself also to geophysics and from 1933 headed the National Institute of Geophysics. From 1935 he headed also the National Map Collection. His manual of Historical Geography and Cartography remained at the Faculty of Philosophy. In 1935 the lecturer of Prague University Karel Kuchař habilitated in physical geography and cartography. He profoundly marked redaction of both national atlases, the Czechoslovak Military Atlas and the Atlas of Czechoslovak History. He worked also on school wall maps and atlases. He published university manuals of cartography, in 1950 introduced specialization of studies in cartography, headed the Department of Cartography and Physical Geography at the Faculty of Science and in 1967 became university professor. He was founder of Czech geographical cartography.

During occupation and after universities were closed on 17th of November 1939, the Institute of Geography was assigned to German geographers from the German Institute located in Ovocný trh. Cartography was taught by Adalbert Prey, Roman Lucerna, Karl Adalbert Sedlmayer and Hans Spreitzer.

After the war, the Albertov Institute of Geography was re-established in its pre-war form. In 1953, after division of the integrated Department of Geography, there was formed the Department of Cartography and Physical Geography lead by Professor Šalamon, where Karel Kuchař was senior lecturer, Ludvík Mucha assistant and Jiří Mojdl technician. In 1960, the cartographer Marie Richtrová came here temporarily from the Pedagogical University, in 1964 came Zdeněk Murdych and later Richard Čapek who graduated in cartography.

Graduated from Albertov cartographic studies taught also at other universities – in Brno, České Budějovice, Technical University in Prague and in Vienna, at pedagogical faculties in Prague, Ústí nad Labem, at universities of Munich and Bratislava.

In 1990, an independent Section of Geography (including four departments) was formed at the Faculty of Science. Cartography was included into the Department of Cartography, Regional Geography and Didactics headed by Josef Brinke, as Ludvík Mucha refused the offer because of his age. In 1993 cartography passed to the Department of Cartography and Geoinformatics headed by Dalibor Moravec specialized in computer cartography, who had worked before in military topographic service. New young staff came to the Department.

Only few cartographers working at the Faculty of Science, or at the Faculty of Geology and Geography, were awarded scientific or pedagogical titles. After Professors Bedřich Šalamon and Karel Kuchař, Ludvík Mucha became senior lecturer only in 1983, later then Dalibor Moravec and Richard Čapek (in Brno).

Dalibor Moravec succeeded to obtain for the map collection the status of Map Collection of Charles University, so that it could remain in Albertov. In 2002, Jan Kolář, specialized Earth's remote sensing and geographical information systems, who had been working for years at the Prague Technical University, became head of the department, the name of which changed to the Department of Applied Geoinformatics and Cartography and a new study branch has been formed with stress put upon applied components of study disciplines.

(Pracoviště autora: emeritní pracovník katedry kartografie a geoinformatiky
Přírodovědecké fakulty UK, Albertov 6, 128 43 Praha 2.)

Do redakce došlo 28. 11. 2006

IVAN KUPČÍK

ČESKÉ ZEMĚ NA MAPÁCH STŘEDNÍ EVROPY DO POLOVINY 17. STOLETÍ A JEJICH TYPOLOGICKÉ ČLENENÍ

I. Kupčík: *Czech countries in maps of Central Europe up to the middle of the 17th century and their typological classification.* – Geografie–Sborník ČGS, 111, 4, pp. 436–453 (2006). – The article presents a representative selection of a nearly hundred of the oldest maps of Central Europe which were influencing the development of map representation of Czech countries and mostly have not yet been published in Czech literature. Geographical content of map representation of Bohemia, Moravia and Silesia in maps of the Central European area is as informative as in separate maps of these territories. Cartographical information does not end on the other side of our border, but it links to representation of neighbouring countries and stresses political, religious, communication, linguistic and other connections and particularities as well. The selection is based on typographical classification (into ten groups) of printed maps of the Central European area of German, Italian, Dutch and French origin dating from the end of the 15th century to the middle of the 17th century. Its knowledge is necessary to determine genealogy of Central European and regional maps from the period approximately till 1650.

KEY WORDS: Central Europe – cartographic representation till 1650 – map types – map genealogy.

Úvod

Sympozium k nedožitým 100. narozeninám univerzitního profesora dr. Karla Kuchaře (1906–1975) poskytlo ideální příležitost poprvé prezentovat vzácná kartografická znázornění území českých zemí, která v našich tuzemských sbírkách postrádáme. Jedná se o rukopisné unikáty, popř. o tištěné deriváty, tj. o mapy s volnějším vztahem k předloze, uložené v zahraničních archivech a knihovnách. Výběr z předložených map je výsledkem rozsáhlé korespondence a nesčetných cest, které jsem podnikl během posledního čtvrt století do západoevropských sbírek, kde se naskytala příležitost objevit po předeslaných dopisech nové dokumenty k dějinám české, moravské a slezské kartografie.

V první etapě bych chtěl upozornit na vzácná kartografická znázornění území našich historických zemí, která jsou součástí nejstarších přehledných map středoevropské oblasti do konce třicetileté války. Již pohled na politické znázornění střední Evropy kolem r. 1650 nás přesvědčí, že při sestavování kritické studie mapového obrazu českých zemí nelze pominout kartografická znázornění Čech, Moravy a Slezska na mapách německých zemí vydávaných od konce 15. století, na italských mapách od počátku 16. století, na mapách nizozemské produkce, vydávaných od poloviny 16. století a na mapách francouzských autorů a nakladatelů od počátku 17. století. Těchto map, rukopisních a tištěných, je značné množství, a proto je třeba se zaměřit především na mapy tištěné (typografické) a z nich zejména na ty, které znamenaly nový vý-

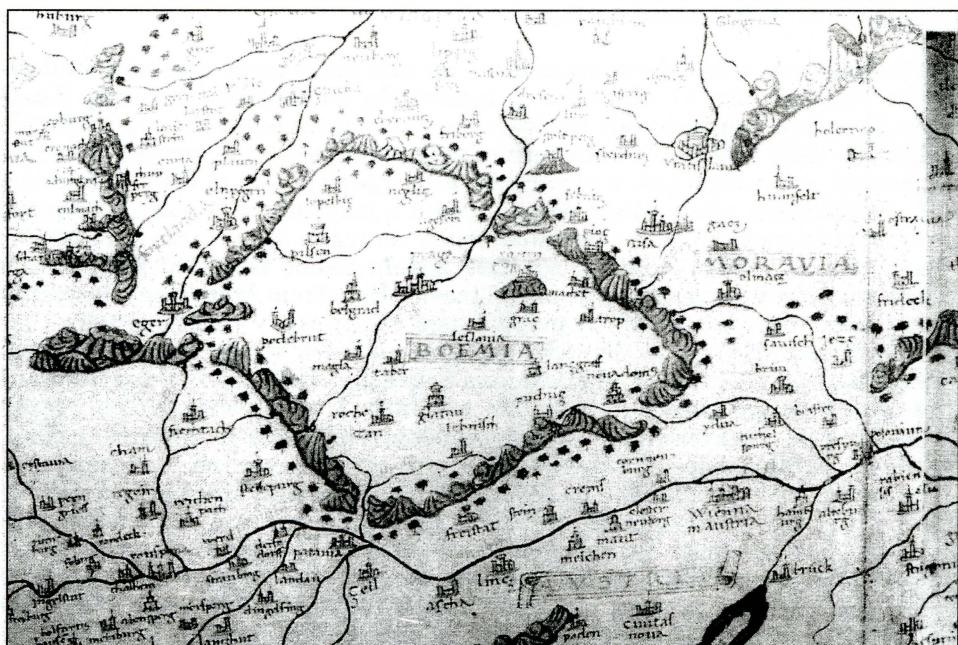
vojový stupeň. Geografický obsah mapových zákresů českých zemí na mapách středoevropské oblasti je neméně informativní jako znázornění na samostatných mapách této území. Kartografické informace nekončí bezprostředně za našimi zemskými hranicemi, nýbrž plynule navazují na zákrese ostatních středoevropských zemí a upozorňují na politické, církevní, komunikační, jazykové a další souvislosti a zvláštnosti, jejichž vyhodnocení stojí před námi.

Při vyhodnocování možných metodických předloh se ukázalo, že většina regionálních i národních prací je založena na abecedním popř. chronologickém principu bez tolik potřebného členění dle typu mapy. Jedná se o mapy popř. o skupiny map, pro které je charakteristický společný, všeobecně srozumitelný *typus*. Typologické členění je možné dle kartografického provedení, dle formy uveřejnění, dle účelu použití, dle skupiny měřítek atp. Členění se zakládá na detailní pramenné analýze příslušné mapy, která umožní konstrukci kartografických *stemat* (genealogií), ze kterých je postavení každé jednotlivé mapy zjevné.

Při zpracovávání textu jsem použil vlastního soupisu vzácných mapových bohemik uložených v cizině, který jsem dosud neuveřejnil. Celkem se jedná přibližně o jedno sto map, které jsem odlišil dle chronologického pohledu do deseti typologických skupin. Z redakčních důvodů uvedu jen reprezentativní výběr mapových výřezů s územím českých zemí, z technických důvodů pouze černobílé reprodukce.

Mapy Kusánova typu

Jeden z nejstarších mapových obrazů Čech a Moravy v zahraničí, pomine me-li mapovou skicu středoevropské oblasti v rukopisném oddělení bavorské

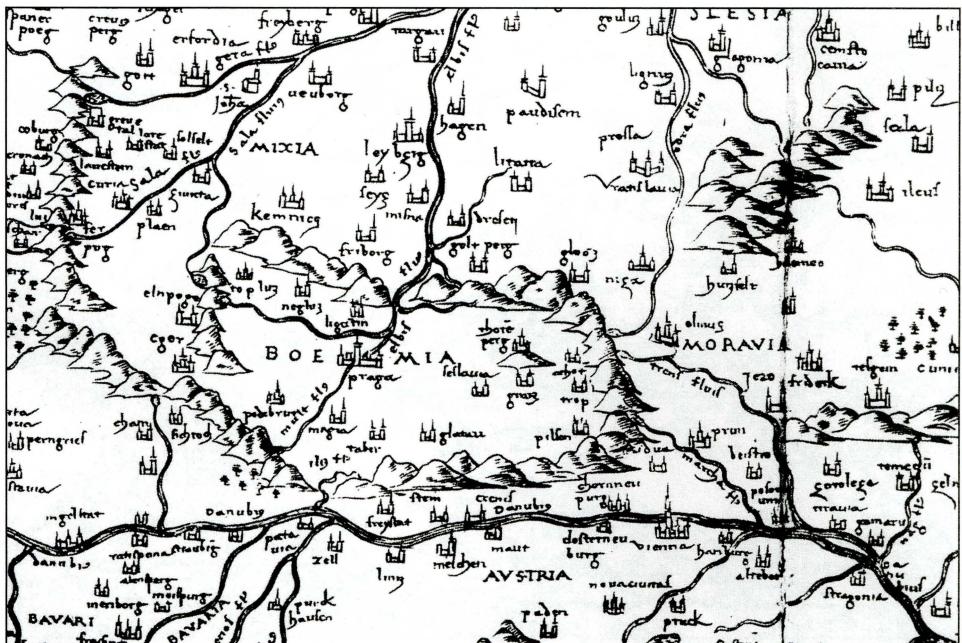
Obr. 1 – Typus CUSANUS. České země na rukopisné mapě střední Evropy od Henrica Martella z Ptolemaiova rukopisu *Descriptio Germania Moderna* (cca 1493). Pro reprodukci mapových výřezů byly použity mapové přílohy z díla P. H. Meurer (2001) *Corpus der älteren Germania-Karten*. Canaletto/Repro-Holland, Alphen aan den Rijn.

Obr. 2 – Typus CUSANUS. České země na rukopisné mapě střední Evropy od Henrica Martella z rukopisu *Insularium illustratum*. Pro reprodukci mapových výřezů byly použity mapové přílohy z díla P. H. Meurer (2001) *Corpus der älteren Germania-Karten*. Canaletto/Repro-Holland, Alphen aan den Rijn.

státní knihovny v Mnichově, nacházíme na rukopisné mapě z národní knihovny ve Florencii (obr. 1). Mapa náleží typologicky do počáteční fáze map Kusánova typu, které předcházely tištěným verzím mapy střední Evropy kardinála Mikuláše Kusy (1401–1464). Severně orientovaná mapa je v originálu kreslena černou a červenou tuší a akvarelem na pergamen v do té doby neznámém lichoběžníkovém rámu. Mapa postrádá titul a jakýkoliv další text, zeměpisné souřadnice a měřítko, které lze odhadnout v centrální části na cca 1:3 500 000. Mapa je jako *tabula moderna* součástí nedatovaného rukopisu *Ptolemaiový Geografie*, který je na titulní straně signován Henrikem Martellem Germanusem (činný cca 1480–1496). K mapě náleží třístránkový text *Descriptio Germania Moderna*, který je identický s textem na zadní straně mapy z latinského vydání světové kroniky od Hartmana Schedela (1440–1514). Jako terminus *post quem* vzniku kresby je pokládán rok 1493. Uvnitř pohraničních hvozdů v Čechách jsou zakreslena jen vybraná města, stejně tak na Moravě, v Kladsku a ve Slezsku, přičemž zákresy posledních tří jmenovaných zemí jsou posunuty oproti Čechám zdánlivě na sever. V Čechách postrádáme tok horního Labe a Ohře, tok opouštějící obě jihočeské kotliny imaginární šumavskou průrvou na jih je bavorský Ilz, vlévající se u Pasova do Dunaje. Pohraniční pohoří české kotliny je na hranici s Moravou předimenzovaně znázorněné a v oblasti chebského výběžku zůstává otevřené. Poloha řady měst jako např. *Rochozan* (Rokycany), *Glatau* (Klatovy) a dalších neodpovídá skutečnosti. Dobovou raritu mezi českými městy je zákres Náchoda (*Nachot*), který v následujících desetiletích povětšinou opět chybí (Biblioteca Nazionale, Firenze).

Poněkud odlišný obraz českých zemí na rukopisné mapě Kusánova typu najdeme na zámku v Chantilly severně od Paříže (obr. 2). Barevná mapa je sou-

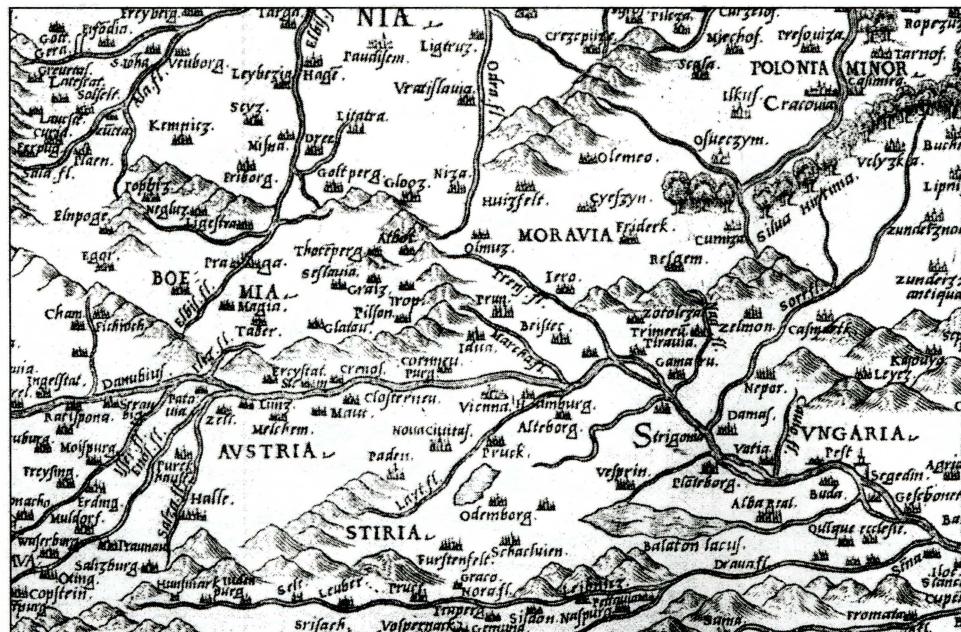

Obr. 3 – Typus CUSANUS. České země na tištěné mapě střední Evropy od Francesca Rosselliego, Florencie, cca 1447/1448. Pro reprodukci mapových výřezů byly použity mapové přílohy z díla P. H. Meurera (2001) Corpus der älteren Germania-Karten. Canaletto/Repro-Holland, Alphen aan den Rijn.

částí rukopisu *Insularium illustratum* od Henrica Martella Germana a obsahuje na zadní straně první dvě kapitoly spisu *De origine, situ, moribus ac populis Germania*, nejstaršího písemného pramene o Germánech od římského spisovatele Cornelia Tacita (cca 55–120 po Kr.) z r. 98. V kartografické literatuře nebyla tato mapa dosud popsána. V českých zemích zůstává zákres vodopisu nadále nedokončený, i zde nachází nejmenovaný tok cestu z vnitrozemí Čech do Dunaje. Města Cheb (Eger) i Loket (Elenpogen) jsou lokalizována západně od pohraničních hvozdů (Musée Condé, Château Chantilly).

Společnou mapou autorů Henrica Martella Germana a Francesca Rosselliego 1447/1448 z období kolem r. 1490 začíná genealogie tištěných map Kusánova typu (obr. 3). Mapa se nachází v italské národní knihovně ve Florencii a chybí ve veškeré starší literatuře, byla popsána teprve r. 1947 Italem Florem Banfim. Pohraniční hvozdy Čech jsou otevřena nejen u Chebu (Eger), ale i u Lokte (Elnpogo), nejmarkantnější chybou je falešné umístění např. Klatov (Glatau) a Plzně (Pilsen) do východních Čech a východočeských lokalit západně od Vltavy (Mult fls). Svědčí to o používání ještě jižně orientovaných mapových předloh (Biblioteca Nazionale Firenze).

Kolem r. 1470 se ve Florencii objevuje již tištěná mapa světa v lichoběžníkové podobě. Obdobou této podoby pro střední Evropu je mědirytina římského nakladatele Antonia Salamanky (cca 1500–1562) z r. 1548. Jedná se o jednolist, který má v centrální oblasti měřítko cca 1:4 000 000. Vedle předloženého exempláře z privátní sbírky v Bonnu (obr. 4) existuje exemplář v pařížské Národní knihovně. Mapa je na okrajích vybavena geografickými souřadnicemi a písmenem G (Gradi) ve čtyřech rozích. Ve vnějším rámu se nachází klimatické údaje, rovnoběžkové zóny dle antického členění a údaje o délce trvání denního světla.

Obr. 4 – Typus CUSANUS. České země na mědirytině *Tabula Moderna Polonia, Ungariae, Bohemiae* od Antonia Salamanky, Řím 1548. Pro reprodukci mapových výřezů byly použity mapové přílohy z díla P. H. Meurerá (2001) *Corpus der älteren Germania-Karten*. Canaletto/Repro-Holland, Alphen aan den Rijn.

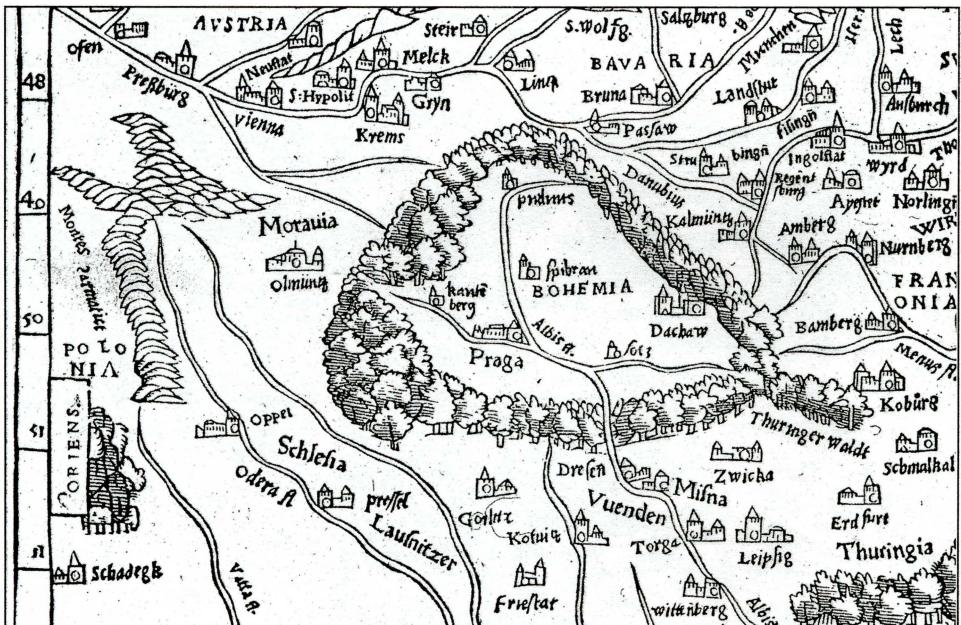
la. Salamanka se při znázorňování českých zemí vrací k větší výrazovosti, zejména u siluet místních signatur. Rytec mapy není znám a jeho určení je obtížné. Obsahově se jedná o přesnou kopii závěrečného pojetí *Tabula moderna* vydaní Ptolemaiové Geografie v Rímě v r. 1507. Vznikly přitom tiskové chyby jako *Dree* (Drážďany). Mapa je klasickým příkladem, jak byla geografická jména z cizích předloh nekriticky přejímána a zfalšována. Západočeská města Plzeň a Klatovy leží nadále východně od Prahy (Sammlung Fritz Helwig, Bonn).

Mapy Etzlaubova typu

Mapy Etzlaubova typu a znázornění českých zemí na nich není třeba znovu představovat, byly analyzovány v článku Ivana Kupčíka „Vývoj mapového zobrazení českých zemí na mapách poutnických cest do poloviny 16. století“ v publikaci „Z dějin geodézie a kartografie 8“ (Rozpravy Národního technického muzea v Praze, 136, 1995), s. 34–39. Jako příklad mapy Etzlaubova typu uvádím nástěnnou mapu J. de Gourmonta *Germania noua descriptio*, Paris, 1545. (British Library, London, obr. 5).

Mapy Zellova typu

Kolem r. 1544 vyšla mapa střední Evropy od Heinricha Zella, která ovlivnila na 30 let kartografické znázornění střední Evropy. Příznačné pro Zellův mapový typ jsou mapové bohatství, které odpovídá tehdejšímu stavu regio-

Obr. 5 – Typus ETZLAUB. České země na dřevořezu Jérôme de Gourmonta *Germania noua descriptio*, Paříž 1548. Pro reprodukci mapových výřezů byly použity mapové přílohy z díla P. H. Meurerá (2001) *Corpus der älteren Germania-Karten*. Canaletto/Repro-Holland, Alphen aan den Rijn.

nální kartografie a mapová struktura. Synopse podtrhuje, že Zellovu typu příslušející mapy přes značné vnější rozdíly spolu úzce souvisejí. Heinrich Zell (1518–1564), dřevorytec a tiskař, zahájil ryteckou kariéru ve Strasburku, kde r. 1560 vyšla pod titulem *Germaniae descriptio* i předložená mapa střední Evropy (obr. 6). Lokalizace měst je až na několik výjimek správná, znázornění horopisu je následkem hrubého dřevořezu předimenzované. Stella byl od r. 1555 knihovníkem pruského vévody Albrechta v Königsberku. Jediný dochovaný exemplář shořel 1945 v Drážďanech.

Zellovu typu se nápadně podobá typ mapy, který vyvinul nezávisle jižně od Alp Giacomo Gastaldi (1500–66). Pocházel z Piemontu, od r. 1539 se zdržoval v Benátkách, kde se ucházel o získání tiskařského privilegia. Neautorizované tisky byly v Benátkách díky přísne cenzurní a privilegové politice vyloučeny. K jeho prvním známým pracím patří *Germania nova tabula* (1542). Gastaldi použil poprvé i oválného modifikovaného zobrazení, známého během celého 17. století jako *Mappa del Gastaldi*. Gastaldi se zasadil v Benátkách pro opětovné používání měditisku, vylepšoval Ptolemaiovu koordináty a vyhodnocoval nejnovější cestovní zprávy. Gastaldiovi vliv byl patrný v celé Evropě a proto je jeho zákres českých zemí významný zejména na benátské mapě z r. 1552 (obr. 7). Čechy a Morava jsou díky generalizaci způsobené malým formátem mapy zdařile vykreslené, jemná mědirytina cca 1:4 000 000 znázorňuje v Čechách podstatně bohatší vodopis než na předchozích mapách a zakresluje i po hraniční města na české straně hranice. Mapa je vědeckohistoricky významná, neboť se jedná o první italské vydání, na kterém je uveden Gastaldi jako autor (spoluautor G. Giolito). Na okrajích postrádá mapa dobově běžnou allegorií politických poměrů. (Sammlung Fritz Helwig, Bonn).

Obr. 6 – Typus ZELL. České země na dřevorytu střední Evropy *Germania descriptio* od Heinricha Zella, vydaného ve Štrasburku 1560. Pro reprodukci mapových výřezů byly použity mapové přílohy z díla P. H. Meurera (2001) Corpus der älteren Germania-Karten. Canaletto/Repro-Holland, Alphen aan den Rijn.

Obr. 7 – Typus ZELL. České země na mapě Německa autorů Giacoma Gastaldiho a G. Gio-lita, Benátky 1552. Pro reprodukci mapových výřezů byly použity mapové přílohy z díla P. H. Meurera (2001) Corpus der älteren Germania-Karten. Canaletto/Repro-Holland, Alphen aan den Rijn.

Obr. 8 – Typus ZELL. České země na mědirytině *Nova Germania Descriptio* autorů George Lilyho (?) a Michele Tramezzina, Řím 1553. Pro reprodukci mapových výřezů byly použity mapové přílohy z díla P. H. Meurer (2001) *Corpus der älteren Germania-Karten*. Canaletto/Repro-Holland, Alphen aan den Rijn.

Příkladnou mapou Zellova typu je přehledná mapa střední Evropy anglického historika, římskokatolického duchovního a kartografa, George Lilyho (cca. 1510–1559) a M. Tramezzina, Řím 1555 (obr. 8). Lily opustil univerzitu v Oxfordu bez akademického stupně a odešel do Itálie. Roku 1554 se vrátil do Londýna, kde zemřel jako kanovník katedrály sv. Pavla v Londýně a Canterbury. Mapa je věnována Ottovi Truchsessovi z Waldburgu (1514–1573), pozdějšímu biskupovi z Augsburku, se kterým se Lily setkal v zimě 1553/54 v Dillingen při své cestě zpět do Londýna. Pro mapu byly použity pravděpodobně nizozemské a německé prameny. Dominantní je zákres říční sítě, horám a lesům věnoval Lily jen formálnější pozornost. Ke znázornění hor a lesů používal Lily otisků razitek pro několik druhů stromů, hor a jejich seskupení a jen několik málo míst dokresloval individuálními vlastnoručními zákresy. Mědirytina v měřítku cca 1:2 600 000 patří k prvním, která odlišuje arcibiskupská a biskupská sídla (Praha, Olomouc, Vratislav etc.). Lily používal jako autogram vedle zkratky G. L. A. (Georgius Lilius Angelus) namísto podpisu zákres tří lilií. Na výřezu není vidět papežské imprimatur (schválení do tisku), které bylo pokládáno za součást oficiálního kartografického protestu proti šíření protestantismu. Jednotisk se vyskytuje často ve sběrných atlasech (Herzog August Bibliothek, Wolfenbüttel).

Typologicky izolované (nezávislé) mapy 16. století

V impressu je uvedeno, že tato první reprezentativní nástěnná mapa střední Evropy byla vyhotovena 1547 v Bruselu a vybavena tříletým privilegem (obr. 9). Autorem mapy je dle podpisu ve věnování Christoph Kegel (Khegel,

Obr. 9 – NEZÁVISLÝ typus 16. století. Čechy a Morava na tištěné nástěnné mapě Němeka od Christopha Kegela (Pyramiuse), Antverpy 1547. Pro reprodukci mapových výřezů byly použity mapové přílohy z díla P. H. Meurerá (2001) Corpus der älteren Germania-Karten. Canaletto/Repro-Holland, Alphen aan den Rijn.

nar. cca 1500–1510, zemř. po r. 1556), pocházející z Villachu v Korutanech. Ve věnování v mapě se Kegel podepisuje latinsky jako Pyramius a představuje se jako sekretář německé císařovy kanceláře. Rytec a tiskař mapy nejsou známí, jako oficína zodpovědná za tisk připadá v úvahu spíše tiskárna v blízkých Antverpách. Celá mapa demonstruje projev oddannosti Karlu V. a glorifikuje jeho absolutní nárok na moc, jakýkoliv odkaz na hierarchní strukturu říše chybí.

K osobní kvalifikaci, která by opravňovala Christopha Kegela k vytvoření díla, chybějí jakékoli prameny. Jako podklady pro komplikaci celé mapy použil Kegel všech existujících regionálních map. Pro Čechy to byla očividně Klaudyánova mapa z r. 1518, východně od Odry Wapowského mapa z r. 1526. Při pokusu použít prameny rozdílného druhu a provenience k vyhotovení inovativní mapy byl Kegel úspěšný. Nedostatkem vzhledem k velkému formátu a malému měřítku je relativně malá hustota místních názvů, která je na Moravě minimální. Velmi dobrá je naproti tomu grafická podoba mapového písma, kterého použil ve čtyřech podobách. Pro antické a současné názvosloví použil Kegel antiqua versálky rozdílné velikosti pro latinské názvy kménů (BOCHEMVM, MARCOMANI), kursivní versálky pro latinské výrazy současných zemí (BOHEMIA REGNVM, MORAVIA), ale i německé fraktury (Beheim Kunigreich, Merhern) a malého kurentního písma pro současná pomístní jména a názvy řek *Lanzkron* (Landškroun), *Markse* (Morava) atp. Pro sídelní signatury použil stylizovaných siluet s pozičními body, odstupňovanými velikostí dle významu. Speciálními značkami jsou označena sídla arcibiskupů

(mitra s křížem), biskupů (mitra, infule), sídla regentů (prapor) a říšská města (orel) – Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel.

Mapy typu Tilemanna Stelly a Abrahama Ortelia

Paralelně s „chorografiemi“ vyvinutými německými geografy rozkvétala v 16. století i regionální kartografie, která nacházela zejména v německých zemích na významu. K jejím zástupcům patřil vedle Waldseemüllera a Münstera právě württemberský matematik a kartograf Tilemann Stella (1525–1589), který byl již pod vlivem Mercatorových měřických metod. U map Stellova typu se jedná většinou o tištěné, stále přesnější a dokonalejší znázornění vodní sítě ve středních a malých měřítkách, často s mapovým rámem kruhového tvaru.

Geografická poloha jednotlivých míst jižně orientované mapy je udána polárními souřadnicemi, které jsou uvedeny ve spodní části jednotisku. (obr. 10). Od středu kruhové mapy, označeného křížkem, který leží asi 3 mm západně od Coburgo v horních Francích a byl provléknut nitkou s pohybující se perlou, mohl uživatel mapy na natažené niti podle tabulek perlou nastavenou vzdáleností a dle úhlu nitě od 1 do 30 stupňů snadno nalézt hledané místo.

Na okružích od zevního po vnitřní je znázorněn římský kalendář bez přestupních roků, dny v týdnu od pondělí do neděle (a až g), jména svatých (Egidius etc), název měsíce, např. září (*Herbstmon*) s počtem dnů v měsíci (30), dělení 1 až 30 stupňů pro jedno z dvanácti znamení zvěrokruhu (zodiaku, např. *LIBRA* = Váhy), s názvem nejbližšího města za mapovým rámem (*Cracow*) a údaje stupňů zeměpisné šířky po 10°.

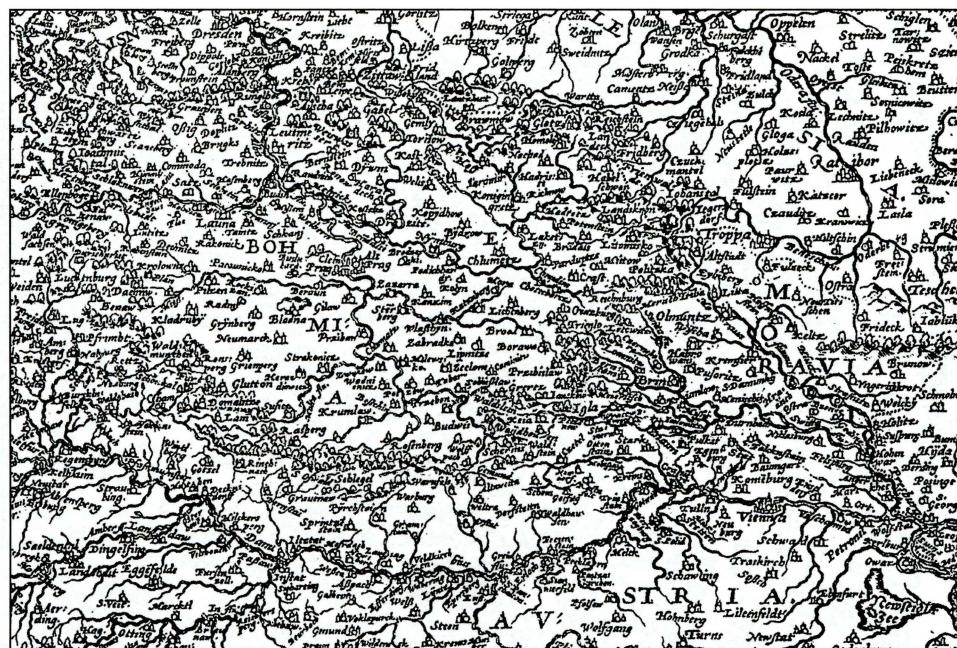
Obr. 10 – Typus STELLA/ORTELIUS. České země na kruhové mapě *Die gemeine Landtafel des Deutschen Landes* Tilemanna Stelly, Wittenberg 1560. Pro reprodukci mapových výřezů byly použity mapové přílohy z díla P. H. Meurera (2001) *Corpus der älteren Germania-Karten*. Canaletto/Repro-Holland, Alphen aan den Rijn.

Autor přehledného jednotisku s kruhovou mapou německých zemí (*Gemeine Landtafel des Deutschen Landes*) Tilemann Stella vyhotobil mapu ve Wittenerku v r. 1560, kdy obdržel pevné místo jako Mathematicus na dvoře vévody z Meklenburku. Ve stejném roce doprovázel vývodu Johanna Albrechta do Saska, Čech, Rakouska, Uher a Slezska. Kruhový tvar a jižní orientace mapy jsou jednoznačně odvozeny od obdobné mapy na slunečním přístroji Sebastiana Münstera z let 1525 popř. 1527, počet měst je oproti mapě na Münsterově slunečním přístroji podstatně větší. Nejdůležitějšími tištěnými prameny byly regionální mapy z tištěné Münsterovy „Kosmografie“ (1544). Potvrzuje se to zejména při srovnání zákresu tří vedlejších toku Odry severně od Wroclawi, které je známé jen na mapě Slezska od neznámého autora, obsažené od r. 1544 právě v „Kosmografii“. Kartometrická analýza prokázala precizní znalosti zeměpisných šírek 70 vybraných měst, z českých zemí bohužel jen Prahy a Olomouce (Sammlung Thomas Niedwodniczanski, Bitburg).

Mapy Sgrootenova typu

Autorem dalšího archeotypu je Christian Sgrooten (cca 1532–1608) ze Sonsbecku na dolním Rýnu, pozdější kartograf ve službách španělského krále Filipa II., nizozemského místodržícího. Sgrootenův osobitý styl je znám především z obou rukopisných atlasů z let 1573 (Královská knihovna v Bruselu) a 1592 (Královská knihovna v Madridu).

Na vzniku Sgrootenova mapového typu, který ovlivnil produkci tištěných map střední Evropy ve 2. pol. 16. století, zanechal rukopis Frans Hogenberg,

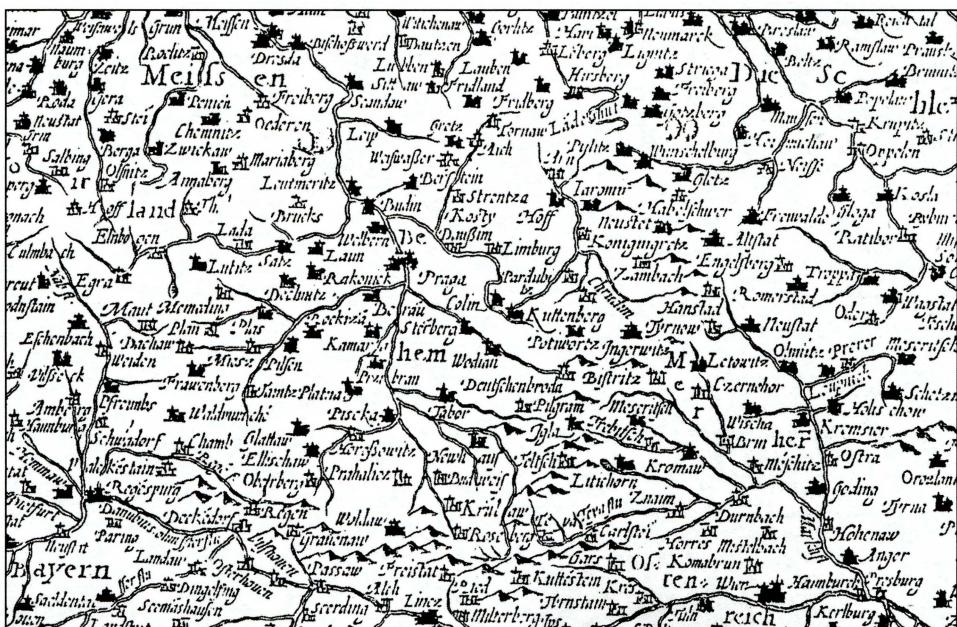
Obr. 11 – Typus SGROOTEN. České země na mědirytině *Deutschlandt Germania Typus* od Franse Hogenberga, 1. vydání Kolín nad Rýnem 1576. Pro reprodukci mapových výřezů byly použity mapové přílohy z díla P. H. Meurer (2001) *Corpus der älteren Germania-Karten*. Canaletto/Repro-Holland, Alphen aan den Rijn.

rytec z Kolína nad Rýnem. Frans Hogenberg (nar. cca 1538 v Hechelenu, zemř. 1590) byl jedním z nejznámějších mědirytců 16. století. Jeho mapa *Deutschlandt Germaniae Typus* (1576) sloužila jako podklad pro mapu *Germany* (cca 1:3 000 000) v atlase Gerharda Mercatora (Duisburg 1586). Vzhledem k obsahu, měřítku a kladu listů byla vzorem pro všechny mapy Německa v atlasech 17. století.

Mapa z r. 1576 náleží k jeho nejdůležitějším dílům, dle signatury byla se stavena jím osobně (obr. 11). Podstatně lepší obraz Slezska se zakládá již na znalosti mapy Martina Helwiga z r. 1561. Některé detaily na Moravě, jako např. časté zákruty řeky Moravy, hovoří o použití r. 1569 první tištěné mapy Moravy od Pavla Fabricia. Jinak než např. na Sgrootenově nástěnné mapě z r. 1566 je na této o deset let později vytiskném zpracování velmi konkrétní politická výpověď, hranice říše limitují stejné bodové linie. Slezsko je znázorněno jako komplikovaně strukturovaný majetek německých Habsburků. Zcela chybí hranice mezi Polskem a mezi na lénu závislém, ale samostatném vévodství Pruském. Jak ukazuje mapa Hogenbergova, byl obsah původních mapových předloh pro české země díky účelnému výběru a různým změnám v Antverpách, Amsterdamu, Duisburgu a v tomto případě v Kolíně nad Rýnem podstatně zjednodušený (Offentliche Bibliothek der Universität Basel).

Mapy Mercatorova – Hondiova typu

Tzv. „nizozemská“ fáze ovlivňování map německých zemí a tím i střední Evropy pokračuje po Sgrootenovi mapami Mercatorova–Hondiova typu. Těch-

Obr. 12 – Typus MERCATOR/HONDIUS. České země na mapě *Germania regnum totius Europae*, Mattea Florimiho, Siena, cca 1600. Pro reprodukci mapových výřezů byly použity mapové přílohy z díla P. H. Meurer (2001) *Corpus der älteren Germania-Karten*. Canaletto/Repro-Holland, Alphen aan den Rijn.

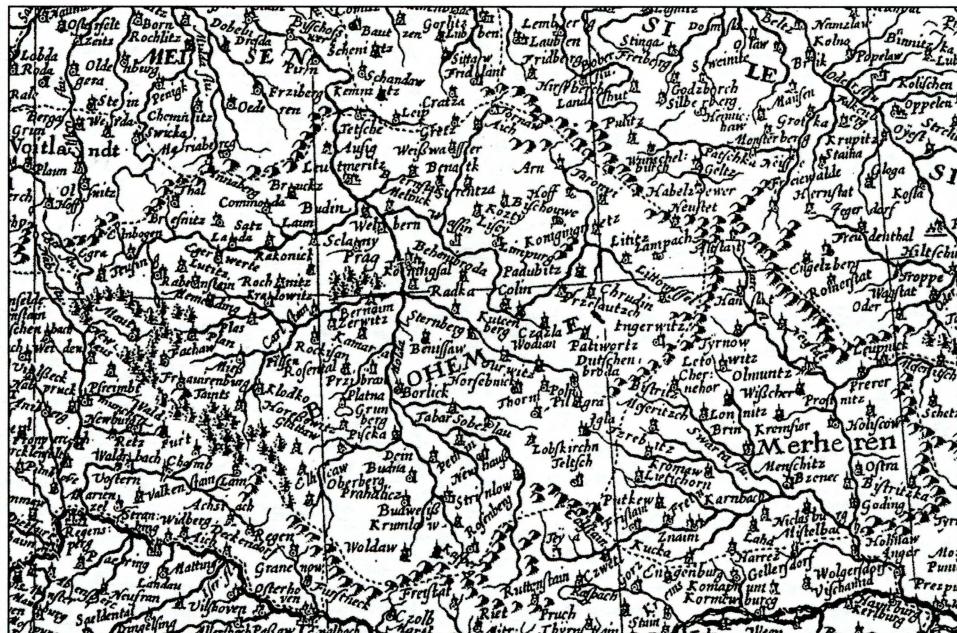
to map, převážně atlasových, je značné množství. Jejich obsah podléhal komerčním zájmům, kompozice map a mapový styl měly kompilační charakter. K výjimkám patřili kopisté mimo Nizozemí, kteří dokázali vtisknout mapám osobitý, mnohdy národní koncept. K těmto autorům patří Matteo Florimi a jeho mapa vyhotovená v Sieně kolem r. 1600 (obr. 12).

Místo původu a datum narození Mattea Florimiho jsou neznámé. Těsně před r. 1600 žil v Sieně, kde pravděpodobně převzal tiskárnu rodinného příbuzného. Během několika málo let vybudoval oficínu patřící k nejdůležitějším mapovým nakladatelstvím v Itálii první poloviny 17. století. Zemřel 1613 v Sieně. Podkladem mapy se zdá být mapa střední Evropy kolínského nakladatele Overatha z r. 1598, společnou předlohou mapy Overatha a Florimiho může být přímo i Mercatorova mapa střední Evropy z r. 1585.

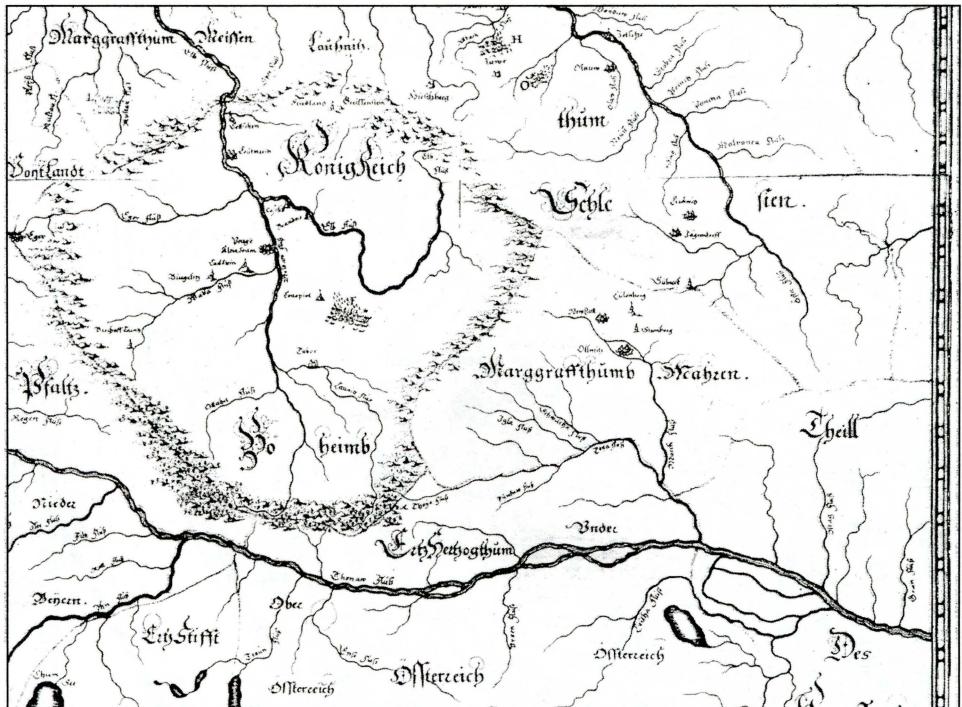
Na mapě není u Čech znázorněn pohraniční věnec hor, proto není vymezení území českých zemí na první pohled jednoduché. Názvosloví je kombinací zkomolených německých a českých jmen (*Košty*), z hlediska studia vývoje jazykové ortografie je mapa bez významu (Antiquariat Gebr. Haas, Bedburg-Hau).

Mapy Mercatorova – Blaeuova typu

Mapy tohoto typu jsou spojeny již se jménem Mercatorova syna Rumolda (1548/50–1599), třebaže jsou ještě silně ovlivněny otcem evropské kartografie. K osobitým zástupcům nového období setrvávající komerční mapové produkce náleží pařížský nakladatel Nicolas Langlois (1640–1703) a jeho mapa z ob-

Obr. 13 – Typus MERCATOR/BLAEU. České země na mědirytině *Carte general de l'Empire d'Allemagne* od Nicolase Langloise, Paříž, cca 1660. Pro reprodukci mapových výřezů byly použity mapové přílohy z díla P. H. Meurerá (2001) *Corpus der älteren Germania-Karten*. Canaletto/Repro-Holland, Alphen aan den Rijn.

Obr. 14 – Typus MERCATOR/BLAEU. České země na rukopisné nástěnné mapě *Amore pacis* od Matthäuse Meriana a Carla Heinricha van der Ortenu. Frankfurt nad Mohanem, po r. 1650. Pro reprodukci mapových výřezů byly použity mapové přílohy z díla P. H. Meurera (2001) *Corpus der älteren Germania-Karten*. Canaletto/Repro-Holland, Alphen aan den Rijn.

dobí kolem r. 1660. Mladý Langlois se osamostatnil již 1655, mědirytina se dostala do jeho rukou z dědictví Jeana Boisseau (činný 1631–1658), nové vydání v podobě jednolistu spadá do počátku jeho činnosti (obr. 13). Při této přiležitosti byla mapa jazykově přepracovaná z latiny do francouzštiny, jak svědčí např. regionální názvy např. BOHEME. Vedle názvu *Prag* je Praha dislokovaná i pojmem *Koenigsal* (Královský sál), hranice Čech jsou vymezeny nejen pohraničními pohořími a hvozdů, ale i čárkovaně (*Bibliothèque Nationale*, Paris).

K německým modifikacím stejného typu naleží mapa nakladatele Matthäuse Meriana (staršího, 1593–1650) a kresliče, rytce a tiskaře Carla Heinricha van der Ortenu (zemř. 1691), vydaná pod titulem *Amore pacis* (Frankfurt am Main, po r. 1650). Mapový výřez z nástěnné rukopisné mapy předkládá podrobnou říční síť, znázorněna je i Českomoravská vrchovina, oddělující Čechy a Moravu se Slezskem (obr. 14). Zastaralé mapové písmo je v němčině (*Bibliothèque Nationale*, Paris).

Typologicky izolované (nezávislé) mapy 1. poloviny 17. století

Typologické zařazení následujících dvou map není možné. Jedná se již o mapové tisky z první poloviny 17. století, tj. o řemeslně vyhotovené konglo-

Obr. 15 – NEZÁVISLÝ typus 1. poloviny 17. století. České země na kruhové mědirytině *Geographischer Ausszug Teutscher Nation mit seinen zugehoerigen Land* od Davida Manassera, Augsburg 1631. Pro reprodukci mapových výřezů byly použity mapové přílohy z díla P. H. Meurera (2001) *Corpus der älteren Germania-Karten*. Canaletto/Repro-Holland, Alphen aan den Rijn.

meráty podřadné kvality, které jsou ale vzhledem k tematickému zaměření historicky důležité.

Prvním příkladem je mapový výřez českých zemí z kruhové mapy Davida Manassera (zemř. 1637) z Augsburku z r. 1631 o průměru 28 cm vnitřního rámu (obr. 15). Jednotisk z měděné desky má měřítko cca 1:4 500 000, mezi dvojitými okrajovými liniemi mapy jsou údaje zeměpisné šířky (LATITVDO) po čtyřech minutách. Podklad pro mapu je neznámý, mapový obraz je zkreslený, zjevná je podobnost s mapami od H. Zella. Podstatné chyby nacházíme v umístění regionálních názvů, kdy je *Chruden* (Chrudim) umístěna v Podkrkonoší, UNGARIA nad Žilinou, kuriózní jsou jména měst *Putwis* (Budějovice), *Znin* (Znojmo), *Hedonin* (Hodonín), *Olmenz* (Olomouc) a další. Autorův intelektuální přístup ke kartografii se zdá být omezený (Herzog August Bibliothek, Wolfenbüttel).

150 let trvalo, než v českých zemích dominantní říční síť opět vystřídala síť „silničních“ spojení. Stalo se tak na mapě střední Evropy bratří Georga Conrada Junga (1612–1691) a Johanna Georga Junga (1583–po r. 1641), vydané v r. 1641 v Rothenburgu a věnované Ferdinandovi III. (obr. 16). Mapu lze poplatit za předstupeň silničních a poštovních map 17. a 18. století a mýtních popř. celních map 18. století (Stadtbibliothek, Ulm).

Obr. 16 – NEZÁVISLÝ typus 1. poloviny 17. století. České země na „silniční“ mapě *Totius Germania novum Itinerarium Studio* od bratří J. G. a G. C. Junga, Rothenburg 1641. Pro reprodukci mapových výřezů byly použity mapové přílohy z díla P. H. Meurerá (2001) Corpus der älteren Germania-Karten. Canaletto/Repro-Holland, Alphen aan den Rijn.

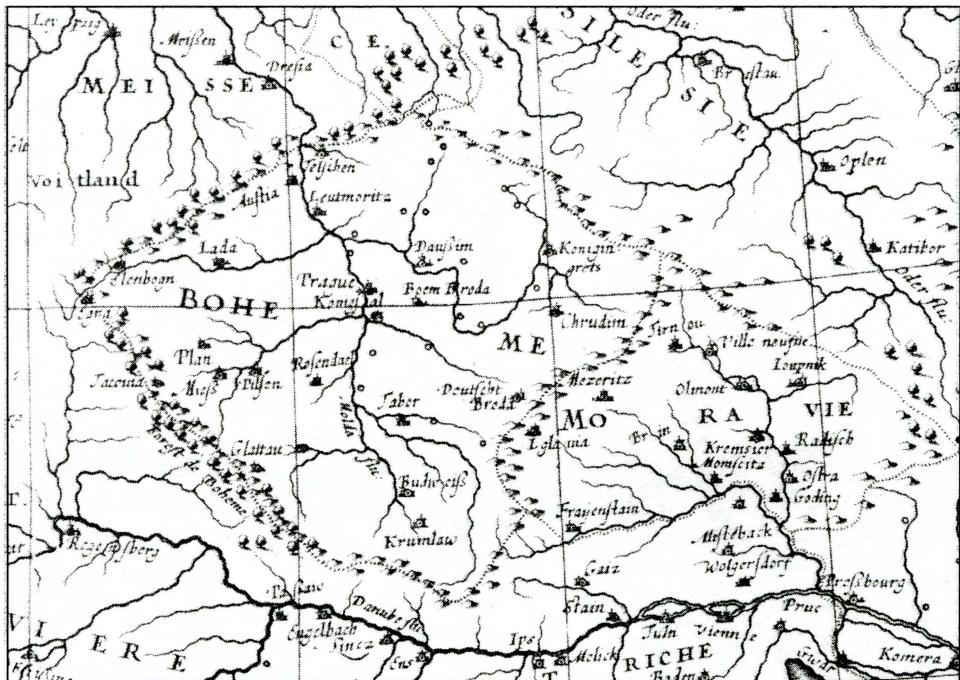
Typologický přechod

Závěrem lze demonstrovat mapu, která nenáleží k žádné typologické skupině, nýbrž tvoří typologický přechod k dalším typům středoevropských map, které již překročily práh 2. poloviny 17. století.

Jedná se o mapu Cornelise Danckertse (1603–1656), vydanou v Amsterdamu cca 1635. Mapový obraz českých zemí znázorňuje v tomto případě po-francouzštěné, silně generalizované zpracování bliže neurčitelné předlohy (obr. 17). Důraz je kláden na znázornění říční sítě, v Čechách je chybně zakreslen tok středního Labe. Tečkovaně jsou znázorněny hranice obou zemí, zákres většiny měst v kroužcích postrádá popis, zeměpisná délka je počítána nezvykle od nultého poledníku hory Pico de Teide na ostrově Tenerifa, kterého 70 let po míšeňském kartografu Hiobu Magdeburgovi (1518–1595) z tehdy mladého hornického města Annabergu na jeho mapě Míšně (1562) začal používat i Danckerts. Několik let předtím zkonstruoval Christophe Tassin (činný 1630–1646) nástěnnou mapu Německa, která byla kompilovaná podobným způsobem (Antiquariat Gebr. Haas, Bedburg-Hau).

Závěr

Otevřeme-li seznamy přednášek Přírodovědecké fakulty ze druhé poloviny 60. let a z počátku 70. let nedávno uplynulého století zjistíme, že prof. Karel Kuchař

Obr. 17 – NEZÁVISLÝ typus 1. poloviny 17. století. České země na mapě *Carte Generalle de la Germanie* od Cornelise Danckertse. Amsterdam, cca 1635. Pro reprodukci mapových výřezů byly použity mapové přílohy z díla P. H. Meurerá (2001): *Corpus der älteren Germania-Karten*. Canaletto/Repro-Holland, Alphen aan den Rijn.

pokládal za jeden z úkolů tehdejší katedry bádat v oblasti dějin kartografie českých zemí v souvislosti s výzkumem kartografické historie celého středoevropského prostoru. Jak prozírávala byla jeho tehdejší teze, k jejíž obhájení se z časových důvodů již nedostal, jsem se pokusil demonstrovat u příležitosti vzpomínkového sympozia, které proběhlo v roce 2006 na Univerzitě Karlově v Praze.

S u m m a r y

CZECH COUNTRIES IN MAPS OF CENTRAL EUROPE UP TO THE MIDDLE OF THE 17TH CENTURY AND THEIR TYPOLOGICAL CLASSIFICATION

Development of cartographic representation of Czech countries cannot be observed in basic maps of all three historical countries only, but also in the oldest general maps of the Central European area. They are depictions of Bohemia, Moravia and Silesia in maps of German countries published from the end of the 15th century, in Italian maps from the beginning of the 16th century and in maps of French authors and publishers from the beginning to the middle of the 17th century. There exist many of these maps, both manuscript and printed, so that it is necessary to pay attention mainly to printed (typographical) maps and especially to those which had marked a new development stage. Geographical content of map representations of Czech countries in maps of the Central European area is as informative as in separate maps of these territories. Cartographical representation does not end immediately on the other side of our land border, but it links continuously to representation of other Central European countries and regions and stresses political, religious, communication, linguistic and other connections and particularities, which we will evaluate now. Analysis of possible methodical pattern of both Central European maps and maps of individual countries cannot be done without their classification according to the map's type. There are maps characterized by

a common, generally comprehensible type. Their classification is based on a detailed source analysis of the given map which enables construction of cartographic genealogies, from which the position of each individual map is obvious. In a representative selection of about 100 maps we can distinguish, in chronological order, ten typological groups: maps of Cusanus, Etzlaub and Zell types, typologically isolated (independent) maps from the 16th century, maps of Tilleman Stella and Abraham Odteko types, maps of Sgrooten type, maps of Mercator-Hondius type, maps of Mercator-Blaue type, typologically isolated (independent) maps of the first half of the 17th century and maps of typological transition of the middle of the 17th century. Without knowing the above typology it is not possible to determine the genealogy of Central European and land (regional) maps up to the middle of the 17th century.

The selection of the presented map is a result of extensive correspondence and numerous visits in West-European collections of the author during the last 25 years – he had here the opportunity to discover new documents on the history of Bohemian, Moravian and Silesian cartography.

- Fig. 1 – CUSANUS type. Czech countries in a manuscript map of Central Europe by Henricus Martellus from Ptolemy's manuscript *Descriptio Germania Moderna* (about 1493).
- Fig. 2 – CUSANUS type. Czech countries in a manuscript map of Central Europe by Henricus Martellus from the manuscript *Insularium illustratum*.
- Fig. 3 – CUSANUS type. Czech countries in a printed map of Central Europe by Francesco Rosselli, Florence, about 1447/1448.
- Fig. 4 – CUSANUS type. Czech countries in a copper-engraving *Tabula Moderna Polonia, Ungariae, Bohemiae* by Antonio Salamanca, Rome 1548.
- Fig. 5 – ETZLAUB type. Czech countries in a woodcut by Jérôme de Gourmont *Germania noua descriptio*, Paris, 1548.
- Fig. 6 – ZELL type. Czech countries in a woodcut of Central Europe *Germania descriptio* by Heinrich Zell, published in Strassbourg 1560.
- Fig. 7 – ZELL type. Czech countries in a map of Germany by Giacomo Gastaldi and G. Giolito, Venice, 1552.
- Fig. 8 – ZELL type. Czech countries in a copper-engraving *Nova Germania Descriptio* by George Lily (?) and Michele Tramezzino, Rome 1553.
- Fig. 9 – INDEPENDENT type of the 16th century. Bohemia and Moravia in a printed wall map of Germany by Christoph Kegel (Pyramius), Antwerp 1547.
- Fig. 10 – STELLA/ORTELIUS type. Czech countries in a circular map *Die gemeine Landtaffel des Deutschen Landes* by Tilemann Stella, Wittenberg 1560.
- Fig. 11 – SGROOTEN type. Czech countries in a copper-engraving *Deutschlandt Germania Typus* by Frans Hogenberg, 1st edition, Cologne, 1576.
- Fig. 12 – MERCATOR/HONDIUS type. Czech countries in a map *Germania regnum totius Europae...*, by Matteo Florimi, Siena, about 1600.
- Fig. 13 – MERCATOR/BLAEU type. Czech countries in a copper-engraving *Carte générale de l'Empire d'Allemagne* by Nicolas Langlois, Paris, about 1660.
- Fig. 14 – MERCATOR/BLAEU type. Czech countries in a manuscript wall map *Amore pacis* by Matthaus Merian and Carl Heinrich van der Orten. Frankfurt am Main, after 1650.
- Fig. 15 – INDEPENDENT type of the 1st half of the 17th century. Czech countries in a circular copper-engraving *Geographischer Ausszug Teutscher Nation mit seinen zugehörigen Land...* by David Manasser, Augsburg, 1631.
- Fig. 16 – INDEPENDENT type of the 1st half of the 17th century. Czech countries in a "road" map *Totius Germania novum Itinerarium Studio* by brethren J. G. and G. C. Jung, Rothenburg, 1641.
- Fig. 17 – INDEPENDENT type of the 1st half of the 17th century. Czech countries in a map *Carte Generalle de la Germanie* by Cornelis Danckerts. Amsterdam, about 1635.
- Fig. 1–Fig. 17: For reproduction of map cutouts, map appendices from the work by P. H. Meurer (2001) *Corpus der älteren Germania-Karten*. Canaletto/Repro-Holland, Alphen aan den Rijn, were used.

(Adresa autora: Kiliansplatz 2, 80339 München.)

Do redakce došlo 28. 11. 2006

Za profesorem Václavem Králem. V poklidné době letních prázdnin, dne 11. července 2005, nečekaně zemřel jeden z nejvýznamnějších českých geografů druhé poloviny 20. století prof. RNDr. Václav Král, DrSc. Poslední rozloučení se ze snulým se konalo 20.7.2005 v kostele sv. Jakuba Staršího v Praze 10 – Petrovicích. Pohřben je na místním hřbitově poblíž kostela.

V Král se narodil 17. října 1924 v Roudnici nad Labem, kde jeho otec působil jako učitel. Středoškolská studia absolvoval na Akademickém gymnáziu v Praze, což mu poskytlo dobré znalosti nejen latiny a němčiny, ale také u nás poměrně neobvyklé řečtiny. Maturoval uprostřed 2. světové války v r. 1943. Protože však Němci okupující od r. 1939 Čechy a Moravu záhy české vysoké školy uzavřeli, nemohli tehdejší maturanti na nich dále studovat a byli nasazeni většinou na práce pro válečný průmysl. Teprve po skončení války a znovuotevření českých vysokých škol v r. 1945 se V. Král přihlásil ke studiu na Přírodovědecké fakultě UK v Praze. Navštěvoval přednášky z geografie (prof. V. J. Nováka, doc. Kunského, i antropogeografa prof. Jiřího Krála), z kartografie (prof. Šalamona, doc. Kuchaře), geologie (prof. Kettnera aj.) a některé přednášky z botaniky a zoologie. Brzy se specializoval na fyzickou geografii, zejména na geomorfologii, a studia ukončil v r. 1949 doktorátem přírodních věd na základě disertační práce *Terasy řeky Úpy a jejich vztah k zalednění Krkonoš*.

V témež roce se stal odborným asistentem Geografického ústavu Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy u prof. Kunského. Zabýval se nejprve výzkumem krasu v devonských vápencích sz. Moravy a první výsledky brzy publikoval. V letech 1952–1954 jako první vědecky prozkoumal a zmapoval jeskyni Na Pomezí (Král 1951, 1958), která byla sice objevena již v letech 1936–1937, avšak zůstala bez většího zájmu až do poválečného období. Jeskyněmi, tentokrát umělými v křídových pískovcích V Praze 9 – Proseku, se zabýval ještě koncem 50. let, kdy spolu s J. Rubínem mapoval podzemní prostory pod ulicí Nad Kundratkou (Král 1958; od r. 1968 jsou tyto jeskyně, V. Cílkem nazývané Močálka, chráněny – dnes jako součást přírodní památky „Prosecké skály“). Pseudokrasové problematice se Král věnoval i v dalších pracích (Král 1957, 1973) a k jeskyním se vrátil jednou studií historickou z území Slovenska (Král 1965). Z Tater pocházejí také jeho práce o výzkumu jezer (Král 1953, 1954).

V 60. letech Král zaměřil svou pozornost na oblasti Českého středohoří a Krušných hor. Studoval zejména vývoj počedičové denudační úrovně Verneřického, Litoměřického a Milešovského středohoří od neogénu po holocén a výsledky publikoval v kandidátské disertační práci (Král 1966), jíž také obhájil titul CSc. v roce 1965. Problemataka zarovnaných povrchů se stala hlavní náplní jeho vědecké činnosti v dalších letech. Obhajobou práce *Problém zarovnaných povrchů v Krušných horách* se v roce 1967 habilitoval jako docent fyzické geografie na PF UK, první od r. 1934! Tato důkladná práce vyšla o rok později tiskem (Král 1968) a je stále hojně citována. Ve studiu zarovnaných povrchů pokračoval Král i v dalších letech, kdy se po odchodu prof. Kunského do důchodu stal vedoucím katedry kartografie a fyzické geografie (1973–1986). V r. 1979 byl jmenován profesorem fyzické geografie a v r. 1982 získal titul DrSc. na základě dlouholeté práce týkající se celé České vysočiny (Král 1985).

Součástí pedagogické činnosti vysokoškolského učitele jsou nejen vlastní přednášky na katedře, ale také příprava skript a učebnic. V. Král se podílel na řadě středoškolských učebnic vydávaných Státním pedagogickým nakladatelstvím a na několika stěžejních knihách regionálně geografických, jež sice pro velký rozsah nemají příslušnou doložku ministerstva školství, ale nezapřou charakter učebnic a jsou jako takové používány. Obsahují totiž základní, více méně nestárnoucí fyzickogeografické partie psané V. Králem a zároveň ekonomickogeografické údaje o jednotlivých státech zpracované jinými autory (Häufler, Korčák, Král 1960; Häufler, Chroboková, Král 1964; Häufler, Brinke, Gardavský, Chroboková, Kahoun, Král

1968) dnes již pochopitelně zastaralé. Završení autorových knižních publikací představuje bezesporu mimořádně náročné samostatné dílo shrnující soudobé názory na fyzickogeografické členění Evropy (Král 1999). Bylo sepsáno – snad až příliš úsporně – po dlouholetém studiu původních regionálních literatur v univerzitních knihovnách v Bonnu, Amsterdamu, Vídni, Lipsku, Kölnu, Trieru, Frankfurtu nad Mohanem i jinde. Vzácnou předností tohoto díla je náležitá pozornost věnovaná jednak geografickému názvosloví včetně správné výslovnosti u netradičních jazyků, jednak vývoji a ochraně krajiny (autor zmiňuje např. i nejvýznamnější národní parky), a to v každé z 11 velkých fyzickogeografických oblastí Evropy. Zřejmě poslední z bohaté Králové ediční činnosti je důkladná redakce kolem sta tisíc geografických hesel pro desetivazkovou Všeobecnou encyklopedii Universum a autorské zpracování velkého počtu hesel nových (Král 2000–2002). Navíc byl vedoucím odborné geografické skupiny.

Jako jeden z mála českých geografů (také např. dr. J. V. Horák, dr. Z. Boháč) se prof. Král intenzivně zabýval toponomastikou (Král 1974) a etymologií geografického názvosloví vůbec. Pro svůj široký rozhled v této oblasti byl v r. 1974 jmenován předsedou Názvoslovné komise Českého úřadu geodetického a kartografického a tuto funkci vykonával až do roku 2000.

Z ostatních odborných činností prof. Krále je třeba uvést četná lektorování učebnic, vědecké redakce a recenze publikací pro SPN, Academii a jiná nakladatelství, oponenturu disertačních prací apod., jakož i dlouholetá působení v redakčních radách některých časopisů (Lidé a země, Sborník ČSSZ aj.). Nelze opomenout ani členství ve vědeckém kolegiu geologie a geografie ČSAV a předsednictví jeho ediční komise, členství ve vědecké radě KRNAP, funkce vedoucího redaktora Sborníku ČSSZ (1975–1989), Acta Universitatis Carolinae – Geographica (1974–1989), dále čestná členství Polské geografické společnosti (Toruň 1983), Československé geografické společnosti (Praha 1981) a Slovenské geografické společnosti (Bratislava 1986). V 50. letech byl činný také v Krasové sekci Přírodovědeckého sboru Národního muzea, jež byla předchůdkyní současně České speleologické společnosti.

Za významný mezník ve svém životě považoval Král postgraduální stipendijní pobyt na univerzitě v Bonnu u prof. C. Trolla, udělený Humboldtovou nadací, a ve Spolkovém geografickém ústavu u prof. Meynena, Bad Godesberg, v letech 1967–1969. V této době také přednášel na šesti univerzitách v SRN. Podobně jeho ostatní zahraniční cesty byly vesměs spojeny s přednáškami na tamních univerzitách, např. v býv. NDR, v Moskvě, v Soluni, v Kanadě a v USA. Kromě toho se zúčastnil řady mezinárodních geografických sjezdů a konferencí. Za své zásluhy o rozvoj geografických věd obdržel četná ocenění a medaile, z nichž jmenujeme alespoň tři nejvýznamnější: Zlatá medaile Pošepného (Přírodovědecká fakulta UK, Praha 1984), Medaile 6. světového speleologického kongresu (Olomouc 1973) a Pamětní medaile Mateje Běly (Slovenská akademie věd, Bratislava 1984).

Prof. Král odešel do duchodu v r. 1990, avšak v pedagogické činnosti setrval až do své smrti jako externí přednášející na katedře fyzické geografie Přírodovědecké fakulty UK v Praze a jednou týdně dojížděl přednášet na Univerzitě J. E. Purkyně v Ústí nad Labem. Osobně byl člověk skromný, měl rád tzv. literaturu faktu a vážnou hudbu, od studentů vyžadoval věcné a stručné vyjádřování. Snad jako jediný ze soudobých geografií dobrě ovládal ruční kreslení i nejsložitějších, hlavně geomorfologických map a jimi také doprovázel vlastní publikace. Lze říci, že geografie v širokém pojednání byla Královým nejhlubším zájmem již od školních let a jí zůstal věrný až do konce svého vědecky neobyčejně plodného života.

(Za laskavé poskytnutí cenných doplňujících dat děkuji paní RNDr. Zdence Králové.)

Výběr z bibliografie prof. V. Krále:

Do tohoto přehledu nejsou zahrnuty četné autorovy příspěvky uveřejněné ve Sborníku ČGS a jeho předchůdců (Sborník ČSSZ, ČSGS apod.), v Geografickém časopisu SAV, v Ochráně přírody, v Lidé a země a jiných časopisech.

KRÁL, V. (1951): Jeskyně Na Pomezí u Dolní Lipové. Přírodovědecký sborník Ostravského kraje, 12, Opava, s. 20–27.

KRÁL, V. (1953): Výzkum jezer v Liptovských Tatrách. Kartografický přehled, 7, Praha, s. 87–89.

KRÁL, V. (1954): Jezera na severním svahu Liptovských Tater. Kartografický přehled, 8, Praha, s. 1–26.

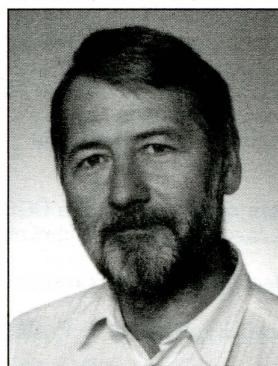
KRÁL, V. (1955): Pedogeologický výzkum Uhlířského vrchu u Bruntálu. Přírodovědecký sborník Ostravského kraje, 16, Opava, s. 40–45.

KRÁL, V. (1957): O některých pseudokrasových zjevech na Jesenicku. Přírodovědecký sborník Ostravského kraje, 18, Opava, s. 271–280.

KRÁL, V. (1958): Umělé jeskyně v Praze Libni. Čs. kras, 11, Nakladatelství ČSAV, Praha, s. 235–237.

- KRÁL, V. (1958): Kras a jeskyně východních Sudet. Acta Univ. Carolinae – Geologica, č. 2, UK, Praha, s. 105–159.
- HÁUFLER, V., KORČÁK, J., KRÁL, V. (1960): Zeměpis Československa. Nakladatelství ČSAV, Praha, 667 s.
- HÁUFLER, V., CHROBOKOVÁ, D., KRÁL, V. (1964): Zeměpis zahraničních zemí 1. Nakladatelství ČSAV, Praha, 832 s.
- KRÁL, V. (1965): Historie jeskyně Svobody v Demänovské dolině. Čs. kras, 16, Academia, Nakl. ČSAV, Praha, s. 77–86.
- KRÁL, V. (1966): Geomorfologie střední části Českého středohoří. Rozpravy ČSAV, řada MPV, 76, č. 5, Academia, Praha, s. 1–65.
- KRÁL, V. (1968): Geomorfologie vrcholové oblasti Krušných hor a problém paroviny. Rozpravy ČSAV, řada MPV, 78, č. 9, Academia, Praha, s. 1–65.
- HÁUFLER, V., BRINKE, J., GARDAVSKÝ, V., CHROBOKOVÁ, D., KAHOUN, F. (1968): Zeměpis zahraničních zemí 2. Academia, Praha, 1067 s.
- KRÁL, V. (1970): K terminologii a problematice zarovnaných povrchů. Acta Univ. Carolinae – Geographica, č. 1, UK, Praha, s. 3–14.
- KRÁL, V. (1973): Über die sogenannten Zwerglöcher in der Umgebung von Karlovy Vary (Karlsbad). Acta Univ. Carolinae – Geographica, č. 1, UK, Praha, s. 19–25.
- KRÁL, V. (1974): The orographic nomenclature and the orographic systems of Continental Greece. Acta Univ. Carolinae – Geographica, č. 9, UK, Praha, s. 3–12.
- KRÁL, V. (1975): Některé geomorfologicky významné skalní tvary v severní části Západoceského kraje. Studia geographica, 51, Geografický ústav ČSAV, Brno, s. 77–81.
- KRAL, V. (1975a): Sufoze a její podíl na současných geomorfologických procesech v Čechách. Acta Univ. Carolinae – Geographica, 12, UK, Praha, s. 23–29.
- KRAL, V., KRALOVÁ, Z. (1977): Třetihorní štěrkopisy na Bílé hoře na Pražské plošině. Acta Univ. Carolinae, č. 2, UK, Praha, s. 71–85.
- KRÁL, V., HOLEČEK, M. (1983): Evropa. Textová část k souboru map Poznáváme svět. Geodetický a kartografický podnik, Praha, 59 s.
- KRÁL, V. (1985): Zarovnané povrhy České vysočiny. Studie ČSAV, 10, Academia, Praha, s. 1–73.
- KRÁL, V. (1999): Fyzická geografie Evropy. Academia, Praha, 348 s., 12 mapových příloh. (Připravený německý překlad by měl být vydán jistým německým nakladatelstvím v dohledné době.)
- KRÁL, V. (2000–2002): Geografická místopisná hesla, část. In: Všeobecná encyklopédie Universum, 10 svazků. Euromedia Group, k. s., a Odeon, Praha.

Josef Rubin

K úmrtí doc. RNDr. Stanislava Řeháka, CSc. Docent Stanislav Řehák zemřel dne 12. září 2006 v Brně po dlouhé a těžké nemoci ve věku padesáti sedmi let. Narodil se 4. června 1949 v Kroměříži v učitelské rodině, pedagogy bylo několik generací jeho předků. V Kroměříži také získal základní vzdělání a absolvoval gymnázium. V roce 1967 zahájil studium zeměpisu a biologie na přírodovědecké fakultě tehdejší Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Brně. Na univerzitě patřil mezi nejlepší studenty, vynikal v obou studovaných předmětech, zájem o zeměpis ale nakonec převážil. Bylo to dánno mimo jiné i vlivem známého brněnského sociálního geografa docenta Otakara Šlampy (1929–1973), specialisty na problematiku geografie dopravy. Nepřekvapuje proto, že téma dopravy se Stanislav Řehák věnoval i ve své diplomové práci (*Dopravní vybavenost sídel v Jihomoravském kraji*, Brno 1972).

Po ukončení vysokoškolského studia krátce pokračoval v rodinné tradici – působil jako středoškolský profesor biologie a zeměpisu na gymnáziu v Kroměříži (1972–1973). Po úmrtí doc. Šlampy nastoupil na jednoroční studijní pobyt na katedru geografie UJEP v Brně. Koncem roku 1974 ještě obhájil na mateřské fakultě rigorózní práci na téma „*Příspěvek k dopravně geografické analýze sídel Jihomoravského kraje*“, ve které rozvinul téma práce diplomové.

Po ukončení studijního pobytu se Stanislav Řehák úspěšně ucházel o vědeckou aspiranturu na Geografickém ústavu Československé akademie věd, ve kterém působil od roku

1974 až do jeho zrušení v roce 1993. V Geografickém ústavu se zaměřil na výzkum problematiky socioekonomického potenciálu území a geografické regionalizace, v obou případech ve spojení s dopravou. Získané poznatky zobecnil a shrnul do disertační práce „*Prostorová struktura obslužného systému hromadné osobní dopravy*“, kterou obhájil v roce 1979. Patřil do málo početné skupiny geografů, která vedle studia teoretických otázek kladla důraz také na praktické výstupy. Za jeho nejvýznamnější vědecké dílo v ČSAV lze považovat sociálněgeografickou regionalizaci území tehdejší České socialistické republiky založenou na analýze dojíždky obyvatelstva za prací a za službami (společně s dr. Maryášem, *Regionální působnost středisek osídlení*, 1987). Vysoko lze ocenit i jeho podíl na vytváření map pomocí ve své době moderního automatizovaného kartografického zařízení DIGIKART. Byl spoluautorem projektů Atlasu ze sčítání lidu ČSR (1983) a Atlasu obyvatelstva ČSSR (1987), v obou atlasech byl též redaktorem oddílů a autorem map. Autorský se podílel rovněž na tvorbě map Atlasu životního prostředí a zdraví obyvatelstva ČSFR (1992).

Během svého působení v Geografickém ústavu navázel řadu pracovních i osobních kontaktů s kolegy na geografických pracovištích sousedních zemí – v Polsku, Maďarsku a NDR, odpovídal také za spolupráci s akademickými geografickými ústavy v Bulharsku a Rumunsku. Ve velmi úzkém pracovním kontaktu byl i s geografiemi francouzskými, ve Francii také realizoval svůj nejdélejší vědecký pobyt (Equipe P.A.R.I.S., Centre national de la recherche scientifique, 1992–1993). Dále organizoval řadu mezinárodních geografických seminářů a konferencí, aktivně působil i v Československé geografické společnosti, kde mj. vykonával po jedno volebně období funkci vědeckého tajemníka. V 80. letech a počátkem 90. let externě přednášel na Přírodovědecké fakultě UJEP (později Masarykovy univerzity) v Brně.

Po zrušení Geografického ústavu AV ČR v roce 1993 přechází Stanislav Řehák na katedru geografie Přírodovědecké fakulty MU. V roce 1995 se habilitoval prací „*Hromadná osobní doprava ve výzkumu prostorové struktury státu*“ a jako docent regionální geografie se postupně stal jednou z nejvýznamnějších osobností soudobé moravské geografie. Ve výzkumné činnosti se začal hlouběji zabývat modely prostorových interakcí, dalším směrem jeho zaměření se stala problematika dopadů rozdělení společného státu Čechů a Slováků na obyvatelstvo v příhraničních oblastech. Od roku 1995 řídil projekt Grantové agentury ČR „*Aktuální změny prostorových interakcí na moravsko-slovenském pomezí*“, později byl spoluřešitelem dalšího projektu GAČR (*Postavení pohraničí v regionálním rozvoji ČR se zřetelem k zapojení ČR do evropských struktur*) a také projektu Ministerstva zahraničí ČR (*Role pohraničí ČR a význam hospodářské a politické spolupráce se sousedními zeměmi pro integraci ČR do EU*). Získané poznatky byly shrnuty ve společné publikaci více autorů „*České pohraničí, bariéra nebo prostor zprostředkování*“, jež vyšla v roce 2004 v nakladatelství Academia (doc. Řehák byl spoluautorem pěti kapitol).

Počátkem devadesátých let se doc. Řehák začal více věnovat problematice územní reformy v ČR. S ohledem na její budoucí členství v Evropské unii navrhoval zřízení devíti krajů, tj. variantu, jejíž přijetí by předešlo nynějším zbytěčným sporům mezi kraji spojeným s financováním regionů soudržnosti NUTS II. Doc. Řehák se též významně podílel na vypracování návrhu Masarykovy univerzity pro Ministerstvo vnitra ČR týkajícího se vytvoření soustavy obcí s rozšířenou působností a vymezení jejich správních územních obvodů. V souvislosti s administrativní reformou publikoval řadu kritických článků nejen u nás, ale i v zahraničí. Zvláštní pozornost věnoval i postavení Moravy a Slezska v rámci České republiky.

Bibliografie doc. Řeháka zahrnuje přes 350 titulů. Vedle vědecko-výzkumné činnosti je nutno vyzvednout i jeho pedagogickou práci. Kromě základních kurzů ze sociální geografie a z geografie dopravy se zaměřoval na regionální geografii Evropy (zejména Ruska a Francie), geopolitické problémy Střední Evropy, studium prostorových interakcí a deformaci prostoru. Byl oblíbeným a respektovaným pedagogem, studenti si ho vážili nejen pro jeho zaujetí, odborné schopnosti a až encyklopédické znalosti, ale také pro konzistentní občanské postoje a vysoký morální kredit. Byl vždy přístupný k diskusi nad odbornými problémy a vždy ochotný věnovat studentům i svůj volný čas, což se odráželo i v počtu vedených bakalářských, diplomových a disertačních prací.

V doc. Řehákově jsme ztratili zaníceného vědce, pracovitého a činorodého kolegu i inspirativního učitele. Pro autory tohoto příspěvku ale bude vzpomínka na něj vždy především vzpomínkou na laskavého, slušného a dobrého člověka.

Výběrová bibliografie:

- ŘEHÁK, S. (1975): Terminální autobusové spoje v sídlech a dopravně geografická klasifikace sídel Jihomoravského kraje. Scripta Fac. Sci. Nat. UJEP Brunensis, Geographia, 1, č. 5, UJEP Brno, Brno, s. 15–22.

- ŘEHÁK, S. (1978): Střediska a místní střediska v Jihomoravském kraji v souvislosti s hromadnou osobní dopravou. *Folia Přírodověd. fakulty UJEP v Brně, Geographia*, 19, č. 4, UJEP Brno, Brno, s. 65–67.
- ŘEHÁK, S. (1980): Dvojí přístup k prognózování v geografii dopravy. *Zprávy GGÚ ČSAV*, 17, č. 1, GGÚ ČSAV, Brno, s. 46–47.
- ŘEHÁK, S., ZAPLETALOVÁ, J. (1981): Dálnice a krajina. *Životné prostredie*, 15, č. 5, Bratislava, s. 239–242.
- ŘEHÁK, S. (1982): K problematice dopravy a sídelních systémů. *Zprávy GGÚ ČSAV*, 19, č. 1, GGÚ ČSAV, Brno, s. 9–10.
- ŘEHÁK, S. (1982): Geografická struktura dopravy a dopravní střediskovost v ČSR. *Zprávy GGÚ ČSAV*, 19, č. 1, GGÚ ČSAV, Brno, s. 25–29.
- ŘEHÁK, S. (1983): Několik poznámek k teoretickým základům geografie. *Zprávy GGÚ ČSAV*, 20, č. 3, GGÚ ČSAV, Brno, s. 53–60.
- ŘEHÁK, S. (1985): Niektore właściwości współczesnych regionów dojazdów do pracy. In: *Zeszyty Zakładu Geografii Osadnictwa i Ludności* 1, IGI-PZ PAN, Warszawa, s. 40–46.
- ŘEHÁK, S. (1987): Dojížďka do zaměstnání. In: *Atlas obyvatelstva ČSSR*, GGÚ ČSAV–FSÚ, Brno, Praha, mapový list III.1.: mapa 1:750 000, text a tři doplňkové mapy.
- MARYÁŠ, J., ŘEHÁK, S. (1987): Regionální působnost středisek osídlení. In: *Atlas obyvatelstva ČSSR*, GGÚ ČSAV–FSÚ, Brno, Praha, mapový list III.4: mapa 1:750 000, text a dvě doplňkové mapy.
- MARYÁŠ, J., ŘEHÁK, S. (1987): Soupis sociálně geografických regionů ČSSR. *Zprávy GGÚ ČSAV*, 24, č. 2, GGÚ ČSAV, Brno, s. 43–58.
- RICHTER, R., ŘEHÁK, S. (1987): Automatizace ve tvorbě map dojížďky do zaměstnání. *Sborník ČSGS*, 92, č. 2, Praha, s. 81–88.
- MARYÁŠ, J., ŘEHÁK, S., TOUŠEK, V., VYSTOUPIL, J. (1987): *Atlas obyvatelstva ČSSR*. In: Gardavský, V., Kříž, V. (eds.): *Kulturní krajiny v průmyslových oblastech*, sv. II (sborník referátů k XVII. sjezdu ČSGS), ČSGS a GGÚ ČSAV, Brno, s. 229–235.
- TOUŠEK, V., ŘEHÁK, S., VYSTOUPIL, J. (1987): Nutzung ökonomisch-geographischer Forschungsergebnisse in der Territorialplanung der CSSR. In: *Wissenschaftliche Mitteilungen* 21. Institut für Geographie und Geoökologie der Akademie der Wissenschaften der DDR, Leipzig, s. 49–55.
- ŘEHÁK, S. (1988): Dojížďka v ČSSR na úrovni dojíždkových regionů i v mezistřediskovém pojetí. *Sborník ČSGS*, 93, č. 3, ČGS, Praha, s. 169–182.
- ŘEHÁK, S. (1988): Integrace na českomoravském pomezí. In: *Sborník prací* 16, GGÚ ČSAV, Brno, s. 209–219.
- ŘEHÁK, S. (1988): Dojížďka do zaměstnání v ČSSR. In: *Sborník prací* 19, GGÚ ČSAV, Brno, s. 83–95.
- ŘEHÁK, S., TOUŠEK, V., VYSTOUPIL, J. (1988): The human geographical aspects of the regional planning. In: *Sborník prací* 15, GGÚ ČSAV, Brno, s. 91–101.
- ERDÖSI, I., TAEGE, G., ŘEHÁK, S. (1988): Bedeutung und Entwicklung des Verkehrnetzes und des Personenverkehrs in Vergleich der drei Ländern. In: *Ergebnisse der regional differenzierten Urbanisierung in Sozialistischen Ländern*, Wissenschaftliche Mitteilungen 25, Institut für Geographie und Geoökologie der Akademie der Wissenschaften der DDR, Leipzig, s. 119–128.
- ŘEHÁK, S. a kol. (1990): Analýzy a syntézy v socioekonomické geografii a jejich využitelnost v oblastní plánovací práci (na příkladu Jihomoravského kraje). *Zprávy GGÚ ČSAV*, 27, č. 1, GGÚ ČSAV, Brno, s. 5–19.
- ŘEHÁK, S., BIČAN, J. (1991): Sčítání lidu 1991 a nová zjištění na Moravě a ve Slezsku. *Terč*, č. 4–5, Sociálně ekonomický ústav ČSAV, Ústí nad Labem, s. 83–95.
- ŘEHÁK, S. (1992): O vnitřním členění České republiky. *Sborník ČGS*, 97, č. 2, Praha, s. 109–110.
- ŘEHÁK, S. (1992): Sídelné dopravní model ČSFR a jeho územní souvislosti. *Geografický časopis*, 44, č. 1, Bratislava, s. 59–72.
- ŘEHÁK, S., TOUŠEK, V., DANEK, P., PODOLÁK, P. (1992): Sídelní typy. In: *Atlas životního prostředí a zdraví obyvatelstva ČSFR*. GGÚ ČSAV – Federální výbor pro životní prostředí, Brno – Praha, mapový list A.3.: mapa 1:1 000 000, text a dvě doplňkové mapy.
- ŘEHÁK, S., BOURSIER-MOUGENOT, I. (1992): Úvaha o reorganizaci dopravních sítí v centru Evropy. *Geografické rozhledy*, č. 1, rok 1992/1993, Praha, s. 8–9.
- ŘEHÁK, S. (1993): Může mít Morava „evropskou“ budoucnost? *Sborník ČGS*, 98, č. 3, ČGS, Praha, s. 192–194.
- ŘEHÁK, S., REY, V. (1994): Prémices géographiques de la grande privatisation en 1992. In: Rey, V. (ed.): *Transition-fragmentation-recomposition, la Tchéco-Slovaquie*. ENS Editions, Fontenay-aux-Roses-St.Cloud, s. 61–75.

- ŘEHÁK, S. (1995): Problémy s Českom nebo s Moravou? *Geografické rozhledy* 1995–1996, č. 2, Praha, s. 29–30.
- ŘEHÁK, S., VAŠKOVÁ, L. (1995): Hungary and its linguistic structure between 1880 and 1910. *Scripta Fac. Sci. Nat. Univ. Masaryk. Brun.*, 25, Geography, Brno, s. 93–106.
- MARYĀŠ, J., ŘEHÁK, S., VYSTOUPIL, J., MLÁDEK, J. (1995): *Ekonomická geografie I*, Vysokoškolská skripta, Vydavatelství Masarykovy univerzity, Brno, 138 s.
- CATTAN, N., GRASLAND, C., ŘEHÁK, S. (1996): Migration Flows between the Czech and Slovak Republics – Which Form of Transition? In: Carter, F.W., Jordan, P., Rey, V. (eds.): *Central Europe after the Fall of the Iron Curtain, Geopolitical Perspectives, Spatial Patterns and Trends*. Peter Lang, Frankfurt am Main, s. 319–336.
- ŘEHÁK, S. (1997): Aktuální problémy České republiky – 6. díl: Doprava. Scholaforum, Ostrava, 24 s.
- ŘEHÁK, S. (1997): Les effets locaux et régionaux des autoroutes en République tchèque. In: Varlet, J. (ed.): Autoroutes, économie et territoires. Actes du colloque de Clermont-Ferrand, mai 1995, Université Blaise Pascal, Clermont-Ferrand, s. 317–325.
- GRÉGR, P., ŘEHÁK, S. (1997): Doprava v České republice – transformace a její nepřímé důsledky. *Životné prostredie*, roč. 31, č. 1, Bratislava, s. 8–12.
- ŘEHÁK, S. (1998): Kontakty se Slovenskem na moravsko-slovenském pomezí: role vzdálosti hranic. In: Borecký, D., Hofmann, E. (eds.): *Geografie X*, katedra geografie Pedagogické fakulty MU v Brně, Brno, s. 122–127.
- ŘEHÁK, S. (1998): The Moravian-Slovak borderlands: some new features following the division of Czechoslovakia. *Moravian Geographical Reports*, 6, č. 1, Ústav geoniky AV ČR, Brno, s. 14–17.
- ŘEHÁK, S. (1998): Kolik má být krajů. *Ekonom*, č. 33, Praha, s. 24.
- ŘEHÁK, S. (1998): Naše územněsprávní uspořádání může mít od počátku evropskou úroveň. *Slovo*, 25.9.1998, Praha, s. 10.
- ŘEHÁK, S., TIETZE, W. (1998): Prinzipielle und theoretische Erwägungen – Streckennetzgestaltung am Beispiel von Böhmen und Mähren. In: Tietze, W. (ed.): *Transrapid-Verkehr in Europa, eine Vision für das 21. Jahrhundert* (Geokolleg 11), Gebr. Borntraeger, Berlin, Stuttgart, s. 103–107.
- ŘEHÁK, S. (1999): Doprava. Kartometrická analýza dopravní propustnosti státní hranice. In: Jeřábek, M. (ed.): *Geografická analýza pohraničí České republiky*. Sociologický ústav AV CR, Ústí nad Labem, s. 128–131.
- ŘEHÁK, S. (1999): Reflexe hranice ČR/SR obyvatelstvem moravské strany pomezí. *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešoviensis*, XXXII, Prírodné vedy, *Folia Geographica*, 3, Prešov, s. 81–90.
- ŘEHÁK, S. (1999): Malé kraje nebudou schopny komunikovat s Evropskou unií. *Slovo*, 5.11.1999, Praha, s. 10.
- ŘEHÁK, S. (2000): Do jaké Evropy přicházíme se svými kraji? *Geografie–Sborník ČGS*, 105, č. 3, ČGS, Praha, s. 288–294.
- ŘEHÁK, S. (2001): Nové kraje České republiky v kritickém mezinárodním srovnání. In: IV. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. MU v Brně, *Ekonomicko-správní fakulta*, Brno, s. 97–106.
- KVĚT, R., ŘEHÁK, S. (2002): Eine neue Stellungnahme zum Gross-Germanien des Ptolemäus. *Regensburger Beiträge zur Regionalgeographie und Raumplanung*, Band 8, Institut für Geographie an der Universität Regensburg, Regensburg, s. 41–56.
- VITURKA, M., ŘEHÁK, S., VANCURA, M. (2004): Regionální geografie Evropy a ČR. Masarykova univerzita v Brně, Brno, 137 s.
- ŘEHÁK, S. (2004): Postavení pohraničí v integračních procesech. In: Jeřábek, M., Dokoupil, J., Havlíček, T. a kol.: České pohraničí, bariéra nebo prostor zprostředkování? Academia, Praha, s. 87–91.
- ŘEHÁK, S. (2004): Nástroje a opatření k podpoře pohraničí. In: Jeřábek, M., Dokoupil, J., Havlíček, T. a kol.: České pohraničí, bariéra nebo prostor zprostředkování? Academia, Praha, s. 203–208.
- ŘEHÁK, S. (2004): Česko? Chaos a skepse... *Geografie–Sborník ČGS*, 109, č. 4, Praha, s. 328–331.
- ŘEHÁK, S. (2004): Le découpage régional tchèque en question. In: Rey, V., Coudroy de Lille, L., Boulineau, E. (eds.): *L'élargissement de l'Union Européenne: réformes territoriales en Europe Centrale et Orientale*, l'Harmattan, Paris, s. 183–193.

Václav Toušek, spolužák a dlouholetý spolupracovník
Miloš Fňukal, žák

100. výročí narození prof. dr. Karla Kuchaře (1906–1975). Nikdy jsem si nepomyslil, že mi bude dopřáno napsat vzpomínku ke 100. výročí narození svého učitele a předchůdce, zakladatele české geografické kartografie profesora Karla Kuchaře. Jako jeho asistent jsem s ním byl v denním styku téměř 23 let. Ale znal jsem ho ještě déle. Nejprve neosobně jako spoluautora školního zeměpisného atlasu Brunclíkova–Machátova, který jsem jako sekundán reálného gymnázia začal v roce 1939 nosit do hodin zeměpisu. Poprvé jsem však Kuchaře uviděl až na podzim 1946 v geografickém ústavu na Albertově v posluchárně, které se dodnes říká pravá rýsovna. Bylo to na hodině geografického prosemináře, který jsem zapsal jako posluchač 1. ročníku studijní kombinace dějepis–zeměpis. V té době byl Kuchař ještě docentem a bylo mu 40 let. Vidím ho jakoby to bylo včera: vysoká postava, přísná tvář, sevřené rty. A brzy začal nespokojeně zvyšovat hlas, když zjišťoval naše vědomosti nebo spíše neznalosti z regionálního zeměpisu, jehož středoškolská látka se v prosemináři opakovala a klasifikovala. Naše znalosti byly v tomto směru většinou nepatrné, vždyť se na nich podepsala válečná doba, v níž zeměpis patřil na středních školách k postiženým předmětům, kterým se nějakou dobu nevyučovalo vůbec a pak jen zcela omezeně. Navíc naše studium poznamenalo i tzv. totální nasazení k manuálním pracím v Technische Nothilfe nebo v Luftschutzu. Měli jsme tehdy z Kuchaře doslova hrůzu. Ale jeho přísná úvodní vystoupení byla jen maskou – chtěl totiž zjistit, co jsme zač a jaké stopy na našem chování zanechala naše válečná škola života. Náš studijní ročník však už byl stabilizovaný, ukázněný, a tak Kuchař brzy „roztaž“ a my jsme se nakonec hrnuli na jeho exkurze, na něž dodnes rád vzpomínám. Zmíním jen několik lokalit, které jsme s ním navštívili – Příbram, Padrťské rybníky, Mladotické hrazené jezero, Kamencové jezero, Horní Bříza, Hora Sv. Šebestiána, Ralsko, Nový Bor, Panská skála aj. Pravda, zapotili jsme se ještě na kartografických cvičeních při kresbě map a blokdiagramů, při výpočtech kartografických sítí i při státním kolovciu. Ale pak už následoval kartografický seminář, a to už se z nás, kteří vytrvali, stali „kuchařovci“. Zkrátka přišlo zadání témat státních prací a Kuchař se změnil z přísného examinátora na našeho vlivného rádce a takřka otcovského přítele. Na semináři, kde jsme referovali o stavu svých prací, s námi jednal jako rovný s rovnými, usměrňoval nás a orientoval správným směrem. Na tu dobu mám z celého studia nejhezčí vzpomínky a myslím, že patří i k nejkrásnějšímu období, které jsem s Kuchařem jako jeho žák a potom asistent i spolupracovník prožil.

Ale obraťme se ke Kuchařovu odbornému životu. Narodil se v Praze 15.4.1906 a během středoškolských studií se zajímal o přírodní a zpočátku i technické vědy. Na přírodovědecké fakultě Karlovy univerzity se zapsal na přírodopis a zeměpis a zprvu měl aktivní zájem o botaniku, zejména o kryptogamologii. Záhy však přešel ke geografii, speciálně ke kartografii, tedy k disciplínám, které tehdy vedli profesoři Švambera a Salamon. Jeho dizertační práce v roce 1928 se týkala kartometrické analýzy starých map. Habilitoval se roku 1935 pro kartografii a fyzickou geografii a jeho habilitační práce o jezerech východního Slovenska a Podkarpatské Rusi slučovala limnologický výzkum s mapováním. Jeho hlavní zájem se však týkal teoretické i praktické kartografie a zvláště historie kartografie, v níž dosáhl mezinárodního uznání. Jeho historickokartografická aktivita vrcholila roku 1960 přípravou pramenné a reprezentativní publikace *Monumenta cartographica Bohemiae, Moraviae, Silesiae atque Slovaciae*, kterou přivedl až do publikačního stadia. Bohužel z různých, namnoze osobních důvodů zůstalo toto dílo jen ve stadiu nátlisků. Měl dále významný podíl na přípravě a redakci prvního československého národního atlasu (1935) a dal základní podněty ke tvorbě našeho druhého národního atlasu (1966), jehož redakční řadu řídil do roku 1968, kdy byl opět následkem různých intrik z vedoucího místa odsunut. Široké veřejnosti bylo jeho jméno známo především ze středoškolského (původně Brunclíkova–Machátova) atlasu (1937–1958) a Československého vojenského atlasu (1965), jakož i dalších atlasových děl pro školu i veřejnost, v jejichž lektorských radách působil. Během války, kdy byly české vysoké školy násilně uzavřeny, vydal (většinou ve spolupráci s Jaromírem Jankou) asi 50 map pro sledování událostí na bojištích. V té době (1940) také připravil vysokoškolskou učebnici kartografie, jež sice nemohla být vydána, ale stala se podkladem pro tři následné verze: 1943, 1946, 1953. Nevydán zůstal také německý překlad této knihy. Hned po válce převzal Kuchař vedení Státní sbírky mapové, kterou obohatil o svozy starých map z konfiskovaných zámků, a vydával tiskový orgán tohoto pracoviště, časopis *Kartografický přehled* (1946–1960), jeden z prvních tohoto druhu ve světě vůbec. Státní sbírka mapová se v roce 1952 stala jako Kabinet pro kartografii součástí Československé akademie věd a roku 1964 Oddělením pro kartografii Geografického ústavu ČSAV. Dnes má statut Mapové sbírky Univerzity Karlovy. Kuchařovou zásluhou byly také české školy po válce pohotově vybaveny zeměpisnými atlasy, nástěnnými mapami i glóby.

Obr. 1 – Učitel a žák. Prof. Kuchař (vpravo) a doc. Mucha (vlevo) v roce 1969.

V roce 1956 byl Kuchař ustanoven vedoucím katedry kartografie a fyzické geografie (do roku 1973) a v roce 1968 byl konečně – po mnoha průtazích – zaslouženě jmenován mimořádným profesorem kartografie. V roce 1973 přešel z Přírodovědecké fakulty UK jako vedoucí vědecký pracovník do Geografického ústavu ČSAV, kde zůstal do svého penzionování v roce 1974. Přesto však i potom stále přednášel, organizoval a vědecky pracoval. Ale uprostřed pilné práce 16.4.1975 po krátké nemoci náhle zemřel.

Prof. Kuchař kartografií žil, byl jejím zosobněním. Svým celoživotním dilem ji u nás pozdívhl ve všech jejích tehdejších disciplínách na vysokou úroveň a získal jí dobré jméno i v zahraničí. Za to mu patří náš trvalý dík.

Ludvík Mucha

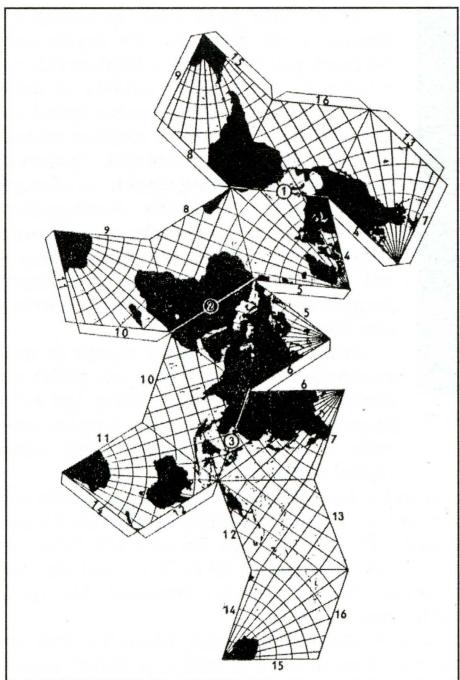
Globograf Karel Kuchař. Profesor Kuchař měl zvláštní dar vyhmátnout v kartografii ty směry, které ve své době neměly ještě ani pojmenování, ale později se rozvinuly a vytvořily významné disciplíny. K nim patří také globografie, věda o glóbech (Kuchař tohoto termínu užil v roce 1965), označovaná též jako globologie, německy Globenkunde. Ta má své speciální zaměření, rozvíjí se v rámci mezinárodní spolupráce, vytvořila specifickou pracovní skupinu, disponuje vlastní publikaci tribunou, dnes se odpoutává od kartografie a vytváří svébytnou odbornou disciplínu. Jejím organizačním centrem je vídeňská Internationale Coronelli-Gesellschaft für Globenkunde (původně Societas Coronelliana amicorum globorum / Coronelli-Weltbund der Globusfreunde). Společnost, založená roku 1952, pořádá pravidelná mezinárodní sympozia a vydává ročenku Der Globusfreund (od roku 1952) doplněvanou zpravidlajem Information (od roku 1979), resp. News (od roku 2001). Její původní cíl – péče o staré glóby a iniciování jejich soupisu v jednotlivých zemích světa – se dnes rozšířil na všechny aspekty globografie. A byla to právě zásluha Kuchařova, že zachytily začátky této činnosti a pohotově se do mezinárodní spolupráce zapojil. To ovšem bylo podepřeno už i jeho dřívější činností v globografii teoretické, praktické i historické.

Už v roce 1943 Kuchaře zaujala teorie vzniku tzv. polyedrických glóbů, totiž průmětu glóbu na mnohostěn. Vypočítal a publikoval v brněnském časopisu Příroda, který vydával knihkupec Komůrka, číselné podklady pro konstrukci dvanáctistěnu (Středový průmět globu na dvanáctistén kosočtverečný, Příroda 35, 1943, s. 232–235) a otiskl výslednou síť se siluetami kontinentů. Tato studie vyústila mnohem později, v roce 1950, ale s letopočtem 1947, v nakladatelství Melantrich (s jehož kartografickým oddělením Kuchař od roku 1941 externě spolupracoval) ve vydání slepovací vystřihovánky formátu 30,5x33,5 cm pro školní mládež s názvem Svet na dvanáctistén. Výsledný barevný politický „skoroglóbus“ měl rotacní osu dlouhou 18,2 cm a délku rovníku 70,0 cm, takže měřítko je 1:70 mil. Pokud by šlo o kulový glóbus, měl by obraz rovníku vzhledem k průměru tohoto krystalu délku 56,8 cm. Na vlastní mapě není uveden žádný titul, ten je vytiskněn pouze na vnější straně publikace.

„Skoroglóbus“ měl dvě verze. První má v mapové části uveden údaj „Navrhl a sestrojil Dr. Karel Kuchař Praha 1947.“. Právě změněná politická situace v Přední Indii (vznik In-

Významná byla také pedagogická činnost prof. Kuchaře. Ve svých perfektních přednáškách a oblíbených seminářích, které byly zvláště v době tzv. nereformovaného studia (před rokem 1950) významnou složkou vědecké přípravy vysokoškoláků, vychoval velkou řadu gymnaziálních profesorů i specialistů kartografie. Kartografickou specializaci, zavedenou od roku 1950 jako učební směr, sám organizoval a zabezpečoval a její absolventi zaujali důležitá místa v československé kartografii.

Prof. Kuchař se také zapojil do mezinárodního soupisu starých glóbů na území Československa, který byl publikován v roce 1964, i do soupisu starých zeměpisných atlasů, jenž však zůstal nedokončen.

Obr. 1 – Svět na dvanáctistěnu

o polyedrických glóbech informovaně poznamenal: „Neškodilo by, aby byla pořízena příslušná bibliografie, už proto, aby se čelilo opětnému vymýšlení téhož, zajisté pokaždé s vyaložením času a námahy.“ Už dříve totiž zadal svému doktorandovi Vladimíru Smotlachovi téma Středový průmět globu na dvacetistěn trojúhelníkový. Práce pak ve výtahu vyšla v Kartografickém přehledu 4, 1949, s. 4–10. Kuchař sám hovořil později, v roce 1965, na 2. mezinárodním sympoziu Coronelliho světového sdružení přátel glóbů v Drážďanech na toto téma v přednášce Einige Bemerkungen über polyedrische Globen (Der Globusfreund 15/16, 1966/67, Wien 1967, s. 133–135) a v poněkud rozšířeném přehledu ji otiskl v časopise Acta Universitatis Carolinae – Geographica 1974, č. 2, s. 80–83 (Polyedrické globy). Řešil a popsal zde s pomocí nákresu ještě použití mnohostěnu, který vznikne z dvacetistěnu tím, že jeho dvanáct rohů se otupí plochami dvanáctistěnu, takže jde o kombinaci těchto dvou polyedrů. Tak vznikne těleso omezené dvaceti pravidelnými šestiúhelníky, které se dotýkají kulového globu, a dvanácti pravidelnými pětiúhelníky, které se ho nedotýkají – dohromady je to dvaatřicet ploch, které známe např. ze sportovních míčů. Zkreslení tohoto tělesa považuje Kuchař ještě za přijatelné.

Kuchař však byl i autorem dvou „normálních“ kulových školních glóbů. Zajímavé je, že se k oběma v jeho pozůstatosti zachoval byť i neúplný spisový materiál. Po roce 1948, kdy u nás došlo k velké školské reformě, bylo pověřeno Státní nakladatelství, oddělení Komenium v Praze VII, aby zajistilo zpracování a výrobu glóbů pro školy, a to požádalo Kuchaře o autorskou spolupráci. Kuchař se nejprve ujal přípravy školního politického globu v měřítku 1:38 500 000, tedy o průměru 33 cm (na globu je uvedeno 34 cm), jehož vydání už dříve schválilo ministerstvo školství a osvěty. Jako podklad zvolil segmenty předválečného stejně velkého Machátova-Hrbkova globu firmy Logia, továrny na učební a lékařské pomůcky v Praze Smíchově, která nyní splynula se Státním nakladatelstvím. Jemu předal Kuchař koncept globu a Státní nakladatelství pak nátlaky odesalo ministerstvu informací a osvěty (Literární kanceláři – mapové komisi NERČ). Ta požádala o odborný posudek npor. J. Musílka, který jej odevzdal 20.6.1950. Musílek glóbus schválil z hlediska kartografického, doporučil však úpravu zeměpisného názvosloví podle Pravidel českého pravopisu a změnu barevného koloritu podle tehdejšího „politického“ hlediska. Ministerstvo školství a osvěty pak poslalo nátlisk i s posudkem ministerstvu techniky, jehož kancelář (ing. Jane-

die a Pákistánu a zánik Indického císařství) je na mapě už dříve vytiskněno opravena moderním dotiskem nových názvů a linkovým přetiskem jména zaniklého. Druhá verze, už aktualizovaná, má obě nová jména vytiskněna černě a nové hranice (s jakýmsi velkým nezávislým Kašmírem) jsou vyznačeny červenou linkou. Z mapy byl odstraněn údaj o místě a roku vydání. Na zadní straně tisku čteme, že publikaci vydalo roku 1950 nakladatelství Melantrich v Praze, vytiskla ji tiskárna Melantrich, Praha-Smíchov a že světadíly kreslil prof. Vladimír Vokálek (1916–2005) a názvosloví navrhl dr. Jaromír Janka (1908–1976). Oba byli dlouholetými Kuchařovými spolupracovníky. Třebaže z hlediska nakladatelského šlo o okrajovou záležitost, zaznamenal „skoroglóbus“ značný ohlas, také díky nepatrné prodejní ceně 15 Kčs. Pamatuji, že ve výkladní skříně nakladatelství Melantrich na Václavském náměstí byl tento model, s mapou vytiskněnou na průhledné fólii a zevnitř osvětlený, vystaven a budil velkou pozornost (obr. 1).

Kuchař se zabýval teorií zobrazení povrchu glóbů na platónské polyedry zřejmě s úmyslem realizovat toto studium publikačně a byl proto nemile překvapen, když se k nám po válce dostal americký Geographical Review 1943 se statí Irwinga Fishera s touto tematikou. Proto ve svém pozdějším článku

ček) projevila souhlas s vydáním glóbu za předpokladu, že navržené opravy budou provedeny. Vše se pak vrátilo Státnímu nakladatelství a to materiál předalo Kuchařovi. Ten některé opravy akceptoval, většinu však odmítl přijmout a v přiložené odpovědi to zdůvodnil. Tím, že Musilek chtěl svůj posudek osobně projednat, se věc zdržela a vyřešila se teprve 22.9.1950 při Kuchařově osobní návštěvě ministerstva techniky, konkrétně ing. Ptáka. Ten povolení udělil po ústupcích obou stran, tj. autora i recenzenta. Ministerstvo techniky to sdělilo 25.9.1950 Státnímu nakladatelství i dr. J. Jankovi, kterého právě jmenoval svým recenzentem Výzkumný ústav pedagogický. To napsal 4.10.1950 tehdejší vedoucí technické redakce a map Komenia Ant. Štulc Kuchařovi a vrátil mu k dalšímu řízení různé mapové podklady pro tvorbu segmentů. Kuchař pak ze svých námitek slevil a 2.11.1950 poslal Štulcovi definitivní korektury, načež zbyvalo ještě projednání některých barevných úprav s odpovědným pracovníkem K. Malinou v tiskárně Státního zeměměřického a kartografického ústavu v Praze. O tom Štulc opět Kuchaře informoval 28.11.1950. Téhož dne v dopise Státnímu zeměměřickému a kartografickému ústavu vzal Štulc na vědomí, že opravy názvosloví budou provedeny na glóbu do 14.12.1950 a že se, po dohodě s Kuchařem, odliší zvláštním přetiskem před zahájením tisku území lidově demokratických států a SSSR od států ostatních, což byla klíčová otázka té doby. Poslední dopis této neuvěřitelné anabáze je datován 10.10.1951. Ant. Štulc, tehdy už vedoucí technické redakce obrazů a map Státního nakladatelství učebnic v Ostrovní ulici v Praze, jím předává Kuchařovi autorský exemplář glóbu a děkuje mu za péči, kterou výrobě této pomůcky věnoval. Její titul zní:

ZEMSKÝ GLOBUS

Měřítko 1:38 500 000

Průměr 34 cm

Upravil Doc. Dr. Karel Kuchař

Vydalo Státní nakladatelství, odd.

Komenium a Logia

Praha - 1951

č. v. 40/51.

Reprodukce a tisk:

Státní zeměměřický a kartografický ústav v Praze.

Schváleno ministerstvem školství

a osvěty ze dne 26. července 1948,

č. A - 154 033/48 - III/1 jako učební

pomůcka pro školy všech druhů

a stupňů v prvním vydání.

Glóbus měl ještě druhé vydání. V roce 1955 vyšel v Ústřední správě geodézie a kartografie nákladem Státního pedagogického nakladatelství v Praze a tiskem Kartografického a reprodukčního ústavu v Praze v počtu 5 000 exemplářů. V souladu s tendencemi tehdejší doby není už Kuchař jako autor uveden, i když přibyl dokonce další spoluautor J. Janka, jak se dozvídáme z Kartografického přehledu 10, 1956, s. 44. V tiráži byl vypuštěn údaj o průměru glóbusové koule, protože při měřítku 1:38 500 000 činil 33,1 cm a ne 34 cm, jak bylo u prvního vydání uvedeno. Je příznačné, že této konkrétní numerické chyby si žádný z mnoha recenzentů ani při dlouhém schvalovacím procesu nevšiml.

Úplný titul glóbu zní:

ZEMSKÝ GLOBUS

Měřítko 1:38 500 000

Vydala Ústřední správa geodesie a kartografie
nákladem Státního pedagogického nakladatelství v Praze.

Reprodukce a tisk:

Kartografický a reprodukční ústav v Praze.

Schváleno výnosem min. školství č. 75 623/54 - A I/1 ze dne
26. října 1954 ve druhém vydání jako učební pomůcka pro
školy všeobecně vzdělávací, pedagogické a odborné.

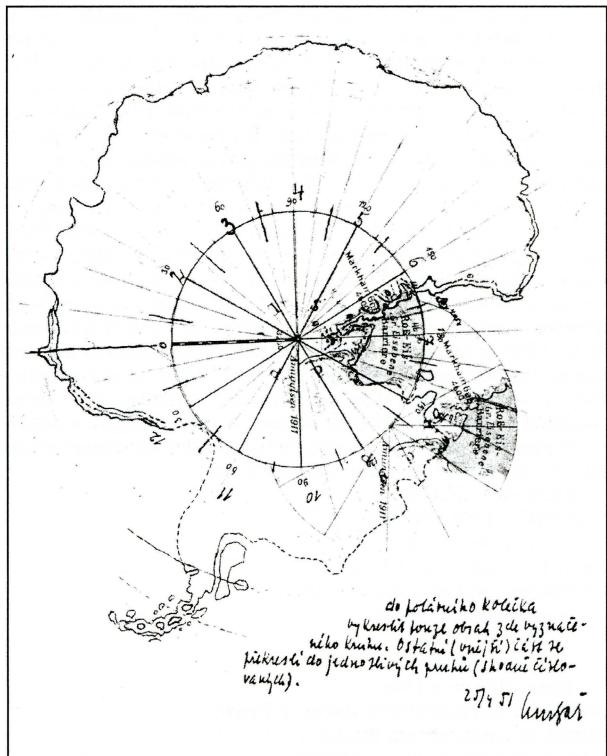
Cílo CTEP 36/55. Cílo výroby 027/1. 2. vydání.

Redakční uzávěrka v červnu 1955. Tisk v září
1955. Náklad 5000 výtisků. PA 1. 44. VA 2. 64

Skupina papíru 220 - 32, 70 x 108 cm, 85 g.

Provedení: ofset. Daň 4 %. D - 05653.

Kromě politického glóbu dostalo bývalé Státní nakladatelství, nyní Státní pedagogické nakladatelství za úkol vydat školní fyzickogeografický glóbus. I jeho zpracování zadalo K. Kuchařovi. Také v tomto případě jsou k dispozici některé zajímavé doklady. Rozhodnutí

Obr. 2 – Semíkova kresba pro první vydání fyzickogeografického globu v roce 1953

by (schváleného pro německé menšinové školy v ČSR roku 1934), ale situací kresba a vrstevnice se kreslily znova na pauzovacím papíru. Téměř dvaadvacetiletá Semíkova ruka držela pero dosud pevně a 25.4.1951 předložil starý pán vrstevnice zakreslené na oleáte podle polského Romerova atlasu a novou situací kresbu Antarktidy (obr. 2) podle českého školního zeměpisného atlasu Salamonova–Kuchařova. Tento podkladový materiál se dodnes zachoval. Za odevzdaný koncept dostal Semík odměnu 5 000 Kč a v dalším doporučil pro fotografování čistokresby kartografa J. Skrbka. Uvedený materiál předal Kuchař 27.4.1951 Ant. Štulcovi ve Státním pedagogickém nakladatelství a navrhl další postup kresby. K tomu poslal 30.5.1951 ještě koncept hloubnic v mořích a oceánech a zdůraznil, že veškerou kresbu fyzickogeografických prvků je třeba provést přesně v měřítku politického globu. Fyzickogeografický glóbus vyšel v roce 1953 v prvním vydání s tímto titulem:

Školní
fysicko-geografický
GLOBUS

Měřítko 1:40 000 000

Zpracovali Dr K. Kuchař a M. Semík

Vydalo Státní pedagogické nakladatelství

Praha 1953

Vyhodnotil Státní zeměměřický
a kartografický ústav, Praha

Odpovědný redaktor Jindř. Kozera. Technický redaktor Ant. Štulc.

Redakční uzávěrka v červenci 1953.

Schváleno výnosem min. školství a osvěty ze dne 18.7.1953,
čís. A-1-010 23-3/3-53, v prvním vydání jako učební pomůcka
pro školy všech stupňů.

o vydání glóbu padlo buď koncem roku 1950 nebo začátkem roku následujícího, protože už 18.3.1951 posílal Kuchař dopis někdejšímu vojenskému kartografovi a svému dobrému známému podplukovníkovi Vojenského zeměpisného ústavu v Praze Matěji Semíkovi (1869–1961) s nabídkou spolupráce na této pomůckce. Píše mu: „Chceme připravit kresbu fyzického globu, a sice na rozdíl od těch, které se fyzicky kreslí, dosti generalisovaně. Kontury a řeky bychom chtěli mít dost výrazné, poněvadž to má být globus školní, tedy nevyhnutelně generalisovaný, má-li na něm být při pohledu z dálky vůbec něco zřetelné. Ze stejného důvodu by bylo nutno idealizovat vrstevnice a celý globus by byl jen výškopisný (s výškami 200, 1 000, 2 000, 4 000 m) a hloubkopisný (200, 2 000, 4 000, 6 000 m) bez šrafury a bez šumerungu. Chtěl bych, aby na dálku působil jasnými a zřetelnými barvami.“

Semík s návrhem souhlasil a začal hned kreslit. Jako podklad se použily segmenty německého fyzickogeografického globu nakladatelství Paula Solloara z Liberce z předválečné doby

V recenzi uveřejněné v Kartografickém přehledu 8, 1954, s. 46 O. Kudrnovská zdůrazňuje, že glóbus má výraznou kresbu a jasné výškopisné vybarvení s ostrým, ale tenkým popisem, takže horopis jím není na dálku rušen a dobré opticky působí.

Druhé vydání glóbu, datované 1958, neuvádí už M. Semíka jako spoluautora, a jeho titul zní:

Školní
fyzicko-geografický
GLÓBUS

Měřítko 1:40 000 000

Vydala Ústřední správa geodesie a kartografie

Zpracoval Dr K. Kuchař

2. vydání připravil a vytiskl Kartografický a reprodukční ústav v Praze

Odpovědný redaktor Marta Janáčková, promovaná geografska

Technický redaktor Bohumil Stehlík

Schváleno výnosem ministerstva školství a osvěty ze dne 18. VII. 1953

čís. A-1-010 23-3/3-53

v prvním vydání, jako učební pomůcka pro školy všech stupňů.

Redakční uzávěrka 22.1.1958

Tisk 17.3.1958 (231-338.13-2195/58)

Vyšlo v roce 1958. 2. vydání. CTEP II/30/58

Náklad 6000 výtisků (5400-11 400). PA 1,44. VA 2,64.

Papír 220-32, 70 x 108 cm, 85 g/m². Čís. výr. 112/1-58

Provedení : ofset.

D-581 527

V dalších letech vyšla ještě dvě vydání fyzickogeografického glóbu. Na nich už ani K. Kuchař není jako autor uveden.

Třetí vydání je z roku 1962 a jeho (přibližný) titul zní:

Školní
fyzicko-geografický
GLÓBUS

Měřítko 1:40 000 000

Vydala Ústřední správa geodézie a kartografie.

3. vydání připravil a vytiskl Kartografický a reprodukční ústav v Praze 1962.

Náklad 2 000 výtisků.

Odpovědný redaktor dr. Jan Podloucký, technický redaktor ing. Jan Pokorný.

Čtvrté vydání nese vročení 1963 a má toto (přibližné) označení:

Školní
fyzicko-geografický
GLÓBUS

Měřítko 1:40 000 000

Vydala Ústřední správa geodézie a kartografie

4. vydání připravil a vytiskl Kartografický a reprodukční ústav v Praze 1963

Náklad 1 500 výtisků.

Už 10.7.1950 nabídlo Státní nakladatelství Kuchařovi zpracování slovenské verze politického glóbu pro Státní nakladatelství v Bratislavě. Slovenský geograf dr. Jožo Martinka tehdy předložil návrh na poslovenštění názvosloví v rozsahu 16 stránek textu. Slovenské vydání glóbu (obr. 3) bylo však realizováno až roku 1953 a jako autor slovenské mutace je uveden Ján Kloc. Přibližný titul glóbu zní:

Školský
fyzicko-geografický
GLÓBUS

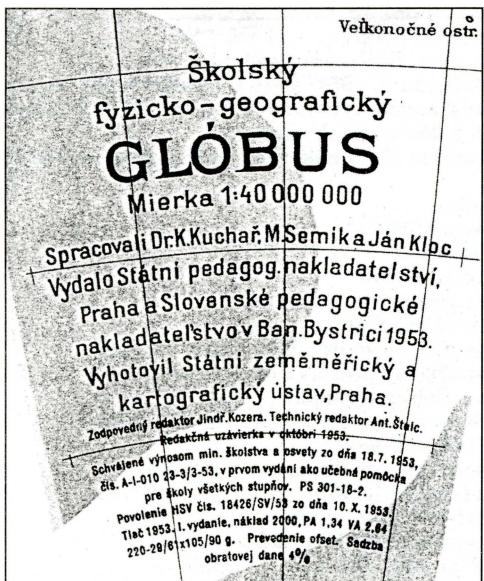
Mierka 1:40 000 000

Spracovali Dr. K. Kuchař, M. Semík a Ján Kloc

Vydalo Státní pedagogické nakladatelství Praha

a Slovenské pedagogické nakladatelstvo v Bratislavě. Vyhotovil Státní zeměměřický a kartografický ústav, Praha

Zodpovedný redaktor Jindřich Kozera. Technický redaktor Antonín Štulc.

Obr. 3 – Tiráž slovenského vydání Kuchařova–Semíkova globu z roku 1953 – nátisk

roba českých globů začíná vlastně teprve kolem roku 1850, takže první fáze naší globografické výroby, důležitá i z hlediska mezinárodního, by nebyla postižena. Podal informaci o struktuře dotazníku (obr. 4), který byl rozesílán pro předběžnou orientaci o globografických fonitech našim muzeím, knihovnám, archivům, některým školám i soukromým osobám. Uvedené údaje zpravidla postačovaly k identifikaci hlášených globů s glóby už podrobnej popsanými a k doplnění evidence zachovaných starších globů. Nakonec uvedl rozdělení sfér zájmu zpracovatele této soupisů: Staré glóby (do roku 1850) evidoval Kabinet pro kartografiю Československé akademie věd (byla to pod Kuchařovým vedením A. Dvořáčková), kdežto starost o „moderní“ glóby (po roce 1850) byla svěřena autoru tohoto článku.

Soupis sice nepatřil k prioritám Geografického ústavu ČSAV, ale přece jen pokračoval a jeho výsledky byly ve stručné podobě uveřejněny už v roce 1964 ve Zprávách Geografického ústavu ČSAV 1, Opava 1964, č. 5, s. 7–13 (Register of Old Globes in Czechoslovakia). V soupisu bylo zahrnuto 247 evidovaných starých globů, a jestliže pomíneme duplikáty, obsahuje 108 titulů, jejichž autor, rok vydání, druhy a velikosti se navzájem liší. Ze zjištěných exemplářů je 68 globů zemských a 44 hvězdných. Pokud jde o dobu vzniku, pocházejí ze 16. století 2 zemské glóby (Blaeu, van Langren), ze 17. století je 6 zemských a 7 hvězdných, z 18. století 24 zemských a 24 hvězdných a z první poloviny 19. století 29 zemských a 13 hvězdných globů. Zprávu o tom na mezinárodním fóru podal Kuchař už na zmiňovaném drážďanském 2. sympoziu Coronelliho společnosti v roce 1965 (Verzeichnis alter Globen in der Tschechoslowakei, Der Globusfreund 15/16, 1967, s. 261–262). Ohlášený seznam měl být původně uveřejněn v této ročence, Kuchař jej však považoval a označil za provizorní, poněvadž prý dotazníková hlášení obsahují různé nesrovnalosti, které je nutno ještě prošetřit a soupis pak definitivně upravit. K tomu však nedošlo, a tak výsledky této cenné akce zůstaly jen v opavských Zprávách, které nebyly v zahraničí příliš známé. Odborná globografická veřejnost se tak mohla seznámit s tímto soupisem až po Kuchařově smrti, a to ve zpravodaji Information (der ICG) 8, 1984, s. 9–14 (Liste alter Globen in der Tschechoslowakei), kam jsem jej sám poslal.

Casový rozsah soupisu „moderních“ globů byl stanoven na období 1850–1918 a Kuchař uvedl, že k jeho uveřejnění dojde později. Stalo se tak v roce 1972 (L. Mucha : Geschichte und Liste der modernen tschechischen Globen, Der Globusfreund 21–23, 1972/73/74, Wien 1974, s. 234–242), když jsem v roce 1971 obhájil fakultní výzkumný úkol České glóby, jehož byl Kuchař zadavatelem. Citovaný článek v časopise Der Globusfreund byl výtahem z vý-

Už při svých iniciativách v roce 1933, vedoucích k soupisu starých map, znal Kuchař zejména z klasických publikací M. Fioriniho a E. L. Stevensonova počínající snahy směřující k registraci strých globů. A tak ještě dříve, než vyzval k tému soupisům v roce 1951 R. A. Skelton, uložil v roce 1946 jako státní práci studentu svého kartografického semináře Jiřímu Tywoniakovi provést soupis a ocenění starých globů v pražských veřejných sbírkách: výtah z této práce vyšel pod názvem Staré globy v pražských sbírkách v Kartografickém přehledu 1, 1946 s. 113–126. Tato studie byla později jako jeden z prvních moderních soupisů velmi pozitivně hodnocena. Založení Coronelliho společnosti v roce 1952 a její výzva k soupisům na mezinárodní úrovni (1. kongres ICW, 1963) vedly pak Kuchaře k zahájení takové akce v Československu. Kuchař o tom informoval naši odbornou veřejnost v Kartografickém přehledu 10, 1956, s. 33–34 v článku Dnešní stav prací na mezinárodním soupisu globů, kde komentoval současnou situaci těchto soupisů v zahraničí a upozornil, že u nás se nebude soupis uzavírat rokem 1850, ale až 1900. Důvodem byla skutečnost, že hromadná vý-

P O P I S G L O B U

Druh globu: zemský

- hvězdný

- armilární sféra

Autor: Výdala Národní správa geodézie a kartografie Praha

Místo a rok zhotovení: Červen 1955 - Praha

Obvod globu: cm
xxxxxxxxxxxxxx

Podrobné údaje:

Titul globu: Výdala Národní správa geodézie a kartografie. Hl. městec našího -
da třetího. Krále. Republiku a lid. Kartografický a topografický výrobek v rozsahu
Měřítko 1:38500 000. - Praha. na sádrovém povrchu číslovaném 25. října 1954. Celkový
36/15. Číslo výroby 07/1. z výroby. Měřítko 1:4000000. - Tisk v roce 1955. Súprava papírová 20x32;
30x40, 37, 55g. - Hlavní; opak. Daní 4% - D-05653 -

Vyplňte přesně, jak na globu uvedeno; dále opis ostatních nápisů, v nichž jsou
obsažena jména výrobce, rytce, vydavatele nebo jiných osob na globu jmenovaných;
nestačí-li místo, pokračujte na rubu!

Stručný popis: Poděkruňte, co jste zjistili, popř. doplněte!

Globus tištěný - ručně kreslený - malovaný - rytý; jednobarevně - vícemá-
revně - ručně kolorovaný; na papíru - pergamenu - plátně - kůži - dřevě - kovu:
na sádrovém povrchu - na jiném materiálu:

koule globu dutá - plná; z papíroviny - dřeva - kovy:
sádry - z jiného materiálu:

globus zemský: (politický) - s vyznačením hranic konturou - politických cel-
ků barevnou plochou - fyzicky - s polit. rozdělením - bez polit. rozdělení -
s výškopisem šrafami - výškopisnými barvami

globus hvězdný: s hvězdami a s souhvězdími v barvě:
na podkladu: ; souhvězdí alegor. obrazy - schematicky;
popis zeměpisných, popř. hvězdíných objektů v jazyku: latinském - německém -
italském - vlámském - českém - ruském - jiném:

charakteristické znaky výzdoby globu: alegorie - scény - portréty;

globus s poledníkovým kruhem - pátkruhem - bez něho - s horizontálním kru-
hem - bez něho - s rotační osou zasazenou svisle - šikmo - vodorovně; podstavec
globu dřevěný - kovový - o 1 - 3 - 4 nohách; dodatkové součásti jako busoly, ho-
dinové stroje aj. popište na rubu formuláře.

Místo a rok zhotovení: Uveďte všechny nápisů s těmito údaji doslově a pokud
chybějí, odhadněte přibližně stáří globu podle zakresle-
ných geografických skutečností, např. hranic a odhad
poznamenejte v závorce!

Zhotov. v Praze - měsíc kartogr. a geod. 1955 - měř: 1:38500 000

Velikost globu: Obvod cm nebo průměr cm;

Stav globu: zachovalý - poškozený - povrch lakovaný - nelakovaný;

Kožišku globu existuje - neexistuje parový globus nebeský -

zemský stejně velikosti; upravy a původu;

Dřívější majitel: znám, ne - neznám;

Únědří majitel: ... Praha, i když v Bratislavě

Fórmulář vyplnil: ... Miroslav Mučík ...

Obr. 4 – Formulář pro soupis globů

zkumné zprávy později otisklé v periodiku Acta Universitatis Carolinae (L. Mucha: České
glóby, AUC-Geographica, VIII, 1973, s. 5-35).¹⁾

¹⁾ Za provedení soupisu jsem byl na 4. sympoziu ICW v Krakově 1972 jmenován členem ko-
respondentem ICW, což lze rovněž přičíst k úspěchům Kuchařových globografických aktivit.
A snad i to, že se 8. mezinárodní sympozium této společnosti konalo v roce 1994 v Praze.

Obr. 5 – Kuchařovo exlibris

bů. V krátké zprávě, kterou o tom napsal (Faksimilované edice starých globů, Sborník Československé společnosti zeměpisné 71, 1966, s. 214–215), zdůraznil vysokou současnou reprodukční úroveň těchto věrných napodobenin, a vedle jejich hodnocení také připomenul, že je nutné opatřovat je vinětou, aby případně nedocházelo mezi méně informovanými zájemci k omyleu při jejich nákupu. I v tom se projevila jeho předvídatost.

K technice soupisu globů se Kuchař vrátil ještě ve svém skriptu Kartografická bibliografie (Praha 1972), které bylo částí připravované nové, ale už nevydané učebnice kartografie. V kapitole Popis globu (s. 47–50) navrhl katalogizační lístek, který vycházel z původního dotazníku, o němž už byla řeč. K tomu připojil tři vzory popisu globů – konkrétně Grünsklesova barokního z roku 1697, Felklova českého z konce 19. století a Haardtova legendárního „volného“ globu ze 60. let 20. století. To, že této problematice věnoval čtyři strany učebnicového textu, dokazuje, jaký význam i zde глобум přisuzoval.

A nakonec připojme okrajovou poznámku. I na své kartografické exlibris (obr. 5) umístil Kuchař glóbus, alespoň jeho část. Na něm pomocí odpichovátko provádí kartograf – zřejmě Mercator – měření vzdálenosti, aby mohl nakreslit svou novou mapu světa (*Nova descriptio mundi*). A v dolní části exlibris je uvedeno moto „Quid Deus humano denegat ingenio?!“ (Což Bůh člověku odepřel nadání?!).

Profesor Kuchař položil české globografií solidní základy a skutečnost, že je dnes tato disciplína ve světě uznávána a dobře hodnocena, je i jeho velkou zásluhou. Svou prací se tak zařadil mezi přední moderní globografy.

Ludvík Mucha

Čeští jezuité, cestovatelé a objevitelé: výstava k 450. výročí příchodu jezuitů do Prahy. Geografická knihovna PřF UK ve spolupráci s Českou provincií Tovaryšstva Ježíšova, s Městskou částí Prahy 2 a Galerií města Trutnov dne 21.6.2006 slavnostně zahájila výstavu „Čeští jezuité, cestovatelé a objevitelé“ ke 450. výročí příchodu jezuitů do Prahy. J. Durých v článku Chvála jesuitů (Akord, 4, 1931, s. 148) napsal: „Jezuité nebyli v celku dvorními přikrčenci ani mrtvými nástroji cizí vůle. Vytyčkalo se jim, že si rádi zarebelovali i proti svému generálu i proti papeži; i když to snad je pravda jen částečná, přece svědčí o tom, že to nebyli lidé dřevní. Též jsou jim přisuzovány, ať již právem či neprávem, opovážlivé nauky o moci královské a o právu na svržení tyranů. Ze se proti hlavám korunovaným postavit uměli, jest jistoto. Nebyli tedy vychováváni k otroctví a také sami k otroctví nevychovávali. Důkazem toho jest to, že právě vítězící absolutismus se snažil ze všech sil o zničení rádu jesuitského.“

Na anoncované výstavě byly na dvaceti panelech vystaveny jezuitské misie podle geografického působení. Nejrozsáhlejší část expozice byla věnována nejúspěšnějšímu českému misionáři z Trutnova, P. Samuelovi Fritzovi. Založil přes čtyřicet indiánských redukcí. Do historie se zapsal především jako tvůrce v pořadí druhé mapy Amazonky, ale první přesnéjší mapy veletoku od pramene až k ústí. Byla vytisklá roku 1707 v Quito. První mapa Amazonky z roku 1641 sice byla vytisklá podle nákresu Guillermo Sansona, byla však značně nepřesná a zkreslená. Až zobrazení toku, jak ho provedl P. Fritz, odstranilo mnoho nejasnosti v historii výzkumu. Přesto prameny nebyly zakresleny přesně. Dne 24. června 1999 zaměřila expedice pod vedením doc. Bohumíra Janského z katedry fyzické geografie Přírodovědecké fakulty UK nejvzdálenější pramen Amazonky, a vrátila ji tak opět primát nejdelení řek světa (7 062 km). Expedici Janského se tak kruh kolem českého mapování „královny řek“ uzavřel.

Po objevné plavbě okolo světa (1519–1522) flotily portugalského mořeplavce ve španělských službách Fernao Magalhaese a definitivně po výpravě conquistadora Miguela López de Legazpi (1565) patřily španělské koruně i tichomořské Mariány a Filipíny. Roku 1647 doporučil generální prokurátor jezuitských misií v Novém světě Jacinto Pérez rozšířit povolení trvalé misijní činnosti i pro nešpanělské členy rádu. Svůj návrh zdůvodnil tím, že jako příslušníci nevládnoucích národů jsou k potřebám domorodců chápavější, v jednání s nimi laskavější a také že si snadněji než Španělé osvojují domorodé jazyky.

Tím se otevřela cesta českým misionářům. Po skončení třicetileté války mohli odejít nejprve do Číny, a pak do Brazílie a do jiných jihoamerických, a později i asijských zemí. Česká jezuitská provincie vyslala během jednoho století zhruba sto šedesát misionářů. Generálního představeného žádalo však stále více členů rádu o vyslání do misií. Tak se v 18. století bylo možné setkat s misionáři z Čech nejen v Jižní Americe, ale i v Indii, Kočinčině (dnes Vietnam), v Číně, ale i na Filipínách a Mariánských ostrovech. Další pak působili v severní Evropě a na Rusi.

Nejvíce jezuitských misionářů pocházejících z Čech bylo v Mexiku (30), na Filipínách (20), v Paraguayi (30), v Quito (15) a v Peru a Chile (12), méně v Indii a Číně (9). Čeští misionáři vynikali jako odolní a vytrvalí cestovatelé, objevitelé a kartografové. Zajímají se o dějiny, umění i nářečí kmenů, mezi nimiž pracovali. Mnozí jezuité byli tež vynikajícími filology, architektky, hudebníky, botaniky nebo farmaceuty.

Výstava představila ručně vytvořenou mapu latinskoamerických jezuitských redukcí, zvětšenou podle předlohy studentkou geografie, Lenkou Křížovou. Podářilo se shromáždit většinu základních dokumentů věnovaných tomuto tématu. Za všechny připomeňme překlady misionářských dopisů od Zdeňka Kalisty a stejnější dílo přední české historičky PhDr. Ivany Čornejové, Tovaryšstvo Ježíšovo. Nejpozoruhodnějším exponátem byl nepochybně čínský překlad Slavíčkových listů z Číny, Jen Tia-le, od prof. Josefa Kolmaše z roku 2002. Připomněli jsme i oskarový film Misie, jehož děj se odehrává v roce 1750 ve španělských a portugalských koloniích Jižní Ameriky. Výstava byla doplněna originálními fotografiemi cestovatele a iberoamerikanisty Pavla Fochlera, jenž se specializuje na misionářské lokality.

Na loňský rok připadalo i 300. výročí úmrtí P. Jiřího Josefa Camela, zapsané na listině významných akcí UNESCO. Slo o vynikajícího brněnského farmaceuta a botanika, jezuitu působícího ve filipínské misii, podle něhož též pojmenoval C. Linné kamélie. Kromě této pozoruhodné osobnosti, bylo na výstavě znovuobjeveno mnoho vynikajících cestovatelů a objevitelů. Nejznámějším mexickým jezuitou byl bezesporu P. Šimon Boruhradský S. J. zvaný Španěl de Astro, který žil dvacet let v Mexiku. Projevil se jako zdatný vodohospodář. Podle vlastního projektu provedl stavbu vodního díla, jímž ochránil město Mexiko před periodickými povodňemi způsobenými přítoky jezera Texcoco. Dva z misionářů se stali přímými účastníky Války sedmi měst. P. Tadeáš Enis S. J. se stal dokonce jejím kronikářem. Jak připomněl PhDr. Oldřich Kašpar ve své recenzi na výstavu v Etnologickém časopisu, Český lid, (2006, č. 4, s. 412–413) dobový opis deníku je dnes uložen v Národní knihovně v Madridu.

Japonsko reprezentovala mapa rozšíření křesťanství, ale především působení misionáře žijícího v současnosti v Praze, prof. PhDr. P. Ludvíka Armbrustra S. J., který od roku 1961 žil a působil v Japonsku. Přednášel filozofii na univerzitě Sophia. Vedle své akademické činnosti vedl interdiecézní kněžský seminář v Tokiu a byl ředitelem centrální knihovny univerzity Sophia. Misie tzv. „nového tovaryšstva“ se dále rozvíjela v Mexiku v Moxosu, kde ještě nedávno působil P. Jan Palacký S. J., lékař. V současné době se pod vedením P. Kubeny S. J. staví nemocnice pro malomocné na Medvědí hoře v Bhilaji Pahari v Indii.

Vernisáž proběhla 21.6.2006 za účasti vzácných a zajímavých hostí. Ze Slovenské akademie věd přijel sinolog prof. Gálik, české orientalisty zastupoval prof. PhDr. Josef Kolmaš,

který se již dlouhou dobu věnuje působení českých misionářů v Číně i Indii. Pozvání přijala i výše zmíněná historička PhDr. Ivana Čornejová. Hosty nejprve přivítal a úvodní slovo pronesl proděkan geografické sekce doc. RNDr. Vít Vilímek. S hlavní přednáškou pak vystoupil ing. ThDr. P. František Hylmar S. J., provinciál České provincie Tovaryšstva Ježíšova. Autorka výstavy, Mgr. Eva Novotná, představila hosty se scénárem, záměrem a hlavními exponáty výstavy. Připomněla také původní profesi provinciála českých jezuitů, jenž vystudoval obor geodézie a kartografie na stavební fakultě ČVUT a pracoval v Geodetickém a kartografickém podniku v Praze. Po občerstvení a prohlídce expozice následovala přednáška doc. RNDr. Bohumíra Janského o pramenech Amazonky a práci v extrémních podmírkách. Byl promítán dokumentární film manželů Šimkových „Samuel Fritz: české stopy na březích Amazonky“.

Bыло pozoruhodné slyšet lidové zpěvy místních indiánů, kteří dodnes v lidových písničkách vzpomínají na působení sv. P. Fritze. Po promítání proběhla beseda a byla rovněž prezentována kopie mapy Amazonky, jejíž originál je uložen ve Francouzské národní knihovně.

Výstava v Geografické knihovně probíhala do září 2006 za četné pozornosti veřejnosti i médií. Návštěvnici přicházeli i v letních měsících, jak o tom, svědčí zápis ve výstavní knize. V listopadu byl uveřejněn rozsáhlý článek P. Konrádové „Sancta desideria“ v časopise Reflex inspirovaný naší výstavou (Reflex 2.11.2006).

Počin lze chápat jako příspěvek ke studiu religiózní geografie, ale především jako pokus navázat spolupráci s netradičními partnery. Zároveň nám výstava představila mnoho vynikajících krajanů, geografů a objevitelů, na něž můžeme být právem pyšní, a pokusila se změnit tradiční český stereotyp, v němž jsou jezuité vykresleni jen jako „českých knížek hubitelé lití“.

Eva Novotná

XXI. sjezd České geografické společnosti. V Českých Budějovicích se na přelomu srpna a září 2006 (30.8.–2.9.2006) pod heslem: Česká geografie v evropském prostoru konal XXI. sjezd České geografické společnosti. Záštitu nad ním převzali představitel kraje a města (hejtman Jihočeského kraje Jan Zahradník a primátor Českých Budějovic Miroslav Tetter), stejně jako představitelé pořádající univerzity a fakulty (rektor Jihočeské univerzity prof. Bůžek a děkan Pedagogické fakulty prof. Papáček). Rektor se zúčastnil slavnostního zahájení a vedení města České Budějovice přijalo vědecký výbor sjezdu pod vedením prezidenta ČGS Ivana Bička hned první den jednání.

Místo bylo vhodně vybráno: komplex rektorátu a poslucháren Biologické fakulty Jihočeské Univerzity na Branišovské ulici poskytuje jak možnosti ubytování, stravování i odborných jednání. Vše na jednom místě, bez nutnosti přecházet nebo dokonce přeježdět jinam kvůli programu, stravování nebo ubytování.

Sjezd byl zahájen 30. srpna v pravé poledne v univerzitní aule. Na úvod zazněla zpráva prezidenta společnosti doc. Ivana Bička, zprávu revizní komise přednesl prof. Arnošt Wahla. Z obou zpráv vyplynulo, že ČGS ač není bez problémů, je dokáže úspěšně řešit a její existence je i do budoucnosti zajištěna. Hlavní silou společnosti je aktivita jejích členů. Dokládá to mj. i neobyčejně početná účast na samotném sjezdu: do Českých Budějovic přijelo 228 českých geografů a to znamená, že na sjezdu se objevilo téměř 50 % všech členů společnosti. Zahraničních účastníků bylo 56 (z toho 51 Slováků). Celkem se sjezdu zúčastnilo rekordních 284 účastníků.

Odpoledne vystoupili s prezentacemi vedoucí jednotlivých odborných sekcí ČGS a byly vyhlášeny výsledky celostátní soutěže o nejlepší studentskou vědeckou práci, kterou vyhrál Jan Trávníček z Geografického ústavu Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně s prací „Krajinné struktury v povodí Vítkovického potoka“.

Večer se konalo valné shromáždění společnosti. Na něm bylo mj. zvoleno pět členů Hlavního výboru ČGS, kteří doplnili předsedy sekcí a poboček, kteří jsou členy hlavního výboru automaticky. Hlavní výbor týž večer zvolil nového prezidenta, kterým se stal níže podepsaný. Na tomto místě je třeba poděkovat odstupujícímu prezidentovi společnosti, doc. Ivanu Bičkovi za všechno, co ve prospěch ČGS v posledních třech funkčních obdobích (1994–2006) udělal. To, že společnost je v dobrém stavu, je do značné míry i jeho zásluha. První večer na sjezdu byl věnován neformálnímu setkání účastníků, které se konalo v budějovickém univerzitním kampusu.

Odborné jednání v dalších dvou dnech bylo rozděleno na plenární část pro celou geografickou obec a na jednání v sekcích. Na plenárním zasedání druhého dne (31. srpna) zazněly referáty prof. Petra Dostála z UK Praha o politicko-geografické diferenciaci Evropské unie, referát o současné sociální geografii přednesl za nepřítomného prof. Martina Hampla

jeho mladší kolega doc. Dušan Drbohlav. Fyzickogeografické příspěvky byly zaměřeny na odlehle oblasti: prof. Prošek z Brna informoval o otevření první stálé české antarktické stanice na ostrově Jamesse Rosse a doc. Bohumír Janský referoval o výzkumech jezer v Kyrgyzstánu. V rámci plenárního jednání vystoupil také prezident Mezinárodní kartografické asociace (ICA) doc. Milan Konečný z Brna. K referátům se živě diskutovalo a bylo jen na škodu, že nedostatek času znemožnil další pokračování odborné výměny názorů. Odpolední jednání bylo pak rozděleno do šesti sekcí:

1. Sociogeografické procesy (její jednání řídil prof. Petr Dostál, M.A., Ph.D.)
2. Proměny krajiny a udržitelný rozvoj (řídil RNDr. Vladimír Herber, CSc.)
3. Lokální a regionální rozvoj/politika (řídil doc. RNDr. Jan Kubeš, Ph.D.)
4. Kartografie a geoinformatica (řídil doc. RNDr. Jaromír Kaňok, CSc.)
5. Výuka zeměpisu a zeměpisem (řídil doc. PaedDr. Eduard Hofmann, CSc.)
6. Historická geografie a environmentální dějiny (řídil RNDr. Leoš Jeleček, CSc.).

Mimořádnou sekci vytvořili pražští geografové z Karlovy univerzity, kteří řeší výzkumný záměr MŠMT. Jednání této zvláštní sekce řídil hlavní řešitel výzkumného záměru prof. Petr Dostál.

Pro účastníky sjezdu, kteří se neprezentovali v klasických sekcích, byla připravena prezentace posterů. Využili ji především mladí geografové ze všech univerzitních středisek. Druhý den sjezdu byl zakončen slavnostním rautem. Třetí den sjezdu (2. září) pokračovalo jednání v sekcích a následující den se konaly exkurze: České Budějovice z Černé věže – geografie, urbanismus a historie města; Českobudějovická aglomerace – současnost a rozvojové problémy (Rudolfov, Hosín, Hluboká); Novohradské hory – příroda, krajina, historie osídlení a prvovýroby (Benešov nad Černou, Žofín, Nové Hrady, Terčino údolí, Trhové Sviny); Český Krumlov a Lipenská přehrada (Český Krumlov, Kramolín, Lipno, Vyšší Brod).

Za skvělou přípravu je třeba poděkovat celému organizačnímu výboru pod vedením dr. Jiřího Sípa. Organizace šlapala bezchybně a pokud se nějaké nedostatky snad i vyskytly, nebyly vidět. Doufejme, že příští XXII. sjezd naší společnosti za čtyři roky v Ostravě bude přinejmenším stejně vydařený.

Tadeusz Siwek

Zpráva o činnosti HV ČGS za období 2002–2006 (resp. 1994–2006). Čtyři roky posledního volebního období jsou v životě České geografické společnosti krátkou dobou, představují asi 3,3 % jejího života. V případě tří volebních období, kdy jsem měl tu čest vést Českou geografickou společnost, je to ovšem asi 10 % života naší společnosti. Jak se lišilo těchto deset procent od těch většinových, v čem bylo poslední období lepší, v čem horší? Pokusím se hlavní aktivity naší společnosti v tomto období zhodnotit.

Odborné aktivity jsou v ČGS organizovány pomocí sekcí a regionálních poboček. V uplynulých letech nejpravidelnější aktivity zřejmě vykazovala sekce fyzické geografie, která založila a pravidelně realizovala výroční semináře sekce vždy počátkem roku. Sekce regionální byla poslední dva roky bez vedení, avšak v roce 2004 realizovala (spolu s řešiteli grantového projektu GAČR 403/03/1369) vydařený seminář v Nečtinách jehož výsledky byly publikovány. Ve stejném roce byla realizována poslední výroční konference ČGS v Ostravě a založena sekce historické geografie. Kartografická sekce ve spolupráci s Kartografickou společností a sekcí pro geoinformaticu realizovaly několik seminářů, pravidelné konference a soutěž nejlepší mapa roku. Sekce sociální geografie uskutečnila v posledním čtyřletém období dva semináře. Vzdělávací sekce změnila za posledních pět let třikrát svého vedoucího, věřím, že dojde k oživení činnosti sekce vzhledem k mimořádným změnám, které v postavení zeměpisu ve školách a jeho obsahu v současnosti a nejbližší budoucnosti lze očekávat. Také se stala platformou pro setkání vedoucích kateder geografických a kartografických pracovišť Česka. Polární sekce uskutečnila v roce 2003 mezinárodní seminář, letos ve spolupráci s dalšími organizacemi zajímavou akci o Grónsku. Sekce realizovaly za uplynulých dvanáct let přes 30 odborných seminářů za účasti zpravidla 20–50 odborníků, někdy i ze zahraničí. V posledních čtyřech letech to bylo 13 odborných akcí. V polovině devadesátych let jsme začali s pravidelnými výročními konferencemi, kde hlavní ideou bylo prezentování výsledků výzkumu. Ukázalo se, že každoroční cyklus je příliš náročný, a proto jsme přešli při realizaci těchto akcí na dvouletý cyklus v mezidobí sjezdů. V roce 2004 byla realizována poslední výroční konference ČGS v Ostravě. Pokládám za nutné využít této příležitosti a všem vedoucím sekcí a všem organizátorům odborných akcí poděkovat za jejich časově i nervově velmi náročnou práci. Musím zdůraznit, že při nástupu do funkce preziden-

ta ČGS v roce 1994 jsem si představoval, že oživení činnosti ČGS bude méně náročné. Přestože nejsem zcela spokojen, musím říci, že aktivity společnosti na bázi sekcí se podařilo mírně rozšířit.

Jak je tomu s regionálními pobočkami? Zde se jeví aktivity řekněmo možná méně náročné, o to více přistupně širší členské základně poboček a navíc pravidelnější, založené především na přednáškové činnosti většinou zaměřené na regionálně geografické aktuality podle možností jednotlivých poboček. Práce poboček je podobně jako v odborných sekčích spojená s dobrovolnou aktivitou některých pracovníků převážně z kateder geografie v jednotlivých pobočkách. Také předsedům všech poboček vyjadřuji dík za jejich mnohdy sysifofskou práci za níž se nesbírají citační ohlasy, ale pro propagaci oboru je nesmírně důležitá. Podrobnější přehled aktivit jednotlivých sekcí a poboček za uplynulé období podají po mému vystoupení jednotliví vedoucí.

Ale nejen vnitrostátními aktivitami by měla žít Česká geografická společnost. Je zřejmé, že tyto aktivity jen obtížně můžeme hodnotit z pozic ČGS. Napojení na mezinárodní aktivity je totiž založené spíše na osobních kontaktech iniciativních členů, případně i celých pracovišť. Většina odborných aktivit (mám na mysli pořádání či účast na mezinárodních seminářích a konferencích na území Česka) se bohužel odehrávala mimo větší pozornost ČGS a byla závislá především na aktivitě malého počtu iniciativních členů, řekněme nějakých 10 % členů ČGS. Jen málo akcí pořádaných ve spolupráci nebo přímo ČGS bylo v uplynulém období významnou mezinárodní akcí. V roce 1994 to byl Regionální kongres IGU v Praze, dodnes pokládaný v základu Mezinárodní geografické unie za jednu z nejvydařenějších akcí v posledních dvaceti letech. Dále to byla zasedání některých pracovních skupin Mezinárodní geografické unie pořádané na území naší republiky (2001 – Land use/cover change v Praze). Významný mezinárodní ohlas mají i pravidelné konference pořádané brněnskou pobočkou Ústavu Geoniky AV ČR. Typické pro všechny zmíněné akce je významná organizační aktivity několika jedinců podpořená samosnásym rozpočtem, případně částečně finančně podpořená nějakým projektem. Tyto akce mají solidní mezinárodní ohlas, ale na domácí scéně je „mlíčí většinou“ geografické obce zpravidla taková akce ponechána bez výraznější pozornosti. Podobný dopad mají i pravidelné česko-polské a později česko-polsko-slovenské geografické semináře organizované univerzitami v Praze, Bratislavě, Varšavě, které se staly otevřenými mezinárodními akcemi, ale opět jen se slabým dopadem na širší členskou základnu geografické společnosti.

Možná, že se Vám zde v sále jeví můj pohled příliš kritický. Myslím, že členské základně schází rozlišení významnosti akcí, které se u nás realizovaly. Jako by se mnohým jevilo podstatnější než se mezinárodně prezentovat, než někam jet, zorganizovat raději naši malou domácí akci, čímž se zviditelní v rámci fakulty, možná i univerzity. Tento model je ostatně viditelný i na přístupu k publikačním aktivitám. Na jedné straně autorský i tematicky omezený zásobník článků Geografie–Sborníku ČGS, kde redakční rada s velkým úsilím zajišťuje pravidelné vycházení a bojuje s autory o udržení kvality časopisu, a na druhé straně máme na dvě desítky geografických časopisů na jednotlivých pracovištích, které otisknou „kde co“, bez náročných nebo vůbec nějakých recenzí. Tato cesta, jak se stále výrazněji ukazuje, je cestou na – možná i za – hranice únosnosti. Je a bude stále výrazněji kritizovaná ve volné soutěži jednotlivých vědeckých oborů a balík prostředků, které dnes má či v perspektivě bude mít věda k dispozici. Jakákoliv nekvalita a možnost snadného zpochybnění vědeckých výsledků publikovaných v řadě našich fakultních geografických periodik povedou v této soutěži k problémům a složitému obhajování pozic, které v současnosti geografie zastává. Je nejvyšší čas si uvědomit, že pouze kvalitní výsledky výzkumu a jejich publikování v prestižních časopisech v zahraničí, resp. dvou či třech kvalitnějších a náročně oponovaných domácích geografických časopisech snad mohou udržet pozice geografie v této perspektivě stále náročnější soutěži. Každý geograf, který se podílí na finančně podpořeném projektu, by měl usilovat o publikování dosažených výsledků v prestižním časopise se se solidním citačním ohlasem. Každý oponent projektů musí být dostatečně náročný v posuzování potenciálních nebo dosažených výsledků předkládaných či uzavíraných projektů právě z hlediska kvality výsledků a možnosti jejich uplatnění v prestižních časopisech. To je jediná cesta nikoliv jen k dosažení podpory výzkumu, ale k uchování a posílení kvality geografických výzkumů a jejich obhájení v náročné mezioborové soutěži. Kvalitní projekt a kvalitní výsledky – to je jediný cíl, který musí mít při posuzování na mysli jak předklaďatel, tak i všichni posuzovatelé.

K bezesporým úspěchům naší geografické obce v posledních 12 letech patří možnost stále širšího zapojování jednotlivých geografů do mezinárodních dvou a vícestranných projektů, účasti na mezinárodních konferencích a seminářích v zahraničí. Změna politických

poměrů, zapojení do grantových systémů a v neposlední řadě nárůst počtu studentů významně posílily možnosti participace českých geografů na mezinárodních akcích. Je třeba si uvědomit, že to je jedna z klíčových cest rozvoje geografie u nás. Přitom účast samotná představuje jen první krok, tím dalším je publikování v zahraničí a především v prestižních časopisech s významným citačním ohlasem. Třetím krokem je pak navazování mezinárodní výzkumné spolupráce a řešení společných projektů.

Byť je geografie, jako komplexní věda, odlišná od obsahové újezji vymezených přírodních věd, naše tradiční zařazení na přírodovědeckých fakultách ovlivňuje srovnávání našich publikačních výstupů s klasickými přírodními vědami. To vede ke srovnávání počtu a kvality jednotlivých výstupů a velmi silným tlakům právě ze strany představitelů přírodních věd, které se zřejmě v budoucnu budou dále stupňovat, a to vzhledem k omezeným finančním zdrojům, které jsou a budou pro vědu v naší společnosti v nejbližších letech k dispozici.

Jak z toho? Jsou jenom dvě cesty. Prvá vede přes trvale se zvyšující náročnost při evaluaci osobní i jednotlivých geografických pracovišť, kde klíčovým požadavkem bude kvalita a počet publikovaných vědeckých prací v zahraničních a našich prestižních časopisech. Ta to náročná cesta by měla být nastoupena ihned, tedy při všech individuálních evaluacích i evaluačních procedurách jednotlivých pracovišť. Vidím to proto jako jeden z prvoradých úkolů pracovní skupiny pro geografické obory při Akreditační komisi vlády ČR.

Druhá cesta spočívá ve zdůrazňování specifik geografických oborů, které jsou rozkročeny svým záběrem nejen do přírodních věd, ale i do věd sociálních a vlastně i technických, což svým charakterem odlišuje publikační možnosti geografů na rozdíl od čistých „přírodovědců“. Tato odlišnost geografie by však neměla ve srovnání s přírodovědnými obory vést k tak velkým rozdílům v publikační aktivitě jako je tomu dnes, kdy se publikační aktivita pohybuje na nějakých deseti či patnácti procentech úrovně čistě přírodovědných oborů. Jsem toho názoru, že podíl kvalitních publikačních aktivit geografů by se při respektování oborových specifík měl pohybovat na cca 35–40 % přírodovědných oborů. Potenciál pro takové navýšení česká geografie bezesporu má. Uvědomil jsem si to opakován při letošním Regionálním kongresu IGU v Austrálii na jednáních v Brisbane a Cairns. Bez jakéhokoli patriotismu střízlivě hodnotím přednesené příspěvky českých účastníků (alespoň ty, které jsem osobně zažil) z hlediska kvality vesměs v horním, nejkvalitnějším pentilu všech přednesených!

Ceská geografická společnost v posledních dvanácti letech zajišťovala vydávání dvou odborných časopisů: *Geografie*–Sborníku ČGS a *Geografických rozhledů*. K zajištění jejich vydávání každoročně kromě předplatného potřebuje naše společnost 200–250 tisíc Kč, které dostáváme v posledních letech od rady vědeckých společností při AV ČR. Jedině díky tomu se podařilo spolu se sponzorováním některých čísel *Geografie* z projektů, jejichž výsledky výzkumu byly otištěny, zajistit vydávání časopisů. Oba časopisy zde budou podrobnejší hodnoceny vystoupením šéfredaktorů a redakčních rad ve zvláštním hodnocení. Jejich funkce jsou samozřejmě odlišné. Klíčové by mělo být rozhodnutí jak dál s *Geografii*–Sborníkem ČGS, vždyť jde o jeden z časopisů, který by za jistých předpokladů a po tvrdé přípravě mohl geografickým oborům v budoucnu zajišťovat požadované citační ohlasy v tvrdé mezinárodní soutěži.

Sborník ČGS v uplynulých dvanácti letech prodělal významné změny, jednak došlo ke změně názvu, došlo k několika podstatným změnám ve složení redakční rady, dále se v posledních letech prosadila monotematická čísla částečně sponzorovaná projekty autorů, resp. editorů. Některá čísla byla publikována plně, případně částečně v anglickém jazyce. Možná, že právě tato „dvojjazyčnost“ by mohla být cestou pro vydávání našeho vědeckého časopisu v nejbližších letech.

Geografické rozhledy představují časopis zaměřený na vzdělávání a propagaci geografických znalostí a dovedností. Za dobu posledních 16 let si vydobyl svoji pozici mezi zájemci o geografii, loni potřetí změnil vydavatele. Příští ročník bude vycházet s nově koncipovaným titulním listem s výraznějším logem naší vědecké společnosti a s úpravami grafického designu. Nicméně hlavní obsahová práce zůstává na redakční radě z Přírodovědecké fakulty UK v Praze. Bohužel i autorský je zajišťován časopis především pracovníky a studenty tohoto pracoviště.

Kromě prvého čísla, které je již v tiskárně, je možné, a k tomu vyzývám všechny přítomné se prosadit s vlastním příspěvkem ve všech ostatních číslech. Ostatně zajímavé a dobré zpracované téma redakční rada přivítá kdykoliv.

Zamysleme se nyní nad třemi funkcemi současné geografie. *Poznávací funkce* geografie byla v minulosti významně reprezentována dnes již neexistujícím Geografickým ústavem ČSAV. Jeho likvidací došlo k podstatnému zhoršení podmínek pro soutěžení geografie

s ostatními obory nejen v rámci rekonstruované Akademie věd ČR. Vysoké školy byly nuceny převzít alespoň část funkcí někdejšího Geografického ústavu, část převzala pobočka Ústavu geoniky v Brně. Pro vysoké školy to znamenalo spolu s výrazným navýšením počtu zájemců o studium a reálných studentů geografie, podstatný nárůst povinností především v organizačních aktivitách i zajištění základního výzkumu v geografických oborech a vydávání časopisů. Přestože vznikla celá řada nových geografických pracovišť, je stále geografů zabývajících se alespoň částí své kapacity skutečně poznávací funkcí – tedy základním výzkumem – nesmírně málo a navíc o sobě dávají, jak jsem již řekl, málo vědět. Jak v odborné, tak bohužel ještě výrazněji v aplikační sféře.

Zajímavým úkolem, kterým se současná česká geografie a kartografie bude prezentovat odborné i laické veřejnosti je Atlas krajiny České republiky. Navazuje svým obsahem na podobné dílo vydané na Slovensku před třemi lety, resp. i na Atlas životního prostředí ČSFR z počátku 90. let. Na tomto díle, v němž se předpokládá, že bude na 500 originálních mapových podkladů v deseti tematických oddílech pracuje na 7 institucí, z nichž 4 představují vysoké školy. Dílo je v současné době asi z 80 % autorský pokryto, v tištěné podobě by mělo být k dispozici v roce 2007. O jeho obsahu, způsobu zpracování, problémech a s ukázkami jednotlivých hotových map bude informovat speciální workshop na tomto sjezdu. Atlas představuje významné dílo na pomezí poznávací a aplikační funkce s výraznými dopady do sféry vzdělávací.

Aplikační funkce je v geografických oborech již tradičně nesmírně široká. Bezpochyby nás může těšit fakt, že absolventi geografie zastávali a zastávají významné funkce v parlamentu, vládě, některých ministerstvech, bruselských institucích, nejrůznějších firmách a agenturách zaměřených na lokální a regionální rozvoj, pracují v samosprávě regionů a měst, v odborných institucích zaměřených na složky přírodního prostředí, v redakcích a vydavatelstvích, v cestovním ruchu i jako poradci. Bezpochyby se projevuje hlavní (ne)výhoda geografie, to je široce definovaný objekt výzkumu a z toho plynoucí velmi široce koncipované vzdělávání v geografii. Nicméně se domnívám, že nové politicko-ekonomické podmínky přes všechny nešvary současné společnosti nahrávají geografii již tím, že se přece jen častěji o území rozhoduje na základě faktů, pocitivé analýzy složek krajiny a cest jak dosáhnout určitých cílů v rozvoji lokalit a regionů.

A zde se fundovaný geograf může docela dobré prosadit, má k tomu nikoliv všechny, ale především vzdělanostní předpoklady. Využijme tohoto potenciálu, nejdeme po počtech, ale po kvalitě a vtáhněme do spolupráce s vysokoškolskou geografií naše někdejší studenty zastávající mnohdy velmi zajímavé posty. Nejen pro oživení výuky, ale i pro výšší úroveň aplikability geografických poznatků. Nezapomeňme ani na nastupující potřebu vytváření volných sdružení zaměstnanců, studentů, absolventů, které na mnohých vysokých školách v zahraničí představují velmi zajímavý fenomén, pomáhají jak výběru kvalitních absolventů do zajímavých pozic, ale přispívajících nemalou měrou i financování vysokoškolských pracovišť.

Vzdělávací funkce představuje v geografických oborech nesmírně aktuální téma. Je to záležitost zdánlivě mijející vědeckou společnost, ale domnívám se, že se bohužel stále více rozevírají nůžky mezi poznávací a aplikační funkcí geografie na jedné straně a funkcí vzdělávací na straně druhé. To vede ke stále úpornejšímu setrvávání na starých zaběhnutých schématech zeměpisu základní i střední školy přetrvávající z funkce geografie na přelomu 19. a 20. století. Tehdy byla společnost ohromena poznáním a zmapováním prakticky celého světa, čímž byla naplněna jedno z nosných paradigm geografie tohoto období. Tím bylo úplné a co nejpodrobnejší seznámení se státy světa a jejich základními přírodními i sociálně ekonomickými strukturami. Toto schéma dostalo v nedávné minulosti razantní impuls v tom, že se otevřely po půl století zavřené hranice a najednou jakoby se stará funkce školního zeměpisného vzdělání oživila. Vzdyť je potřeba zajistit ve všeobecném vzdělávání základní systematický popis současného světa. Je třeba si však uvědomit v paralele s biologickými obory, že je to pouze nepatrná část geografického poznání, něco jako v biologických oborech zvládnutí botanického a zoologického systému. Ptám se kde pak je fyziologie, genetika, buněčná biologie? Zhruba toto bylo intenzivně kritizováno našimi kolegy biologické sekce v současném biologickém kurikulu připraveném pro novou maturitu. A co v geografických oborech, které prodělaly významný rozvoj v posledním půlstoletí? Kde máme v současném zeměpisném vzdělávání seriozně vyložena a zvládnuta téma jako jsou mezinárodní migrace a jejich souvislosti společenské a sociální? Jak zvládnut nikoliv popis složek přírody, ale jejich vzájemné působení s dopadem na člověka a společnost? Jak se projevuje ve vzdělávání to, na čem vlastně geografické poznání posledního čtvrtstoletí udělalo ohromný pokrok, totiž interakce příroda společnost v dlouhodobém vývoji? Kde je prostor na seriouzní diskusi o mikroregionu školy, podmírkách jeho rozvoje a zapojení do regionálního

systému? Jak propojit tradiční práci s mapou a sítěmi s novými výzvami GIS, GPS a dálkového průzkumu Země?

Právě toto jsou ukázky témat, kterými musí být současná vzdělávací funkce zeměpisu ve všeobecném vzdělání naplněována. To ovšem vyžaduje zcela jinou přípravu budoucích učitelů a všech podpor výuky. Ta nemůže být nadále založena na memorování faktů, ale spíše na dovednostech a na diskusích o procesech, vztazích a dopadech na přírodu i společnost. Právě diskusi o proměnách nosných a aktuálních témat a problémů geografického vzdělávání na tomto našem zasedání pokládám za nesmírně důležitou pro budoucnost našeho oboru nejen ve vzdělávacím systému, ale ve vazbě i na poznávací a aplikacní funkci a samozřejmě i s dopadem na vysokoškolskou přípravu geografů – učitelů i odborníků. Jako nosná téma, o něž se v nejbližší budoucnosti musí inovace všeobecného geografického vzdělávání opírat, vidím geografické informační systémy a široce vnímanou problematiku vývoje interakce příroda – společnost na různých regionálních úrovních. Tato výzva společenských potřeb, nebude li adekvátním způsobem geografii naplněna, může být také poslední, kterou geografie od společnosti dostala.

Závěrem dovolte abych naznačil hlavní úkoly geografie plně či částečně realizované v nejbližším období pomocí České geografické společnosti.

1. Daleko širší zapojení do mezinárodních aktivit, a to především publikováním výsledků výzkumu a mezinárodní spoluprací ve výzkumu podpořeném z evropských zdrojů.
2. Zásadní rozvoj GIS a DPZ v geografickém vzdělávání na všech úrovních.
3. Významné posílení oboru v počtu habilitovaných a vysokoškolských profesorů a spolupráce vysokoškolských a výzkumných pracovišť.
4. Podchycení mladé generace geografů na spolupráci v rámci sekcí a poboček ČGS.
5. Zapojení do nové koncepce vzdělávání a příprava nové maturity z geografie a zajištění patřičných výukových opor.
6. Zajištění vysoké kvality jak v obou časopisech ČGS, tak také v publikacích jednotlivých pracovišť.

Závěrem dovolte abych poděkoval odstupujícímu Hlavnímu výboru ČGS za dosavadní práci a poprál nastupujícímu novému výboru zdar v jeho nelehké práci.

V Praze 28.8. 2006

Ivan Bičík

Slovo nového prezidenta České geografické společnosti. Jak vidím Českou geografickou společnost a její budoucnost? Její dnešní stav výstižně popsal můj předchůdce Ivan Bičík ve svém vystoupení na valném shromáždění ČGS v srpnu 2006 na sjezdu ČGS v Českých Budějovicích. Stav ČGS odpovídá stavu geografie jako vědy v kombinaci s výsledkem práce a činnosti nás všech, jako členů geografické odborné komunity. Není nejhorský, ale ani nijak skvělý. Postavení naší vědní disciplíny v systému vědy v dohledné době nezměníme, neposuneme ji výrazně směrem k větší exaktnosti ani nezlepšíme Impact Factor našich časopisů, můžeme však pro ni udělat mnohem víc vlastní aktivitou. Musíme však vědět proč. Protože jsme se jí kdysi upsali a většina z nás u ní vydržela jako u staré lásky. Mnohokrát jsem již slyšel, že jiné vědecké organizace jsou lepší než naše. Že např. matematici a fyzici mají vyšší odbornou prestiž a jsou lépe zorganizování. Znamená to, že si teď všichni podáme přihlášku do Jednoty matematiků a fyziků? Samozřejmě nikoli. Naší organizací je geografická společnost a na to by měl být každý dostatečně hrdý. Vím, že velká část naší členské základny se na to dívá stejně jako já a jsem přesvědčen, že kdyby tento pocit sdíleli všichni, o budoucnost společnosti se nemusíme obávat.

Chtěl bych na tomto místě poděkovat za důvěru, kterou jste mne poctili, když jste mě zvolili prezidentem společnosti. Jsem rád, že se i v této volbě projevila zřetelná tendence k otevřenosí a pružnosti, která je pro naši organizaci dobrým příslibem do budoucnosti. Je to snad poprvé ve 112 letech historie ČGS, kdy v jejím čele nebude stát geograf z Prahy nebo z Brna. Na plenárním zasedání ČGS na jeho posledním sjezdu zaznělo, že v tříčlenném Národním geografickém komitétu je zastoupena Praha, Brno a „zbytek světa“. Podle toho rozdělení bude nyní i prezident ČGS ze „zbytku světa“, v mé případě z Ostravy. Doufám, že to nebude organizaci na škodu a slibuji, že nebudu litovat času, sil ani finančních prostředků, abych ji udržel přinejmenším v takovém stavu, v jakém je dnes.

Ve svém volebním období v letech 2006–2010 bych chtěl v naší společnosti provést následující záměry:

– prověřit formální podmínky fungování společnosti, mj. její stanovy a navrhnut jejich zdokonalení

- rozšířit členskou základnu společnosti zejména o mladé členy
- provést změny ve vydávání Geografie, které by nastartovaly cestu tohoto našeho jediného odborného časopisu k získání Impact Factoru
- dále zkvalitňovat webové stránky společnosti a elektronickou komunikaci mezi členy, protože co dnes nefunguje na webu, jako by neexistovalo

Doufám, že až budu skládat účty na příštím, 22. sjezdu ČGS v roce 2010 v Ostravě, budu moci tyto úkoly prohlásit za splněné. Doufám, že ČGS bude za ty čtyři roky početnější a ještě kvalitnější než dnes a mezi jejími členy nebude nikdo, když by závistivě pošilhával po jiných vědeckých organizacích. Naopak, doufám, že ostatní budou závidět nám.

České Budějovice, 30. 8. 2006

Tadeusz Siwek

Doc. RNDr. Tadeusz Siwek, CSc.

Narozen 23.11.1953 v Praze, kořeny však má na východě Česka – na Tešínsku – kde trvale žije. Je příslušníkem polské menšiny. Vystudoval ekonomickou geografii v Bratislavě (1976), tamtéž získal titul RNDr. (1978). Doktorát (tehdy CSc.) získal na Přírodovědecké fakultě UK v Praze (1990), kde se také habilitoval (1997). Zabývá se kulturní geografií, zejména národnostními problémy a behaviorální geografií, konkrétně otázkami geografické percepce. Od roku 1991 pracuje na Ostravské univerzitě, kde byl mj. v letech 2001–2004 prorektorem pro vědu, výzkum a zahraniční vztahy. Členem ČGS je od roku 1975, od roku 1998 je členem Hlavního výboru, v letech 2002–2006 byl viceprezidentem.

CELOROČNÍ OBSAH SVAZKU 111 (2006)

Redakční rada – Editorial Board

BOHUMÍR JANSKÝ (šéfredaktor Editor-in-Chief),
VÍT JANČÁK (výkonný redaktor Executive Editor, JIŘÍ BLAŽEK,
RUDOLF BRÁZDIL, ALOIS HYNEK, VÁCLAV POŠTOLKA, DAVID UHLÍŘ,
VÍT VOŽENÍLEK, ARNOŠT WAHLA

Ročník 111

Praha 2006

Česká geografická společnost

OBSAH CONTENTS

HLAVNÍ ČLÁNKY – ARTICLES

<i>BAENA ESCUDERO Rafael, GUERRERO AMADOR Inmaculada, JANSKÝ Bohumír:</i> Comparative analysis of the floods in Prague (Czechia) and in Seville (Spain): seen from the geographical viewpoint	329
<i>BARKA Ivan – viz MENTLÍK Pavel</i>	
<i>BIČÍK Ivan, KUPKOVÁ Lucie:</i> Changes of land use in Prague urban region	92
<i>DOBROVOLNÝ Petr, KEPRTOVÁ Kateřina:</i> Spatial analysis of damage caused by strong winds and gales in the Czech lands since ad 1500	51
<i>ČEKAL Radek – viz CHALUŠOVÁ Jana</i>	
<i>ENGEL Zbyněk – viz TRACZYK Andrzej</i>	
<i>GUERRERO AMADOR Inmaculada – viz BAENA ESCUDERO Rafael</i>	
<i>HAMPL Martin:</i> Sociální geografie: proměny tematické orientace i přetrvávání výchozích problémů studia	382
<i>HARTVICH Filip – viz KŘÍŽEK Marek</i>	
<i>HORÁK Jiří:</i> Transport accessibility evaluation	115
<i>HLADNÝ Josef – viz CHALUŠOVÁ Jana</i>	
<i>CHALUŠOVÁ Jana, HLADNÝ Josef, ČEKAL Radek:</i> Regional delimitation of the elbe river basin based on flood seasonality analysis	247
<i>CHROMÝ Pavel – viz JELEČEK Leoš</i>	
<i>CHUMAN Tomáš – viz KŘÍŽEK Marek</i>	
<i>CHUMAN Tomáš, LIPSKÝ Zdeněk, MATEŘJČEK Tomáš:</i> Succession of vegetation in alluvial floodplains after extreme floods	314
<i>JANSKÁ Eva:</i> Druhá generace cizinců v Praze: příklad dětí z mateřských školek	198
<i>JANSKÝ Bohumír – viz BAENA ESCUDERO Rafael</i>	
<i>JEDLIČKA Karel – viz MENTLÍK Pavel</i>	
<i>JELEČEK Leoš, CHROMÝ Pavel:</i> Vývoj geografie na Univerzitě Karlově v kontextu české geografie od poloviny 19. století	343
<i>JENÍČEK Michal:</i> Rainfall-runoff modelling in small and middle-large catchments – an overview	305
<i>KEPRTOVÁ Kateřina – viz DOBROVOLNÝ Petr</i>	
<i>KLEMENT Zdeněk – viz LANGHAMMER Jakub</i>	
<i>KLEMENT Zdeněk, MATOUŠKOVÁ Milada:</i> Changes of runoff regime according to human impact on the landscape	292
<i>KOLEJKO Jaromír, ŽALOUDNÍK Jiří:</i> Monitoring of Czech Landscape Development Using GIS and Remote Sensing	70
<i>KŘÍŽEK Marek, HARTVICH Filip, CHUMAN Tomáš, ŠEFRNA Luděk, ŠOBR Miroslav, ZADOROVÁ Tereza:</i> Floodplain and its delimitation	260
<i>KUPČÍK Ivan:</i> České země na mapách střední Evropy do poloviny 17. století a jejich typologické členění	436
<i>KUPKOVÁ Lucie – viz BIČÍK Ivan</i>	
<i>LANGHAMMER Jakub:</i> Geoinformatic assessment of extreme flood consequences – case study: flood in August 2002 in Central Europe	33
<i>LANGHAMMER Jakub, KLIMENT Zdeněk:</i> Změny kvality vody v zemědělských oblastech Česka	168
<i>LANGHAMMER Jakub, MATOUŠKOVÁ Milada:</i> Mapping and analysis of river network modification as a factor of flood risk in the Blanice river basin	274
<i>LANGHAMMER Jakub, VILÍMEK Vít:</i> Present approaches to evaluation of anthropoge- nous changes in landscape as a factor of flood risk	233
<i>LANGHAMMER Jakub – viz VOLAUFOVÁ Lenka</i>	

<i>LIPSKÝ Zdeněk</i> – viz <i>CHUMAN Tomáš</i>	
<i>MATĚJČEK Tomáš</i> – viz <i>CHUMAN Tomáš</i>	
<i>MATOUŠKOVÁ Milada</i> – viz <i>KLIMENT Zdeněk</i>	
<i>MATOUŠKOVÁ Milada</i> – viz <i>LANGHAMMER Jakub</i>	
<i>MENTLÍK Pavel, JEDLIČKA Karel, MINÁR Jozef, BARKA Ivan</i> : Geomorphological information system: physical model and options of geomorphological analysis	15
<i>MINÁR Jozef</i> – viz <i>MENTLÍK Pavel</i>	
<i>MUCHA Ludvík</i> : Kartografie na Univerzitě Karlově	426
<i>PAVLÍK Zdeněk</i> : Vývoj demografie v kontextu poznávání objektivní reality	401
<i>PŘIBYL Václav</i> : Fyzická geografie na Univerzitě Karlově v Praze	368
<i>ŠEFRNA Luděk</i> – viz <i>KŘÍŽEK Marek</i>	
<i>ŠOBR Miroslav</i> – viz <i>KŘÍŽEK Marek</i>	
<i>TRACZYK Andrzej, ENGEL Zbyněk</i> : Maximální dosah kontinentálního zalednění na úpatí Ořešníku a Poledníku v severním svahu Jizerských hor	141
<i>VILÍMEK Vít</i> – viz <i>LANGHAMMER Jakub</i>	
<i>VOLAUFOVÁ Lenka, LANGHAMMER Jakub</i> : Specifické znečištění povrchových vod a sedimentů v povodí Klabavy	152
<i>VOŽENÍLEK Vít</i> : Conceptual remarks for Tectonic geomorphology by terrain modelling within GIS	3
<i>ZÁDOROVA Tereza</i> – viz <i>KŘÍŽEK Marek</i>	
<i>ŽALOUDNÍK Jiří</i> – viz <i>KOLEJKA Jaromír</i>	
<i>ŽÍŽALOVÁ Pavla</i> : Přímé zahraniční investice v Česku	186

DISKUSE – DISCUSSION

Debatujme o humánní geografii (*S. Řehák*) 215.

ZPRÁVY REPORTS

KONFERENCE, SEMINÁŘE, VÝSTAVY, SOUTĚŽE: 21. mezinárodní konference k dějinám kartografie (*I. Kupčík*) 221 – Mezinárodní geomorfologická konference „Geomorfologie v environmentálně kontrastních regionech“ – Zaragoza 2006 (*K. Kirchner, P. Mendlík, T. Pánek*) 223 – Zpráva o konferenci Venkov je nás svět – Countryside – our world (*R. Perlín*) 225 – Zpráva o konferenci „Současné problémy rozvoje regionů a přístup veřejné správy k jejich řešení“ (*M. Macešková, P. Žížalová*) 226.

VÝZKUM – ČESKO: Bloková svahová deformace v krystalických horninách v údolí Svratky severozápadně od Tišnova (*P. Roštinský, K. Kirchner*) 217.

VÝZKUM – OSTATNÍ SVĚT: Změny ve využívání krajiny v Nizozemsku 1860–2010 (*Z. Lipský*) 220.

ZPRÁVY Z ČGS: Za profesorem Václavem Králem (*J. Rubín*) 454 – K úmrtí doc. RNDr. Stanislava Řeháka, CSc. (*V. Toušek, M. Frňukal*) 456 – 100. výročí narození prof. dr. Karla Kučaře (*L. Mucha*) 360 – Globograf Karel Kučař (*L. Mucha*) 361 – XXI. sjezd České geografické společnosti (*T. Siwek*) 470 – Zpráva o činnosti HV ČGS za období 2002–2006, resp. 1994–2006 (*I. Bičík*) 471 – Slovo nového prezidenta České geografické společnosti (*T. Siwek*) 475.

LITERATURA

Všeobecná geografie:

D. Drbohlav, J. Kalvoda, V. Voženilek (eds.): *Czech geography at the dawn of millennium (133)* – K. Kirchner, J. Wojtanowicz (eds.): *Cultural Landscapes (135)* – A. Vaishar, J. Zápletalová, J. Munzar: *Regional Geography and its Applications (137)* – V. Voženilek: *Cartography for GIS – geovisualization and map communication (137)* – H. Geist, ed. (2006): *Our Earth's Changing Land: An Encyclopedia of Land-Use and Land-Cover Change (R. Rašín, J. Kabrda)* 227 – E. Milanova, Y. Himiyama, I. Bičík, eds. (2005): *Understanding Land-Use and Land-Cover Change in Global and Regional Kontext (J. Kabrda)* 230.

ČESKO: J. Anděl, M. Balej: Methodical Procedure of Social and Ecological Links Assessment with Economic Transformation: Theory and Application (134) – R. Brázdil, P. Dobrovolný, J. Štekl, O. Kotyza, H. Valášek, J. Jež: History of Weather and Climate in the Czech Lands VI: Strong winds (135) – R. Brázdil et al.: Historical and recent floods in the Czech Republic (135) – Moravian Geographical Reports (136) – V. Toušek, I. Smolová, M. Fňukal, M. Jurek, P. Klapka: The Czech Republic – Portraits of Regions (136).

OSTATNÍ SVĚT: E. Kallabová, A. Vaishar, J. Zapletalová: Geography in Europe of Regions (135) – A. H. de Oliveira Marques, J. J. Alves Dias (2003): Atlas Histórico de Portugal e do Ultramar Português (*J. Kabrda*) 228 – P. Spišiak a kol. (2005): Agrorurálne štruktúry Slovenska po roku 1989 (*J. Kabrda*) 231.

PŘEHLED RECENZENTŮ 2006

V přehledu uvádíme v abecedním pořadí recenzenty, kteří v roce 2006 recenzovali jednotlivé příspěvky v jednotlivých rubrikách časopisu *Geografie – Sborník ČGS*. Redakční rada jim všem děkuje za spolupráci.

- RNDr. Břetislav Balatka, CSc.
doc. RNDr. Ivan Bičík, CSc.
doc. RNDr. Jiří Blažek, Ph.D.
prof. RNDr. Pavel Bosák, DrSc.
prof. RNDr. Rudolf Brázdil, DrSc.
doc. RNDr. Zdeněk Čermák, CSc.
RNDr. Petr Daněk, Ph.D.
RNDr. Jan Daňhelka, Ph.D.
prof. RNDr. Jaromír Demek, DrSc.
prof. RNDr. Václav Gardavský, DrSc.
prof. RNDr. Martin Hampl, DrSc.
ing. Josef Hladný, CSc.
RNDr. Mojmír Hrádek, CSc.
RNDr. Jaroslav Hromas, CSc.
doc. RNDr. Alois Hynek, CSc.
RNDr. Pavel Chromý, Ph.D.
RNDr. Vít Jančák, Ph.D.
RNDr. Eva Janská, Ph.D.
doc. RNDr. Bohumír Janský, CSc.
ing. Petr Janský, CSc.
Mgr. Michal Jeníček
RNDr. Milan Jeřábek, Ph.D.
ing. Václav Jirásek
prof. RNDr. Jan Kalvoda, DrSc.
RNDr. Karel Kirchner, CSc.
RNDr. Milena Kociánová
Mgr. Jan Kocum
RNDr. Ludvík Kopačka, CSc.
doc. RNDr. Jaromír Kolejka, CSc.
prof. RNDr. Pavel Kovář, CSc.
RNDr. Ivan Kupčík
prof. RNDr. ing. Vladislav Kříž, DrSc.
RNDr. Jakub Langhammer, Ph.D.
doc. RNDr. Ludvík Mucha, CSc.
RNDr. Marie Novotná, CSc.
prof. PhDr. Josef Opatrný, CSc.
RNDr. Václav Poštolka, Ph.D.
doc. RNDr. Václav Přibyl, CSc.
RNDr. Petr Rumpel, Ph.D.
prof. RNDr. Jitka Rychtaříková, CSc.
ing. Pavla Říčicová
prof. RNDr. Libuše Smolíková, DrSc.
RNDr. Irena Smolová, Ph.D.
doc. RNDr. Peter Spišiak, CSc.
Mgr. Radek Stránský
ing. Martin Šauer
RNDr. Luděk Šefrna, CSc.
RNDr. Jiří Šíp, Ph.D.
Mgr. Miroslav Šobr
RNDr. Jiří Tomeš
Mgr. Václav Treml
RNDr. David Uhlíř, Ph.D.
RNDr. Jiří Vágner, Ph.D.
doc. RNDr. Milan Viturka, CSc.
doc. RNDr. Jan Votýpka, CSc.
doc. RNDr. Vít Voženílek, CSc.

ZPRÁVY – REPORTS

Za profesorem Václavem Králem (*J. Rubín*) 454 – K úmrtí doc. RNDr. Stanislava Řeháka, CSc. (*V. Toušek, M. Fňukal*) 456 – 100. výročí narození prof. dr. Karla Kuchaře (*L. Mucha*) 360 – Globograf Karel Kuchař (*L. Mucha*) 361 – Čeští jezuité, cestovatelé a objevitelé: výstava k 450. výročí příchodu jezuitů do Prahy (*E. Novotná*) 468 – XXI. sjezd České geografické společnosti (*T. Siwek*) 470 – Zpráva o činnosti HV ČGS za období 2002–2006, resp. 1994–2006 (*I. Bičík*) 471 – Slovo nového prezidenta České geografické společnosti (*T. Siwek*) 475.

GEOGRAFIE

SBORNÍK ČESKÉ GEOGRAFICKÉ SPOLEČNOSTI

Ročník 111, číslo 4, vyšlo v lednu 2007

Vydává Česká geografická společnost. Redakce: Albertov 6, 128 43 Praha 2, tel. 221995511, e-mail: jancak@natur.cuni.cz. Rozšíruje, informace podává, jednotlivá čísla prodává a objednávky vyřizuje RNDr. Dana Fialová, Ph.D., katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK, Albertov 6, 128 43 Praha 2, tel. 221951397, fax: 224919778, e-mail: danaf@natur.cuni.cz. – Tisk: tiskárna Sprint, Pšenčíkova 675, Praha 4. Sazba: PE-SET-PA, Fišerova 3325, Praha 4. – Vychází 4krát ročně. Cena jednotlivého je sešitu 150 Kč, celoroční předplatné pro rok 2005 je součástí členského příspěvku ČGS, a to v minimální výši pro řádné členy ČGS 500 Kč, pro členy společnosti důchodce a studenty 300 Kč a pro kolektivní členy 2 000 Kč. – Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha, č. j. 1149/92-NP ze dne 8. 10. 1992. – Zahraniční předplatné vyřizují: agentura KUBON-SAGNER, Buch export – import GmbH, D-80328 München, Deutschland, fax: ++(089)54218-218, e-mail: postmaster@kubon-sagner.de a agentura MYRIS TRADE LTD., P.O. box 2, 142 01 Praha, Česko, tel: ++4202/4752774, fax: ++4202/496595, e-mail: myris@login.cz. Objednávky vyřizované jinými agenturami nejsou v souladu se smluvními vztahy vydavatele a jsou šířeny nelegálně. – Rukopis tohoto čísla byl odevzdán k sazbě dne 22. 12. 2006.

Cena 150,- Kč

POKYNY PRO AUTORY

Rukopis příspěvků předkládá autor v originále (u hlavních článků a rozhledů s 1 kopí) a v elektronické podobě (Word), věcně a jazykově správný. Rukopis musí být úplný, tj. se seznamem literatury (viz níže), obrázky, texty pod obrázky, u hlavních článků a rozhledu s anglickým abstraktem a shrnutím. Zveřejnění v jiném jazyce než českém podléhá schválení redakční rady.

Rozsah kompletного rukopisu je u hlavních článků a rozhledů maximálně 10–15 normostran (1 normostrana = 1800 znaků), jen výjimečně může být se souhlasem redakční rady větší. Pro ostatní rubriky se přijímají příspěvky v rozsahu do 3 stran, výjimečně ve zdůvodněných případech do 5 stran rukopisu.

Shrnutí a abstrakt (včetně klíčových slov) v angličtině připojí autor k příspěvkům pro rubriku Hlavní články a Rozhledy. Abstrakt má celkový rozsah max. 10 řádek (cca 600 znaků), shrnutí minimálně 1,5 strany, maximálně 3 strany včetně překladu textů pod obrázky. Text abstraktu a shrnutí dodá autor současně s rukopisem, a to v anglickém i českém znění. Redakce si vyhrazuje právo podrobit anglické texty jazykové revizi.

Seznam literatury musí být připojen k původním i referativním příspěvkům. Použité prameny seřazené abecedně podle příjmení autorů musí být úplné a přesné. Bibliografické citace musí odpovídat následujícím vzorům:

Citace z časopisu:

HÄUFLER, V. (1985): K socioekonomické typologii zemí a geografické regionalizaci Země. Sborník ČSGS, 90, č. 3, Academia, Praha, s. 135–143.

Citace knihy:

VITÁSEK, F. (1958): Fysický zeměpis, II. díl. Nakl. ČSAV, Praha, 603 s.

Citace z editovaného sborníku:

KORČÁK, J. (1985): Geografické aspekty ekologických problémů. In: Vystoupil, J. (ed.): Sborník prací k 90. narozeninám prof. Korčáka. GGÚ ČSAV, Brno, s. 29–46.

Odkaz v textu na jinou práci se provede uvedením autora a v závorce roku, kdy byla publikována. Např.: Vymezováním migračních regionů se zabývali Korčák (1961), později na něho navázali jiní (Hampl a kol. 1978).

Obrázky zpracované v digitální podobě je nutné dodat (souběžně s vytiskným originálem) i v elektronické podobě (formát .tif, .wmf, .eps, .ai, .cdr, .jpg). Perokresby musí být kresleny černou tuší na pauzovacím papíru na formátu nepřesahujícím výsledný formát po reprodukci o více než o třetinu. Předlohy větších formátů než A4 redakce nepřijímá. Xeroxové kopie lze použít jen při zachování zcela ostré černé kresby.

Fotografie zpracované v digitální podobě musí mít dostatečné rozlišení (300 dpi). Fotografie odevzdávané v analogové podobě formátu min. 13x18 cm a max. 18x24 cm musí být technicky dokonale a reprodukovatelně v černobílém provedení.

Texty pod obrázky musí obsahovat jejich původ (jméno autora, pramen, příp. odkud byly převzaty apod.).

Údaje o autorovi (event. spoluautorech), které autor připojí k rukopisu: adresa pracoviště, včetně PSČ, e-mailová adresa.

Všechny příspěvky procházejí recenzním řízením. Recenzenti jsou anonymní, redakce jejich posudky autorům neposkytuje. Autor obdrží výsledek recenzního řízení, kde je uvedeno, zda byl článek přijat bez úprav, odmítnut nebo jaké jsou k němu připomínky (v takovém případě jsou připojeny požadavky na konkrétní úpravy).

Honoráře autorské ani recenzní nejsou vypláceny.

Poděkování autora článku za finanční podporu grantové agentury bude zveřejněno jen po zaslání finančního příspěvku ve výši minimálně 5000,- Kč na konto vydavatele.

Autorský výtisk se posílá autorům hlavních článků a rozhledů po vyjití příslušného čísla.

Separáty se zhotovují jen z hlavních článků a rozhledů pouze v elektronické podobě (soubor .pdf). Redakční rada si vyhrazuje právo na vyžádání poskytnout publikovaný příspěvek v elektronické podobě (soubor .pdf), a to členům ČGS pro studijní účely.

Příspěvky se zasílají na adresu: Redakce Geografie – Sborník ČGS, Albertov 6, 128 43 Praha 2, e-mail: jancak@natur.cuni.cz.

Příspěvky, které neodpovídají uvedeným pokynům, redakce nepřijímá.